

Revisjon av regnskapsestimater

Praksis og utfordringer

Maia Andreassen

Veileder: Professor Aasmund Eilifsen

Selvstendig arbeid innen masterstudiet i økonomi og administrasjon,
med hovedprofil i økonomisk styring

NORGES HANDELSHØYSKOLE

Dette selvstendige arbeidet er gjennomført som ledd i masterstudiet i økonomi- og administrasjon ved Norges Handelshøyskole og godkjent som sådan. Godkjenningen innebærer ikke at Høyskolen eller sensorer innestår for de metoder som er anvendt, resultater som er fremkommet eller konklusjoner som er trukket i arbeidet.

Sammendrag

De siste tiårene har man sett en økende bruk av regnskapsestimater i regnskapene. Estimaterne har også blitt mer komplekse, samtidig som estimeringsusikkerheten har økt. Formålet med denne oppgaven var å få nærmere innsikt i revisjonen av regnskapsestimater, og hvilke utfordringer revisor i den anledning står overfor. Tidligere utførte forskningsstudier tar i hovedsak for seg problemstillinger ved revisjonen av store, gjerne børsnoterte, amerikanske selskap. I det norske markedet er de fleste foretakene klassifisert som små og mellomstore, og dermed mente jeg det ville være interessant å se nærmere på revisjonen av regnskapsestimater til foretak i et slikt marked.

Jeg har studert revisjonsstandarden som omhandler revisjon av regnskapsestimater, ISA 540, og foretatt en analyse. Revisjonsstandarden inneholder krav og veiledning til revisor, men den åpner også for bruk av skjønn og stiller på enkelte punkter opp valgfrihet. Ved å foreta en gjennomgang av standarden ønsket jeg å avdekke slike forhold, og hvor i prosessen med revisjon av regnskapsestimater revisor kan oppleve utfordringer. Dette arbeidet, kombinert med innsikt fra sentrale forskningsstudier omhandlende revisjon av regnskapsestimater, la grunnlaget for min intervjuguide utprøvd på erfarne revisorer.

Regnskapsestimater er i stor grad utarbeidet på bakgrunn av skjønnsmessige vurderinger, og det kan foreligge estimeringsusikkerhet som kan gjøre estimatene utfordrende å revidere. Regnskapsestimatene vil også kunne variere i kompleksitet, hvorpå utarbeidelsen kan foregå på bakgrunn av avanserte modeller som tar i bruk en rekke underliggende data og forutsetninger, som kan være både observerbare og ikke-observerbare. Dette kan gjøre regnskapsestimatene utfordrende å revidere, men fra intervjuene kom det frem at hovedutfordringen for revisorene knytter seg til klientenes ofte manglende utarbeidelse av regnskapsestimater og manglende dokumentasjon av estimatene. Når estimatene ikke er utarbeidet må revisor argumentere for behovet for estimatene, mens mangelfull dokumentasjon gjør det utfordrende for revisor å innhente revisjonsbevis. Test av ledelsens estimat fremstår som den vanligste revisjonshandlingen.

Forord

Avhandlingen er skrevet som en del av mastergradstudiet i økonomi og administrasjon ved Norges Handelshøyskole i Bergen. Som tema for min utredning ønsket jeg å fordype meg i noe som både var aktuelt, relevant for min yrkeskarriere og som interesserte meg. I løpet av min tid som student har jeg deltatt i en rekke kurs tilknyttet fagområdet regnskap og revisjon. Første semester som masterstudent tok jeg kurset BUS 426 Revisjon, og innså at det innenfor revisjon finnes en rekke interessante problemstillinger. Når revisjon i tillegg vil bli mitt fremtidige yrke, kjentes det naturlig å gripe fatt på et tema nettopp innenfor dette fagfeltet. Det endelige valget falt på revisjon av regnskapsestimater.

Det har vært en lærerik prosess, både faglig og personlig. Jeg har fordypet meg i et spennende tema som jeg i utgangspunktet hadde relativt begrenset kunnskap om. Det har også vært en omstendelig prosess med mye å sette seg inn i, men det har vært svært givende. I tillegg har jeg fått en god erfaring i å stå på egne ben, ved å ha måttet ta egne avgjørelser og stole på egen kunnskap og egne vurderinger. Arbeidet har bydd på både frustrasjon og glede, men jeg har funnet god støtte i min veileder, Aasmund Eilifsen. Jeg vil takke for nyttige råd og innspill underveis i arbeidet. Jeg vil også rette en stor takk til samtlige revisorer som har stilt opp til intervju. Uten dere hadde ikke oppgaven blitt til. Sist men ikke minst vil jeg takke de to mennene i mitt liv, min samboer Yngve Petersen og min far Vidar A. Andreassen. Dere har støttet meg gjennom hele prosessen, og det settes stor pris på.

Maia Andreassen

INNHALDSFORTEGNELSE

SAMMENDRAG	2
FORORD	3
1. INNLEDNING	6
1.1 BAKGRUNN	6
1.2 FORMÅL	8
1.3 PROBLEMSTILLING	9
1.4 OPPGAVENS STRUKTUR	11
2. METODE	12
2.1 UNDERSØKELSESDSIGN	12
2.2 VALG AV METODE	12
2.3 VALG AV DATAKILDE	13
2.4 INTERVJU	15
3. REVISJON AV REGNSKAPSESTIMATER	17
3.1 BEGREPER OG DEFINISJONER	17
3.2 FINANSIELT RAMMEVERK.....	19
3.3 REVISJONSSTANDARDE	21
3.3.1 <i>Utarbeidelse av standardene og virkeområde</i>	21
3.3.2 <i>“Clarity-standardene”</i>	21
3.4 ISA 540.....	22
3.4.1 <i>Innholdet i standarden</i>	23
3.4.2 <i>Utfordringer ved revisjon av regnskapsestimater og bruk av ISA 540</i>	27
4. FORSKNING OM REVISJON AV REGNSKAPSESTIMATER	39
4.1 SENTRALE FORSKNINGSTUDIER	39
4.1.1 <i>Revisjon av regnskapsestimater i praksis</i>	41

4.1.2	<i>Revisjon av regnskapsestimer – en umulig oppgave?</i>	43
4.2	FORSKNING OM REVISORS SKJØNNMESSIGE VURDERINGER KNYTTET TIL REGNSKAPSESTIMATER	45
4.2.1	<i>Usikkerhet</i>	45
4.2.2	<i>Kompleksitet</i>	47
4.2.3	<i>Profesjonell skepsis</i>	49
5.	INTERVJU	50
5.1	INTERVJURESPONS	50
5.1.1	<i>Generelt om ISA 540</i>	50
5.1.2	<i>Generelt om revisjon av regnskapsestimer</i>	53
5.1.3	<i>Risikovurderingshandlinger og relaterte aktiviteter</i>	57
5.1.4	<i>Identifisering og vurdering av risikoen for vesentlig feilinformasjon</i>	63
5.1.5	<i>Håndtering av de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon</i>	65
5.1.6	<i>Vurdere rimeligheten av regnskapsestimatene og avgjøre hva som er feilinformasjon</i>	72
5.1.7	<i>Avsluttende spørsmål</i>	76
5.2	SENTRALE FUNN.....	81
5.2.1	<i>Klientens utarbeidelse av regnskapsestimer og manglende dokumentasjon</i>	81
5.2.2	<i>Valg av revisjonshandling</i>	85
5.2.3	<i>Krav og forventninger til revisor</i>	87
6.	KONKLUSJON	89
	LITTERATURLISTE	92
	VEDLEGG	95

1. Innledning

1.1 Bakgrunn

Et regnskapsestimat defineres som “ - et anslått pengebeløp i mangel av en nøyaktig måte å måle på» (ISA 540, 2010, punkt 7a).

Mange regnskapsposter kan ikke måles nøyaktig og må anslås som følge av usikkerheten omkring en enhets forretningsaktiviteter, i tillegg til krav til måling i regnskapsrapporteringen. Bestemte særtrekk ved en eiendel, forpliktelse eller egenkapitalkomponent, eller grunnlaget eller metoden for måling pålagt av rammeverket for finansiell rapportering, kan medføre et behov for å estimere en regnskapspost.(ISA 540, 2010, punkt A1) Dermed kan man si at et regnskapsestimat er et tall som representerer en usikker størrelse. Regnskapsestimater varierer i kompleksitet fra det relativt enkle til det svært komplekse.

Målet med enhver revisjon er å øke de tiltenkte brukernes tillit til regnskapet. Dette oppnås gjennom revisors konklusjon om hvorvidt regnskapet i det alt vesentlige er utarbeidet i samsvar med det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering. Som oftest vil dette gi uttrykk for hvorvidt regnskapet i det alt vesentlige gir en dekkende fremstilling, eller gir et rettviseende bilde i samsvar med rammeverket. (ISA 200, 2010, punkt 3) Grunnlaget for revisors konklusjon er revisors opparbeidelse av betryggende sikkerhet for at regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, verken som følge av misligheter eller feil. Betryggende sikkerhet betyr en høy grad av sikkerhet, og oppnås når revisor innhenter tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis, for å redusere revisjonsrisikoen (det vil si risikoen for at revisor gir uttrykk for en uriktig mening når regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon) til et akseptabelt lavt nivå. (ISA 200, 2010, punkt 5)

Revisjon av regnskapsestimater berører grunnleggende problemstillinger knyttet til regnskapsrapporteringen, og hvordan utformingen av denne påvirker revisors mulighet til å tilføre pålitelighet til regnskapet (Eilifsen et al., 2011, s. 50). Det har vært en utvikling mot at regnskapet skal inneholde mer relevant og brukernyttig informasjon for investorene, noe som det hevdes delvis har gått på bekostning av påliteligheten til regnskapene. Det kan virke som om regnskapenes pålitelighet har blitt noe nedprioritert. Som en følge av dette har man blant annet sett en innføring av stadig mer måling til virkelig verdi, i stedet for historisk kost.

(Stenheim, 2008) Enkelte poster i regnskapet kan uproblematisk verifiseres av revisor, men dette kan være mer krevende for regnskapsestimater, særlig estimater på virkelig verdi. For eksempel kan modellbaserte estimater på virkelig verdi, kreve at ledelsens planer og intensjoner hensynstas. Slike subjektive faktorer kan være utfordrende for revisor å verifisere. Derfor vil ofte regnskapsestimater kreve en annen revisjonstilnærming enn regnskapsposter basert på transaksjonsbasert historisk kost, som i større grad er etterprøvbare. Revisor skal uttale seg om regnskapsestimatenes rimelighet, men heller ikke dette er uproblematisk. Mange estimater baseres på komplekse og kompliserte modeller som kan være utenfor revisors ekspertise. Kompleksiteten til mange av regnskapsestimatene, kombinert med en ofte stor grad av skjønsmessige forutsetninger ved utarbeidelse av estimatene, gjør at det kan være utfordrende for revisor å ta stilling til estimatenes rimelighet. (Copeland, 2005, referert i Griffith et al. 2013, s. 2)

Når utviklingen de siste tiårene har gått mot stadig mer anvendelse av virkelig verdi og andre estimater i regnskapet, har dette gjort regnskapsestimater til et meget aktuelt tema. Måling til virkelige verdier har økt bruken av og kompleksiteten til estimater i regnskapsrapporteringen. Problemstillingen har dessuten blitt forsterket av Finanskrisen i 2008, og de utfordringer den førte med seg. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB), omtalte krisen som en stor utfordring for troverdig og pålitelig måling til virkelig verdi (IAASB, 2008b, 2, referert i Bratten et al., 2012). Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB) advarte i etterkant at utfordringene knyttet til volatile markeder trolig ville vedvare (PCAOB, 2011c, referert i Bratten et al., 2012). Problemer knyttet til utarbeidelsen av regnskapsestimater vil videre kunne påvirke revisjonen og revisors mulighet til å ta stilling til rimeligheten til regnskapsestimatene. Når typen og påliteligheten av informasjon som er tilgjengelig for ledelsen for utarbeidelse av regnskapsestimater varierer, vil dette påvirke estimeringsusikkerheten. Blir markeder for eksempel inaktive vil informasjon om markedspriser ikke lenger være tilgjengelig. Dermed må estimater på virkelig verdi utarbeides på grunnlag av annen tilgjengelig informasjon, ofte ved å ta i bruk modeller som kan basere seg på ikke-observerbare inndata. Dette fører til at estimeringsusikkerheten øker, noe som i sin tur påvirker risikoen for vesentlig feilinformasjon. Det som tidligere bar mer preg av å være et rutinemessig problem knyttet til estimater på virkelig verdi, kan bli en kilde til særskilt risiko. (IAASB, 2008, s. 2) Økt risiko for vesentlig feilinformasjon vil gjøre at det stilles større krav til revisors håndtering av de anslåtte risikoene.

Revisjon av regnskapsestimater er ikke en ny oppgave for revisor, men i lys av endrede forhold som økt bruk, usikkerhet og kompleksitet, kan mange av problemstillingene knyttet til revisjon av estimater sies å være forholdsvis nye. Dette gjør revisjon av regnskapsestimater til et dagsaktuelt og interessant tema.

1.2 Formål

Flere forskningsstudier (Jfr. Martin et al., 2006; Bratten et al., 2012; Griffith et al., 2013; Christensen et al., 2013) peker på at revisjon av regnskapsestimater kan være utfordrende. Det poengteres særlig at oppgaven er kompleks hvorpå revisor kan mangle kunnskap om blant annet relevante modeller, estimater utarbeides i stor utstrekning på bakgrunn av skjønnsmessige vurdering og det er ofte en usikkerhet forbundet med regnskapsestimater, som kan være stor. Problemene ved revisjon av regnskapsestimater kan altså ikke utelukkende knyttes opp mot egenskaper ved revisor, som profesjonell skepsis og kunnskap. Faktorer som miljø og oppgave vil også være påvirkende når revisor foretar sine vurderinger. Miljøfaktorer kan for eksempel være estimeringsusikkerhet, mens oppgavefaktorer kan være oppgavevanskelighet. (Bratten et al., 2012)

Det vil ikke nødvendigvis være gitt hvilke metoder eller modeller som er mest hensiktsmessig ved utarbeidelse av et estimat, heller ikke hvilke inndata¹ av mange mulige som bør inngå. Ofte er det flere inngående faktorer å ta hensyn til, både av tilgjengelig data og prediksjoner om fremtiden. Inndataene kan være både objektive og subjektive, hvor sistnevnte vil være utsatt for potensielle «bias»² (også referert til som skjevheter, jf. ISA 540). Usikkerhet kombinert med mangel på objektive inndata kan gjøre det utfordrende å foreta en rimelig estimering. I mange tilfeller blir det da krevende for revisor å verifisere regnskapsestimatene og det kan være utfordrende å ta stilling til om estimatene er rimelige eller inneholder feilinformasjon. For eksempel har Christensen et al. (2013) vist at estimeringsusikkerheten gjør at små, tilsynelatende rimelige endringer i inndata brukt for å utarbeide estimater på virkelig verdi, kan føre til endringer så store som 50 ganger revisjonsvesentligheten. Dette blir et problem når revisjonsstandarden krever at revisor med

¹ Inndata refererer til både modellforutsetningene og underliggende data.

² Manglende objektivitet - en mangel på nøytralitet når informasjon blir utarbeidet og presentert (Eilifsen et al., 2010, s. 104-105)

betryggende sikkerhet skal uttale seg om regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon eller ikke. Det har blitt reist spørsmål om revisjon av enkelte regnskapsestimater med høy estimeringsusikkerhet, har blitt en umulig oppgave. Selv om revisor følger kravene angitt i dagens revisjonsstandarder vil ikke den underliggende estimeringsusikkerheten knyttet til mange av regnskapsestimatene elimineres. (Christensen et al., 2013)

Tilgjengelig litteratur fokuserer i mindre grad på hvordan revisor faktisk utfører revisjon av regnskapsestimater og hva som i den anledning oppleves som utfordrende (Griffith et al., 2013, og Martin et al., 2006). Mye av litteraturen ser hen til forskning innenfor revisors vurdering og beslutningstaking («judgment and decision-making»), som gjerne ikke direkte knytter seg til revisjon av regnskapsestimater (Martin et al., 2006 og Bratten et al., 2012). ISA 540 (2010) - *Revisjon av regnskapsestimater, herunder estimer på virkelig verdi og tilhørende tilleggsopplysninger*, inneholder krav revisor må følge, men standarden åpner for flere ulike tilnærminger til revisjon av regnskapsestimater. Jeg ønsker derfor å få nærmere innsikt i hvordan revisjon av regnskapsestimater foregår i praksis. Hvordan utføres revisjonen av regnskapsestimater, hvilke problemer og utfordringer foreligger og hvordan håndteres disse?

I hovedsak er også litteraturen som foreligger, omhandlende revisjon av regnskapsestimater, amerikansk. Gjennomførte forskningsstudier av revisjon av regnskapsestimater knytter seg for det meste til revisjon av store amerikanske og børsnoterte selskap. Det vil dermed være interessant å se nærmere på det hvordan revisjonen fortone seg for norske revisorer i et norsk marked, et marked som kan fortone seg noe annerledes med sin hovedvekt av små og mellomstore, ofte privateide, foretak (NHD, 2012).

1.3 Problemstilling

En problemstilling kan defineres som «en formulering om avstanden mellom det vi vet, og det vi ønsker å vite.» (Grønmo, s. 36) Man ønsker å løse et problem, i den forstand at det er et hull i vår kunnskap som utfordrer oss. Vi ønsker å vite mer om et konkret tema. (Dalland, 2010, s. 128) Ulike problemstillinger kan formuleres som både spørsmål og hypoteser.

Problemstillingene kan utvikles på to måter:

- Fra teori til empiri for å teste om den foreliggende teorien er holdbar, eller
- Fra empiri til teori der resultatene av empiriske undersøkelser blir oppsummert og drøftet i forhold til teoretisk perspektiver. Det kan dreie seg om å forstå den nye empirien i lys av den foreliggende teorien, men selve hensikten er ofte å generere ny teori (Grønmo, s. 36)

Hensikten med denne utredningen er å generere ny innsikt og kunnskap om revisjon av regnskapsestimater, heller enn å utarbeide ny teori. Revisjon av regnskapsestimater er ikke noe nytt, men de siste tiårs utvikling mot stadig økt bruk og økende kompleksitet samt usikkerhet, har gjort dette til en mer aktuell problemstilling. Det er derfor behov for mer innsikt omkring revisjon av regnskapsestimater. Fortsatt er det mange uopplarte spørsmål som behøver å besvares, og spørsmål som krever ytterligere oppmerksomhet. For eksempel, hva finner revisor utfordrende ved revisjon av regnskapsestimater? Kan det være valgfriheten i fremgangsmåte for revisjonen, og at mange av vurderingene er overlatt til revisors profesjonelle skjønn? Eller de komplekse estimatene som stiller høye krav til revisors kunnskap, eller noe annet? Finnes det regnskapsposter som typisk har mer utfordrende problemstillinger knyttet til regnskapsestimater, enn andre? Hvilken hjelp finner revisor i revisjonsstandarden for revisjon av regnskapsestimater, og er det forhold denne ikke dekker, eller dekker mangelfullt? Foretar revisor en kritisk evaluering av regnskapsestimatene med hensyn til tallstørrelsene, eller fokuseres det i større grad på å verifisere ulike aspekter ved ledelsens estimeringsprosess?

Det stilles ulike krav til hva som kan karakteriseres som en god problemstilling, med andre ord hva som fortjener oppmerksomhet. Spørsmålet som stilles må blant annet rette søkelyset mot interessante og vesentlige forhold i samfunnslivet. (Grønmo, s. 61) Kort oppsummert kan man si at en problemstilling må være spennende, fruktbar og enkel (Dalland, 2012, s. 129). Revisjon er en viktig samfunnsoppgave, og sentralt for å løse denne oppgaven er tillit til at revisor er en objektiv og kompetent kontrollør. Revisors rolle er å ta stilling til hvorvidt de finansielle rapportene utarbeidet av ledelsen, i det alt vesentlige samsvarer med gjeldende finansielle rammeverk. Sagt på en annen måte, revisors verifisering av en finansiell rapport skal tilføre troverdighet til regnskapet og redusere informasjonsrisiko, dvs. risikoen for at informasjonen er feil eller misvisende. (Eilifsen et al., 2010, s 7) Skjønn, usikkerhet og

kompleksitet er som nevnt forhold som kan føre til at revisjonen blir en krevende oppgave for revisor, kanskje til og med føre til at det blir en urealistisk oppgave, hevdes det av enkelte (Christensen et al., 2013). Det er derfor interessant å få innsikt i hvordan revisor griper fatt på denne oppgaven, og hva som er utfordrende. Slik ny innsikt kan bidra til en bedre revisjon.

Jeg ønsker derfor å se nærmere på følgende problemstilling:

Hvilke utfordringer står revisor overfor ved revisjon av regnskapsestimater og hvordan løses disse i praksis?

Med utgangspunkt i tidligere studier og tilgjengelig litteratur har jeg utarbeidet en intervjuguide som i større grad presiserer hva jeg ønsker å finne ut av, se vedlegg 1. Jeg startet først med en gjennomgang av den aktuelle revisjonsstandard for revisjon av regnskapsestimater. Med dette arbeidet forsøkte jeg å finne områder i standarden som fremstår som uklare, og der det blir åpnet for bruk av profesjonelt skjønn. Derneft, for å belyse emnet ytterligere, hentet jeg innsikt fra utvalgte, sentrale forskningsstudier. Dette gav meg kunnskap om problemstillinger som tas opp i tilknytning til revisjon av regnskapsestimater, og hvilke svar det til nå er kommet frem til. For en mer detaljert forklaring for min fremgangsmåte henvises det til metodekapittelet.

1.4 Oppgavens struktur

De to første kapitlene inneholder en kort innledning med bakgrunn, formål og problemstilling og forklaring av metode for oppgaven. Kapittel tre starter ut med å definere ulike sentrale begrep, før revisjonsstandardene og deres rolle omtales generelt. Derneft presenteres strukturen i revisjonsstandard for revisjon av regnskapsestimater, ISA 540 – *Revisjon av regnskapsestimater, inkludert regnskapsestimater på virkelig verdi og tilhørende tilleggsopplysninger*, og etter det gås det mer i dybden på standarden. Kapittel fire gjengir et utvalg sentrale forskningsstudier om revisjon av regnskapsestimater, og ser på problemstillinger som blir reist innen forskning knyttet til vurdering og beslutningstaking («judgment and decision-making»). Kapittel fem presenterer og diskuterer mine funn, basert på egne intervju med revisorer, før oppgaven avsluttes i kapittel seks med en oppsummering og konklusjon.

2. Metode

For å definere begrepet metode kan man for eksempel se til Vilhelm Aubert (1985, s. 196, referert i Dalland, 2012, s. 111), som sier:

En metode er en fremgangsmåte, et middel til å løse problemer og komme frem til ny kunnskap. Et hvilket som helst middel som tjener dette formålet, hører med i arsenalet av metoder.

Med andre ord kan begrepet metode forklares som det verktøy som brukes for å samle inn data om det som skal undersøkes. Man velger én bestemt metode med begrunnelse i at den vil gi gode data og belyse spørsmålet på en faglig og interessant måte. (Dalland, 2012, s. 111 og 112)

I det følgende vil det i mer detalj gjøres rede for de metodiske vurderinger og valg jeg har gjort i arbeidet med denne oppgaven.

2.1 Undersøkellesdesign

Man kan velge å angripe en problemstilling ut fra to perspektiv, avhengig av hvilket undersøkelsesopplegg som er best egnet til den gitte problemstilling. Det kan skilles mellom deduktive opplegg og induktive opplegg. I denne oppgaven er det sistnevnte undersøkelsesdesign som er aktuelt, ettersom jeg ønsker å indukere eller bygge opp en bestemt teoretisk forståelse ut fra de empiriske analysene som gjennomføres. Slike induktive studier kan være hensiktsmessige nettopp når en skal undersøke fenomener som ikke har vært særlig gjenstand for tidligere forskning. (Grønmo, s. 37-38)

2.2 Valg av metode

Undersøkelsesdesign har betydning for det videre valget av metoder. Metoder kan være både kvantitative og kvalitative. For å skille mellom de to kan man si at kvantitative data kan tallfestes, mens kvalitative data er i form av tekst. (Dalland, 2012, s. 112) Jeg vil i denne oppgaven følge en kvalitativ metode, ettersom jeg ønsker å få en innsikt i revisors fremgangsmåte for revisjon av regnskapsestimer og hvilke utfordringer det i den anledning støtes på. Revisjonsstandarden som gjelder for regnskapsestimer, inneholder krav for

revisjonen, men er på flere punkter mindre spesifikk. Den er fleksibel ettersom revisor tillates å ta i bruk ulike fremgangsmåter. Dermed kan jeg ikke alene se på standarden som en fasit for hvordan regnskapsestimer blir revidert. Arbeidspapirene til revisor vil kunne gi svar på hvordan oppgaven løses i praksis, men grunnet taushetsplikt er det ikke mulig for meg som ekstern, å få tilgang til disse. Alternativet, for å få informasjon om hvordan revisor faktisk utfører revisjon av regnskapsestimer, ble å intervju dem. Det er handlingene og meningene til revisor jeg er interessert i, men de er ikke direkte observerbare. Ved å intervju erfarne revisorer ønsker jeg å få en dypere innsikt i valgene som gjøres og problematikken omkring regnskapsestimer. Ikke bare får jeg innsikt i hvordan oppgaven utføres, jeg får også innsikt i hvilke deler av revisjonen av regnskapsestimer, revisor finner utfordrende

En kvalitativ metode har flere fordeler jeg kan dra nytte av, blant annet vil en slik tilnærming være mer åpen for innspill og ny informasjon underveis. Intervjuobjektene får mulighet til å utdype sine meninger og både intervjuer og intervjuobjekt kan stille oppfølgingsspørsmål. (Dalland, 2012, s. 113) Noen ulemper er det derimot også. For eksempel er metoden ressurskrevende og informasjonen som innhentes er kompleks, det vil si det er ofte mye og lite strukturerte data. Generaliseringsgraden, hvor allmenne konklusjonene blir, vil også kunne variere.

2.3 Valg av datakilde

Utvalg av data kan være tilfeldig eller strategisk. Ofte når man følger en kvalitativt orientert metode, henvender man seg til grupper eller enkeltpersoner som en på forhånd mener har noe spesielt å bidra med i undersøkelsen. Dette vil være et strategisk utvalg. Jeg ønsker å lære mer om revisjon av regnskapsestimer og må da, jamfør diskusjonen ovenfor, komme i kontakt med revisorer. Innen revisjon vil det være ulike karrierenivåer, avhengig av antall år man har jobbet som revisor og utvikling. For min oppgave vil det være mest hensiktsmessig å komme i kontakt med revisorer som har erfaring, ettersom de mest sannsynlig har vært med på alle deler av en revisjon av et regnskapsestimat. Mindre erfarne revisorer vil ofte ha kjennskap til kun deler av prosessen med å revidere regnskapsestimer. Erfarne revisorer vil også mest sannsynlig ha erfaring fra flere ulike typer klienter, bransjer og estimer, samt ha mer kjennskap til komplekse estimer. Jeg forventer at de vil ha en bedre forståelse for

utfordringene som kan oppstå når regnskapsestimater skal revideres, og de underliggende årsakene til disse.

Ettersom en masteroppgave har begrensninger knyttet til tid og omfang, la dette føringer for hvor mange intervjuobjekter jeg kunne inkludere. Jeg måtte ta en avveining mellom et stort utvalg og relativt kort intervjulengde, eller å ha et mindre utvalg hvor jeg kunne foreta lengre intervju og gå mer i dybden. Valget falt på sistnevnte. Ettersom det var et ønske at revisorene jeg skulle intervjuer var erfarne og hadde kjennskap til regnskapsestimater, ble mitt utgangspunkt å kontakte store revisjonsselskap. De har mange store og ulike klienter og har dermed mest sannsynlig erfaring med ulike typer av estimater. Når jeg kontaktet revisjonsselskapene, presiserte jeg at revisorene jeg søkte skulle ha erfaring og var kjent med revisjon av regnskapsestimater. Hvilke selskap og navn på revisorer velger jeg å holde anonymt, slik at dette ikke skal være en faktor som legger begrensninger på responsen til den enkelte revisor. Til sammen ble seks revisorer fra to av de fire store revisjonsselskapene intervjuet. To av revisorene har stilling som manager, to som senior manager, en som director og en som partner. Erfaring innen revisjon spenner seg fra fem år, opp til 20 år.

Videre er det et poeng at samtlige revisorer er tilknyttet Norge, nærmere bestemt Bergen. I Norge er svært mange av foretakene karakterisert som små eller mellomstore, i den forstand at de har under 100 ansatte. 99,5 prosent av de norske bedriftene faller inn under denne grensen. (NHD, 2012) Tidligere studier, for eksempel studien gjennomført av Griffith et al. (2013), knytter seg til revisjon av store, gjerne også børsnoterte, amerikanske selskaper.

Studiens avgrensning, kombinert med et relativt begrenset antall intervjuobjekter, kan påvirke generaliseringsgraden. Revisorene jeg har snakket med har imidlertid erfaring innen ulike typer bransjer, noe som kan tale for i den grad de nevner like utfordringer, vil det kunne gjelde mer generelt. Derimot kan valgfriheten i revisjonsstandarden føre til ulik praksis for håndteringen av estimatene rundt om på de ulike revisjonskontorene. Likevel mener jeg denne studien vil gi et interessant innblikk i norske revisorers revisjon av regnskapsestimater.

2.4 Intervju

Et intervju kan ta ulike former, fra ferdig utarbeidede spørsmål som det søkes svar på, til utarbeidede temaer som man ønsker å belyse i en samtale. I denne sammenheng er spørsmålene hovedsakelig utviklet på bakgrunn av min gjennomgang av revisjonsstandarden ISA 540, omhandlende revisjon av regnskapsestimater. Jeg nyttet også utvalgte forskningsartikler for innspill, når intervjuguiden ble utformet. Spørsmålene varierer fra ja eller nei spørsmål, til spørsmål som krever mer utbrodering. Selv om jeg utarbeidet en relativt spesifikk intervjuguide, var jeg åpen for å gjøre endringer underveis mens intervjuene pågikk dersom det var nødvendig. Jeg var også forberedt på å måtte stille oppfølgingsspørsmål om noe av responsen var mindre klar. I forkant av intervjuene valgte jeg ikke å foreta testintervju. Begrunnelsen for dette var at intervjuguiden var grundig gjennomarbeidet i samarbeid med veileder, i tillegg til at jeg var under et visst tidspress for å nå innleveringsfristen for oppgaven. Jeg så det som en mulighet å endre på nødvendige deler av guiden etter å ha foretatt noen av de første intervjuene. Fem av intervjuene ble utført i løpet av en ukes tid, fordelt med ett til to intervju per dag. Det siste intervjuet foregikk en uke senere. Dermed var det mulig å reflektere over hvordan det første intervjuet gikk og gjøre endringer for de resterende intervjuene, dersom hensiktsmessig. Ved ikke å ha alle intervjuene tett opp i hverandre fikk jeg også anledning til å tenke grundig gjennom hvert intervju, samt foreta transkribering rett etter avsluttet intervju med responsen ferskt i minne. Selve intervjuene ble tatt opp bånd for å sikre mest mulig presis transkribering.

Ved innsamling av data er det viktig å tenke over om dataene er relevante for problemstillingen og hvor pålitelige måten man samler inn data er (Dalland, 2012, s. 120). Relevante data i denne sammenheng har jeg argumentert for vil komme fra intervju med revisorer. Derimot vil relevansen være avhengig av hva det spesifikt spørres om. Det hjelper lite med nøye utvalgte intervjupersoner, dersom spørsmålene som stilles ikke bidrar til å belyse problemstillingen. Arbeidet med intervjuguiden ble dermed sentralt. For å opparbeide meg pålitelige data var jeg påpasselig med å lytte godt underveis i intervjuene, og stille oppfølgingsspørsmål dersom deler fremsto uklart.

Gjennomføring av intervjuene og mine erfaringer

Intervjuene foregikk på kontorene til de respektive revisorene, i lukkede møterom. Dermed var det ingen forstyrrende elementer. Samtlige intervju ble tatt opp på bånd og varte fra alt mellom 50 minutter til 1 time og 40 minutter. I snitt varte hvert intervju i overkant av en time.

Revisorene hadde på forhånd fått utdelt intervjuguiden, og noen hadde tatt seg tid til å se gjennom den. Jeg har erfart at det ikke har spilt en vesentlig rolle, om de hadde lest gjennom spørsmålene på forhånd eller ikke. Noen av revisorene som ikke hadde sett over guiden svarte i noen grad overlappende på spørsmålene, men det var også tilfellet for enkelte av de som hadde sett over guiden. Revisorene som på forhånd hadde sett over spørsmålene hadde kanskje i større grad eksempler å komme med, men det blir mer spekulasjon fra min side da forskjellen ikke er tydelig.

Intervjuene gikk i hovedsak som planlagt og vi holdt oss stort sett innenfor spørsmålene, men jeg tillot diverse tilføyelser fra revisorene. Jeg la merke til at revisorene stort sett ikke hadde særlig å tilføye utover «hovedspørsmålene», når de ble bedt om det. Enten kan det være fordi de ikke hadde gjennomgått spørsmålene på forhånd og dermed ikke fått tid til å tenke over hva de eventuelt kunne utdype, eller kan det være spørsmålene dekket det vesentligste slik at de dermed fikk sagt det de mente var aktuelt. Jeg kan ikke si noe med sikkerhet, men intervjuguiden var på forhånd grundig gjennomarbeidet med revisjonsstandarden som mal, noe som taler for at den inneholdt de vesentligste spørsmålene. Ellers merket jeg meg at revisorene med lengst praksis inne revisjon, også var de som hadde mest å komme med, noe som er naturlig ettersom det er de som har mest erfaring og eksempler å vise til.

3. Revisjon av regnskapsestimater

I det følgende presenteres sentrale begrep og definisjoner for revisjon av regnskapsestimater, som benyttes i oppgaven, før jeg videre gjør kort rede for det finansielle rammeverket. Etter dette forklares rollen til revisjonsstandardene. Deretter gis en oversikt over den aktuelle revisjonsstandard som angir fremgangsmåten for revisjon av regnskapsestimater, inkludert regnskapsestimater på virkelig verdi og tilhørende tilleggsopplysninger. Dette er kun en kort gjengivelse av ISA 540 for å gi en oversikt over innholdet og sette rammen for videre analyse. Til slutt diskuteres forhold i standarden, som kan være spesielt utfordrende og der det typisk er et stort rom for revisors profesjonelle skjønn.

3.1 Begreper og definisjoner

Revisjonsstandard som omhandler regnskapsestimater, ISA 540 – *Revisjon av regnskapsestimater, inkludert regnskapsestimater på virkelig verdi og tilhørende tilleggsopplysninger*, definerer ulike relevante begrep innledningsvis:

Et *regnskapsestimat* brukes i mangel av en nøyaktig metode å måle en regnskapsstørrelse på, slik at man i stedet må anslå et pengebeløp. Begrepet brukes om et beløp målt til virkelig verdi når det foreligger estimeringsusikkerhet, men også om andre beløp som krever estimering. Det er her viktig å presisere at et beløp målt til virkelig verdi, ikke er et regnskapsestimat målt etter standarden dersom det ikke foreligger estimeringsusikkerhet. (ISA 540, 2010, punkt 7a) Dermed blir det riktig å si at et estimat er et tall som representerer en usikker størrelse

Ledelsens punkttestimat er beløpet som ledelsen velger, som regnskapsføres eller gis tilleggsinformasjon om i regnskapet som et regnskapsestimat (ISA 540, 2010, punkt 7e).

Revisors punkttestimat eller revisors intervall for estimater er det beløp som revisor bruker til å vurdere ledelsens punkttestimat. Dette punkttestimatet eller intervallet bygger på revisjonsbevis. (ISA 540, 2010, punkt 7b).

Estimeringsusikkerhet er eksponeringen av et regnskapsestimat og tilhørende tilleggsopplysninger, for en iboende mangel av nøyaktighet ved måling. (ISA 540, 2010, punkt 7c)

Utfallet av et regnskapsestimat vil være det faktiske pengebeløpet slik det realiserer seg. Selv om dette utfallet ikke stemmer overens med det ledelsen fastsatte, og det beløpet revisor aksepterte som et rimelig estimat, vil det ikke nødvendigvis utgjøre en feil i regnskapet. Differansen mellom estimatet og utfallet av estimatet, kan skyldes estimatets iboende usikkerhet og/eller ledelsens prosess for å komme frem til estimatet. (Eilifsen et al., 2011, s. 46) Pengebeløpet som fremkommer er altså et resultat av den eller de underliggende transaksjonene, hendelsene, eller forholdene som dekkes av regnskapsestimatet (ISA 540, 2010, punkt 7f).

Manglende objektivitet hos ledelsen forstås som mangel på nøytralitet hos ledelsen ved utarbeidelsen og presentasjon av informasjon. Denne mangelen på objektivitet kan være utilsiktet eller tilsiktet. Uppreis informasjon vil være mer utsatt for manipulasjon og alle estimater er av natur upresise. (Eilifsen, Kinserdal og Mamelund, 2011, s. 46)

For denne oppgaven er det i tillegg behov for å gå inn på *særskilt risiko*. Særskilt risiko blir i ISA 315 (Revidert) – *Identifisering og vurdering av risikoene for vesentlig feilinformasjon gjennom forståelse av enheten og dens omgivelser* (2010, punkt 4e), definert som en identifisert og anslått risiko for vesentlig feilinformasjon som etter revisors skjønn krever spesiell revisjonsmessig oppmerksomhet. Slike særskilte risikoer blir gjenstand for videre substanshandlinger, og ISA 540 stiller opp spesifikke handlinger i tillegg til substanshandlinger som er gjennomført for å oppfylle kravene i ISA 330 – *Revisors håndtering av anslåtte risikoer* (2010). Dersom ledelsen ikke i tilstrekkelig grad har håndtert virkningene av estimeringsusikkerhet, etter revisors skjønn, på de regnskapsestimatene som medfører særskilte risikoer, skal revisor, dersom det anses nødvendig, utarbeide et intervall for å vurdere rimeligheten av regnskapsestimatet. Det stilles også krav til at revisor innhenter tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for hvorvidt ledelsens beslutning om hvorvidt regnskapsestimatene skal innregnes i regnskaper eller ikke, og om det valgte grunnlaget for måling av regnskapsestimatene er i samsvar med kravene i det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering. (ISA 540, 2010, punkt 15-17)

3.2 Finansielt rammeverk

Det finnes ulike rammeverk for finansiell rapportering, og eksempler på dette er norsk god regnskapsskikk (NGRS), US Generally Accepted Accounting Principles (US GAAP) og de internasjonale regnskapsstandardene (IFRS). Norske børsnoterte foretak har siden januar 2005 hatt plikt til å utarbeide konsernregnskapet etter IFRS. (Fardal, 2007) Fra 2011 må børsnoterte foretak som ikke er pliktige til å avlegge konsernregnskap, anvende IFRS i selskapsregnskapet. Øvrige norske foretak kan velge mellom NGRS, IFRS som godkjent av EU og forenklet IFRS, i sine regnskap. (DnR, 2011)

Kravene i det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering vil angi rammen for utarbeidelse av et regnskapsestimat, og ulike rammeverk kan gi veiledning for fastsettelse av punkttestimater. Det skilles mellom regnskapsestimater og regnskapsestimater på virkelig verdi, men rammeverkene for finansiell rapportering kan gi forskjellige definisjoner av begrepet virkelig verdi. Den transaksjonsbaserte historisk kost-modellen som har hatt en sentral posisjon i regnskapsregulering og regnskapspraksis gjennom generasjoner, kan derimot sies å være under press. Påliteligheten til regnskapet ser ut til å måtte vike for kravet om antatt mer relevant og brukernyttig informasjon for eierne. Dette har ført til et sterkere innslag av virkelig verdi-modeller på områder hvor dette ville vært uvanlig for kun ett tiår siden. (Stenheim, 2008) IFRS legger i større grad til grunn, enn NGRS legger opp til, at eiendeler og forpliktelser skal måles til virkelig verdi (Fardal, 2008).

Begrepet virkelig verdi er ikke alltid lett tilgjengelig, noe som dels skyldes at det kan ligge betydelige måleproblemer i å estimere virkelig verdi, og dels at begrepet gis et noe ulikt meningsinnhold og operasjonaliseres på ulike måter i forskjellige kontekster. Regnskapsloven refererer til virkelig verdi flere steder, uten at det presenteres noen generell definisjon av begrepet. Den norske operasjonaliseringen av virkelig verdi, varierer med den konteksten som begrepet brukes innenfor. Innen IFRS er det utviklet en definisjon som brukes på tvers av kontekster og standardverk. Virkelig verdi defineres her som det beløp en eiendel kan omsettes for eller en forpliktelse innfris til, i en transaksjon på armlengdes avstand mellom velinformerte, frivillige parter. Virkelig verdi blir likevel operasjonalisert på ulike måter avhengig av tilgangen på pålitelige estimater og av konteksten. (Stenheim, 2008) Av den grunn har IASB innført en egen standard for måling til virkelig verdi, IFRS 13, gjeldende fra januar 2013 (Deloitte, 2011)

Estimater på virkelig verdi kan uttrykkes som verdien av en aktuell transaksjon eller regnskapspost basert på forhold som råer på målingsdatoen, for eksempel estimert markedspris for en bestemt type eiendel eller forpliktelse. (Eilifsen et al., 2010, s. 102) Behov for måling til virkelig verdi kan komme som følge av den aktuelle transaksjonen eller som en konsekvens av senere verdiendringer (IAASB, 2008)

Et beløp målt til virkelig verdi vil som nevnt ikke være et regnskapsestimert målt etter standarden, dersom det ikke foreligger estimeringsusikkerhet (ISA 540, 2010, punkt 7a). Dette vil for eksempel være tilfellet dersom det finnes et aktivt og åpent marked som gir umiddelbar tilgjengelig og pålitelig informasjon om omsetningskurser, og der eksistensen av publiserte kurser vanligvis er det beste revisjonsbeviset for virkelig verdi. (ISA 540, 2010, punkt A5) Det finnes imidlertid målinger til virkelig verdi som er mye mer kompleks enn som så, gjerne på grunn av mangel på et aktivt marked og bruk av signifikante forutsetninger. Når markeder blir inaktive, blir markedspriser utilgjengelige og estimatene må baseres på andre typer av informasjon. Ofte ser man da at modeller tas i bruk, og kanskje også ikke-observerbare inndata. Som en konsekvens øker estimeringsusikkerheten og risikoen for vesentlig feilinformasjon. (IAASB, 2008) ISA 540 presiserer imidlertid at estimeringsusikkerhet kan forekomme selv når vurderingsmetoden og dataene er godt definert (ISA 540, 2010, punkt A5).

Input til måling på virkelig verdi kan deles inn i tre nivåer, i et såkalt verdsettelseshierarki (IASPlus):

- 1) Nivå en er det høyeste nivået i hierarkiet, og dette er optimale input til bruk i verdsetting til virkelig verdi. Det er input bestående av noterte priser, ikke justerte, for identiske eiendeler eller forpliktelser, i aktive marked som foretaket har tilgang til på tidspunkt for måling.
- 2) Nivå to er input som ikke er notert og omfattet av nivå 1, men som er direkte eller indirekte observerbar.
- 3) Nivå tre er input som ikke kan observeres. Input-en kan ikke bekreftes gjennom andre markedsdata.

3.3 Revisjonsstandarder

Revisjonsstandardene fungerer både som en veiledning til revisjonen og som et mål på kvaliteten til revisors arbeid. Standardene skal hjelpe med å sørge for at revisjonen av regnskapet er utført på en grundig og systematisk måte, slik at det blir generert pålitelige konklusjoner. (Eilifsen et al., 2010, s. 49)

3.3.1 Utarbeidelse av standardene og virkeområde

International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) utvikler og publiserer internasjonale revisjonsstandarder (ISA-er), så vel som internasjonale standarder for kvalitetskontroll, forenklet revisorkontroll, attestasjonsoppdrag og beslektede tjenester. Revisjonsstandardene er tatt i bruk av revisorer over hele verden. (Eilifsen et al, 2010, s. 49-50) Revisjonsprofesjonen har gjennom mange år utviklet dette omfattende standardverket som i dag består av 36 revisjonsstandarder. Revisjonsstandardene skal sikre at revisor utfører tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonshandlinger, slik at det oppnås en betryggende sikkerhet («reasonable assurance») for at regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, verken som følge av misligheter eller feil.

I følge Revisorloven (1999) § 5-2, første og annet ledd, skal revisor utføre sitt arbeid i tråd med god revisjonsskikk. God revisjonsskikk er altså en rettslig standard, og revisjonsstandardene bidrar til å gi begrepet god revisjonsskikk innhold. Som nevnt er revisjonsstandardene internasjonale, og disse har vært utgangspunktet for de norske revisjonsstandardene i mange år. I 2009 besluttet Den Norske Revisorforening (DnR) sitt styre at IAASBs såkalte «clarity-standarder», skulle gjelde i Norge med virkning fra og med 1. januar 2010 (Revisjon.no, 2010).

3.3.2 “Clarity-standardene”

De internasjonale revisjonsstandardene ble endret som følge av «Clarityprosjektet». Prosjektet hadde som mål å forbedre den generelle lesbarheten og forståelsen av ISA-ene, ved å forbedre strukturen og redigere standardene. (DnR, 2010) På den måten ville man klargjøre revisors mål og plikter ved revisjonsoppdrag, sikre en mer konsistent bruk av standardene og forbedre revisjonskvaliteten generelt. Standardene skiller nå tydelig mellom absolutte krav og veiledning, slik at det blir mindre rom for ulike tolkninger og det skal være enklere å forstå og bruke dem. Sentralt står likevel fortsatt prinsippene for bruk av

profesjonelt skjønn og behovet for revisors vurderinger. Derimot er det gjort betraktelig tydeligere og mer presist hvordan prinsippene skal brukes og hvilke konsekvenser de ulike vurderingsresultatene får for revisors videre handlinger. «Clarityprosjektet» har fokusert på innholdet i revisors plikter når det gjelder revisjonen av de elementene av finansiell informasjon, som historisk sett har hatt størst betydning for revisjonsprofesjonen og som har skapt mest diskusjon. Dette gjelder blant annet spesielt for revisjon av regnskapsestimater. (Abrahamsen, 2010).

I «clarity-prosjektet» skilles det mellom nye standarder, standarder som er både revidert og omredigert og standarder som bare er omredigert. ISA 540 – *Revisjon av regnskapsestimater, inkludert regnskapsestimater på virkelig verdi og tilhørende tilleggsopplysninger*, er et eksempel på en revidert og omredigert ISA. (DnR, 2010)

Tidligere fagsjef for revisjon i DnR, Oddvar Snipsøy (2010), uttalte at implementering av de nye «clarity-standardene» vil medføre en «ikke ubetydelig» endring i revisors arbeid, som følge av mange nye krav til revisjonshandlinger og tilhørende krav til dokumentasjon. Økningen i antall krav kommer både som følge av helt nye krav i nye og reviderte standarder, og som følge av at deler som tidligere var veiledningstekst, er blitt omgjort til krav. Videre uttalte Snipsøy (2010) at økningen i antall krav ikke nødvendigvis ville bety en tilsvarende økning i antall nye revisjonshandlinger, ettersom mange av revisjonsfirmaene allerede utførte de nye kravene. Blant revisjonsstandardene som trolig vil påvirke revisors arbeid i størst grad, finner vi ISA 540. (Snipsøy, 2010)

3.4 ISA 540

Tidligere fantes det én revisjonsstandard som inneholdt krav til revisjon av regnskapsestimater (tidligere ISA 540), og én revisjonsstandard som inneholdt krav om revisjon av regnskapsestimater på virkelig verdi (tidligere ISA 545). Begge standardene la opp til bruk av den samme fremgangsmåten i revisjonen, men kravene i den sistnevnte standarden var likevel mest omfattende. Derfor kunne det være av betydning hvilken av standardene som ble anvendt. I utgangspunktet skulle valg av standard avhenge av om regnskapsestimater gir uttrykk for virkelige verdier eller om det er tale om andre regnskapsestimater. Et slikt skille er imidlertid ikke alltid klart. (Kjelløkken, 2009)

Likheten mellom de to tidligere standardene, førte til at IAASB integrerte dem til en standard; ISA 540 – *Revisjon av regnskapsestimater, herunder estimater på virkelig verdi og tilhørende tilleggsopplysninger*. IAASB mener sammenslåingen av de to standardene, bedre tydeliggjør skillet mellom estimater knyttet til virkelig verdi og andre typer av estimater, som følge av at den reviderte og omredigerte ISA 540 får frem likhetene mellom de to typene av estimater samtidig som kontrastene fremheves. Den reviderte og omredigerte ISA 540 innfører en delvis ny tilnærming til revisors revisjon av regnskapsestimater og virkelig verdi. Det legges opp til at revisor skal ha en risikotilnærming knyttet til selskapets prosess for fastsettelse av estimater og virkelig verdi, i tråd med ISA 315. Standarden vektlegger også i større grad enn tidligere områder med høy risiko, regnskapsskjønn og mulige skjvheter. Dermed skal revisor få bedre støtte til å ta stilling til rimeligheten til estimatene, i tråd med det finansielle rammeverket. (IAASB, 2008, s. 10)

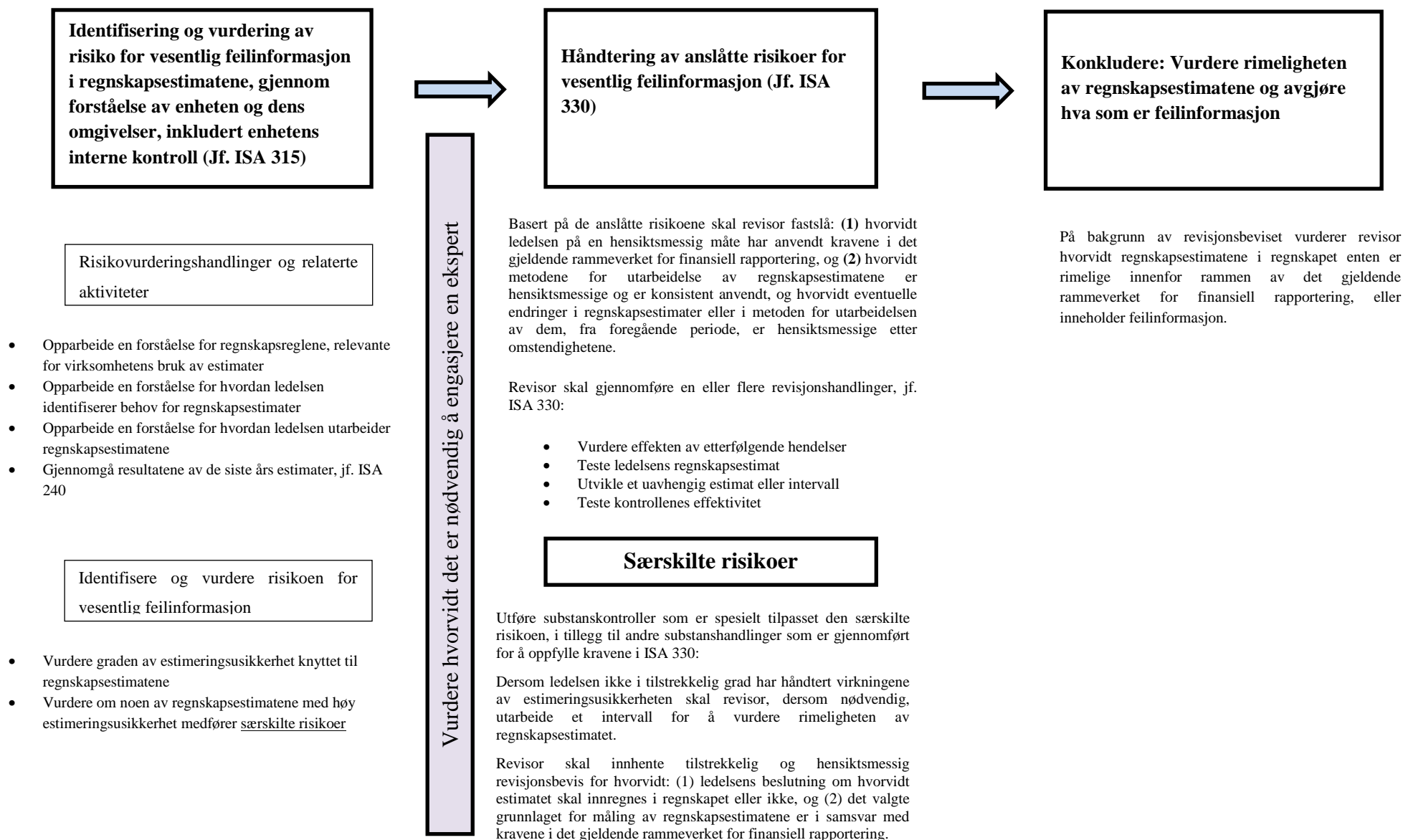
3.4.1 Innholdet i standarden

Revisor skal identifisere områder eller regnskapsposter som kan inneholde vesentlige estimater, evaluere estimatenes rimelighet og komme med en konklusjon om hvorvidt regnskapsestimatene inneholder vesentlig feilinformasjon.

ISA 540 gjelder spesielt risikovurdering, revisjonshandlinger, bevisvurdering og konkludering knyttet til regnskapsestimater. Standarden begrenser seg ikke til stort sett å kommentere bevisinnsamlingen, og skiller seg dermed noe fra flere av de øvrige standardene om revisjonsbevis. (T. Tvedt, 2012, s 46). ISA 540 (2010, punkt 1) utdyper hvordan ISA 315 (Revidert), ISA 330 og andre relevante ISA-er skal anvendes, i forbindelse med regnskapsestimater. Den generelle risikotilnærmingen i ISA-ene reflekteres i oppbyggingen av ISA 540. Revisjonsstandarder gir en utstrakt veiledning om relevant kartlegging av estimeringsprosessen til klienten, også inkludert særlige hensyn til mindre foretak.

I det følgende presenteres en figur som tar for seg stegene i revisjonen av regnskapsestimater, før stegene forklares nærmere.

Figur 1: Stegene i revisjonen av regnskapsestimater, jf. ISA

Kontrollere at kravene fra regnskapsreglene om tilleggsopplysninger er oppfylte, spesielt kravene om opplysninger om usikkerhet i estimater. **Se** etter indikasjoner på manglende nøytralitet og skjevheter i ledelsens estimater. **Innhente** uttalelser fra ledelsen om vesentlige forutsetninger. **Dokumentere** grunnlaget for konklusjoner om rimeligheten av regnskapsestimater med tilhørende tilleggsopplysninger, når dette medfører særskilte risikoer; og eventuelle indikasjoner på manglende objektivitet hos ledelsen. **Vurdere** eventuelle avdekkede feil opp mot vesentlighetsgrensen.

I følge ISA 540 (2010, punkt 8) skal revisor, slik det kreves i ISA 315, gjennomføre risikovurderingshandlinger og relaterte aktiviteter for å opparbeide seg en forståelse av enheten og dens omgivelser, inkludert enhetens interne kontroll. Dette gjøres som et grunnlag for å identifisere og anslå risikoer for vesentlig feilinformasjon på regnskaps- og påstandsnivå. Revisor tar utgangspunkt i relevante rapporteringskrav og prøver deretter å oppnå en forståelse av hvordan ledelsen identifiserer og utarbeider estimer og tilhørende tilleggsopplysninger.

Resultatene fra risikovurderingshandlingene er utgangspunktet for revisors identifisering og vurdering av risikoene for vesentlig feilinformasjon knyttet til regnskapsestimatene. Det kreves i denne sammenheng at revisor vurderer graden av estimeringsusikkerhet knyttet til et regnskapsestimat, ettersom denne usikkerheten vil påvirke risikoen for vesentlig feilinformasjon. I tillegg skal revisor fastsette, etter eget profesjonelt skjønn, hvorvidt noen av regnskapsestimatene som er blitt identifisert som regnskapsestimater med høy risiko, medfører særskilte risikoer. (ISA 540, 2010, punkt 10-11)

Videre krever ISA 540 at revisor utarbeider og foretar revisjonshandlinger for regnskapsestimater, som håndterer de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon på regnskaps- og påstandsnivå. Forståelsen av enheten oppnådd innledningsvis i revisjonen, brukes for å utforme og iverksette revisjonshandlingene, og det må også tas hensyn til iboende egenskaper ved regnskapsestimatene. Eksempler på slike iboende egenskaper kan være hvorvidt behovet for estimer oppstår ut fra rutinemessige eller ikke-rutinemessige transaksjoner, den anslåtte risikoen for vesentlig feilinformasjon og om handlingene effektivt forventes å gi revisor tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis (ISA 540, 2010, punkt A59) Revisor må først og fremst ta stilling til hvorvidt kravene i det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering er fulgt av ledelsen, og om metodene for utarbeidelse av regnskapsestimatene er hensiktsmessige og konsistent anvendt (ISA 540, 2010, punkt 12). Deretter, som respons på risikoer for vesentlig feilinformasjon, skal revisor utføre spesifiserte revisjonshandlinger, alene eller i kombinasjon. Det er altså en fleksibilitet i hvilke av de spesifiserte handlingene revisor velger. De spesifiserte revisjonshandlingene er som følger (ISA 540, 2009, punkt 13):

-
- Fastslå hvorvidt hendelser som finner sted frem til datoen for avgivelse av revisjonsberetningen, gir revisjonsbevis for regnskapsestimatet.
 - Teste hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatet og inndataene som regnskapsestimatet er basert på.
 - Teste kontrollenes effektivitet i forhold til hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatet, sammen med hensiktsmessige substanshandlinger.
 - Utarbeide et punkttestimat eller intervall, for å vurdere ledelsens punkttestimat.

Revisor skal også foreta en vurdering av om det er nødvendig med spesialferdigheter eller – kunnskap, det vil si om det må engasjeres en ekspert i eksempelvis verdsettelse (ISA 540, 2010, punkt 14).

Særlige handlinger må gjennomføres dersom revisor har identifisert regnskapsestimater som medfører særskilte risikoer, og det kan være nødvendig med videre substanshandlinger. Dersom ledelsen ikke i tilstrekkelig grad, etter revisors skjønn, har håndtert virkningene av estimeringsusikkerhet på de regnskapsestimatene som medfører særskilte risikoer, kan det være nødvendig for revisor å utarbeide et intervall for å vurdere rimeligheten av estimatet. Det er også spesielle krav knyttet til innhenting av tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for de særskilte risikoene. (ISA 540, 2010, punkt 15-17)

På bakgrunn av innhentet revisjonsbevis skal revisor vurdere i hvilken grad regnskapsestimatene i regnskapet enten er rimelige innenfor rammen av det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering, eller inneholder feilinformasjon. (ISA 540, 2010, punkt 18)

Revisor kan, basert på innhentet revisjonsbevis, konkludere med at bevisene peker mot et regnskapsestimat som avviker fra ledelsens punkttestimat. Forskjellen mellom revisors estimat og ledelsens estimat utgjør da feilinformasjon. Har revisor konkludert med at bruken av revisors intervall gir tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis, vil et punkttestimat fra ledelsen som ligger utenfor revisors intervall, ikke bli underbygget av revisjonsbevis. I slike situasjoner vil feilen være forskjellen mellom ledelsens punkttestimat og den nærmeste størrelsen i revisors intervall. (ISA 540, 2010, punkt A116)

Som nevnt er det verdt å merke seg at på grunn av estimeringsusikkerheten som knytter seg til mange regnskapsestimater, vil ikke en forskjell mellom utfallet av et regnskapsestimat og beløpet som opprinnelig ble innregnet eller opplyst om i regnskapet, nødvendigvis utgjøre en feil i regnskapet. Dette vil særlig gjøre seg gjeldende ved regnskapsestimater på virkelig verdi, ettersom ethvert observert utfall nødvendigvis påvirkes av hendelser eller forhold etter datoen for måling av estimatet til regnskapet. (ISA 540, 2010, punkt 4)

Revisjonsstandarden inneholder også krav til evaluering av tilleggsopplysninger knyttet til regnskapsestimater og hvorvidt det er indikasjoner på mulig manglende objektivitet hos ledelsen (ISA 540, 2010, punkt 19-21). Ledelsen kan ha endret et regnskapsestimat, eller metoden for utarbeidelse av estimatet, fra foregående periode. Dersom dette er ut fra en subjektiv vurdering om at det har vært en endring i omstendighetene, kan revisor ut fra revisjonsbeviset konkludere med at regnskapsestimatet er feil som følge av en vilkårlig endring foretatt av ledelsen. Eventuelt kan revisor se på dette som en indikasjon på mulig manglende objektivitet hos ledelsen. (ISA 540, 2010, punkt A117) Det er også spesifikke krav til innhenting av skriftlige uttalelser og til dokumentasjon i forbindelse med revisjon av regnskapsestimater. (ISA 540, 2010, punkt 22-23)

3.4.2 utfordringer ved revisjon av regnskapsestimater og bruk av ISA 540

Jeg vil nå gå mer i dybden på de ulike kravene som ISA 540 stiller til revisor, og se på hva som kan være utfordrende når det foretas revisjon av regnskapsestimater. Til slutt kommer jeg med en oppsummering hvor det pekes på spesifikke, potensielle problemstillinger knyttet til revisjon av regnskapsestimater.

Målet til revisor ved revisjon av regnskapsestimater er å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis om hvorvidt regnskapsestimatene er rimelige og om tilhørende tilleggsopplysninger er tilstrekkelige. Selv om ISA 540 gir en omfattende veiledning om relevant kartlegging av estimeringsprosessen og bevisinnsamling, betyr ikke det nødvendigvis at revisjonen er lett gjennomførbar. Som nevnt innledningsvis, er revisjon av regnskapsestimater i mange tilfeller en krevende og kompleks oppgave, som det knytter seg usikkerhet til. Begrepet regnskapsestimater rommer mange ulike estimatyper som kan kreve ulike metoder for utarbeidelse. I noen tilfeller vil det finansielle rammeverket legge spesifikke føringer for hvilken fremgangsmåte som skal velges, mens i andre tilfeller vil

dette bære preg av å være en mer generell veiledning. Man kan si at regnskapsestimater er unøyaktige, og de kan påvirkes av ledelsens skjønnsmessige vurderinger basert på informasjon tilgjengelig ved utarbeidelsen av regnskapet (ISA 540, 2010, punkt A9). Typen og påliteligheten av informasjon som foreligger varierer imidlertid sterkt, og sammen med de mange ulike typer av estimater og metoder for utarbeidelse, skapes det en usikkerhet. Dette kan føre til at det blir utfordrende å foreta estimering, men også å revidere regnskapsestimatene. Revisjonsstandarden gir i tillegg rom for tolkning, og åpner i flere tilfeller for valgfrihet. Revisors bruk av profesjonelt skjønn og profesjonell skepsis er dermed sentralt. En effektiv revisjon av regnskapsestimater krever god kunnskap, om både regnskapsregler, generelt aksepterte verdsettelsesprinsipper, og ikke minst, revisjonsstandardene (Kjelløkken, 2009, s. 20).

Revisors kartlegging av ledelsens estimeringsprosess

Revisor skal som sagt ta stilling til rimeligheten til regnskapsestimatene med hensyn til om regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon. For det første er det sentralt at revisor oppnår en forståelse av kravene som finnes for det bestemte estimatet, i det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering. Videre, for revisors vurdering av *fullstendigheten* av regnskapsestimatene, er det viktig å oppnå en forståelse av hvordan ledelsen utfører selve identifikasjonen av hvilke transaksjoner, hendelser og forhold som medfører behov for estimater. En annen hovedutfordring er knyttet til selve estimeringsprosessen til ledelsen; metode og eventuell modell som er brukt ved utviklingen av estimatet, relevante kontroller, ledelsens bruk av ekspert, forutsetninger som ligger til grunn for regnskapsestimatene, endringer eller behov for endringer i metodevalg og ledelsens vurdering av virkning av estimeringsusikkerhet. (Eilifsen et al., 2011, s. 46) Revisor skal også gjennomgå resultatet av regnskapsestimater inkludert i tidligere perioders regnskaper eller, der det er relevant, deres påfølgende reestimering med hensyn til innværende periode. Dette gjøres også som et ledd i å vurdere risikoen for vesentlig feilinformasjon i regnskapsestimatene i innværende periodes regnskap. Imidlertid har ikke gjennomgangen til hensikt å reise tvil om de skjønnsmessige vurderingene foretatt i de tidligere periodene som var basert på informasjon som var tilgjengelig på det tidspunktet. (ISA 540, 2010, punkt 9)

Usikkerhet

Usikkerhet kan gjøre revisjon av regnskapsestimater krevende. Kjelløkken (2009, s. 17) mener revisjon av estimater i stor grad handler om å forstå graden av usikkerhet.

Kartleggingen av ledelsens estimeringsprosess vil variere avhengig av type virksomhet og transaksjoner. Svakheter og mangler ved ledelsens estimeringsprosess, øker estimeringsusikkerheten. Regnskapsreglene kan som nevnt kreve en bestemt regnemodell eller metode for ulike typer av regnskapsestimater, men når det ikke er tilfellet må ledelsen velge en modell for å utarbeide sitt estimat. Graden av usikkerhet vil for eksempel kunne øke når den valgte modellen avviker fra bransjenormer eller når modellen er egenutviklet. (Kjelløkken, 2009, s. 17) Når estimeringsusikkerheten øker, vil dette påvirke risikoen for vesentlig feilinformasjon i regnskapsestimater. Det gjør at det stilles større krav til revisors håndtering av de anslåtte risikoene. (Eilifsen et al., 2011) Et regnskapsestimat kan fremstå som uvesentlig, men det kan likevel føre til vesentlig feilinformasjon som følge av estimeringsusikkerheten (ISA 540, 2010, punkt A48). Estimeringsusikkerhet spiller altså en stor rolle når revisor reviderer regnskapsestimater.

Estimering innebærer skjønnsmessige vurderinger, med utgangspunkt i informasjon som er tilgjengelig ved utarbeidelsen av regnskapet. Det betyr at for mange regnskapsestimater, tas det forutsetninger om forhold som er usikre på estimeringstidspunktet. (ISA 540, 2010, punkt A8) Ved utarbeidelsen av regnskapsestimater vil som nevnt typen og påliteligheten av informasjon som er tilgjengelig for ledelsen variere sterkt, og grad av pålitelighet vil avhenge av informasjonens natur og kilde (Eilifsen et al., 2011). Ledelsens skjønnsmessige vurderinger kan innebære utilsiktet eller tilsiktet manglende objektivitet, for eksempel som følge av motivasjonen for å nå et ønsket resultat (ISA 540, 2010, punkt A9). Graden av nøytralitet i ledelsens vurderinger vil kunne ha betydning for estimeringsusikkerheten. Muligheten ledelsen har til ikke å være nøytrale, frivillig eller ufrivillig, kan være betydelig, ettersom manglende nøytralitet henger sammen med anvendelse av skjønn og subjektive beslutninger. (Kjelløkken, 2009, s. 17)

Ulike typer regnskapsestimater

Som det har vært inne på finnes det mange forskjellige typer av estimater, og de kan ha ulike formål med målingen, avhengig av det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering og regnskapsposten som rapporteres (ISA 540, 2010, punkt 3). Regnskapsestimatene kan variere i kompleksitet fra det relativt enkle, som påløpte kostnader, til det betydelig mer

komplekse, som estimerer på virkelig verdi eller nedskrivninger. Sistnevnte tar ofte utgangspunkt i kompliserte modeller og benytter seg av en mengde inndata, som kan være observerbare, men også ikke-observerbare. Jeg vil komme ytterligere inn på dette senere. Estimeringsusikkerheten vil naturligvis variere for de ulike typer av estimerer.

Kompleksiteten til mange av regnskapsestimatene, kombinert med estimeringsusikkerheten, kan føre til ytterligere utfordringer ved revisjon av regnskapsestimater. Revisor skal også ta stilling til om noen av identifiserte regnskapsestimatene med høy estimeringsusikkerhet medfører særskilte risikoer (ISA 540, 2010, punkt 10-11). Standarden gir veiledning og utfyllende forklaringer med eksempler på nettopp dette, men det vil være en skjønsmessig vurdering som revisor må ta.

Håndtering av anslåtte risikoer for vesentlig feilinformasjon

ISA 540 stiller som nevnt opp flere valgmuligheter av spesifiserte revisjonshandlinger, som respons på risiko for vesentlig feilinformasjon. Valgfriheten åpner for å kunne velge en av handlingene eller en kombinasjon av flere. Valget vil gi videre føringer for hvilke obligatoriske revisjonshandlinger revisor må utføre. Når revisor velger handling er det, som presisert tidligere, viktig at handlingen er tilpasset den gitte situasjonen. (Kjelløkken, 2009, s. 19-20)

I det følgende diskuteres forhold knyttet til revisjonshandlingene test av ledelsens regnskapsestimat og revisors utarbeidelse et eget punkttestimat eller intervall, som angitt i ISA 540

Test av ledelsens regnskapsestimat

En av de fire spesifiserte revisjonshandlingene innebærer å teste hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatet og inndataene som regnskapsestimatet er basert på. Testing av ledelsens modeller, særlig med tanke på regnskapsestimater til virkelig verdi, og vurdering av rimeligheten til forutsetningene, kan by på betydelige utfordringer for revisor. Spesielt gjelder dette forståelsen av hvilke føringer som ligger i rammeverket for finansiell rapportering og problemstillinger knyttet til verdsettelse. Når gjeldende rammeverk for rapportering ikke spesifiserer hvordan måling av usikre størrelser skal skje, blir revisor henvist til de generelle retningslinjer for estimering i rammeverket, og sitt profesjonelle skjønn, for å vurdere den spesifikke estimeringen. Usikre størrelser skal etter regnskapsloven estimeres og det er beste estimat som brukes. Hva som ligger i begrepet beste estimat

diskuteres i forarbeidene til regnskapsloven, men det er ikke alltid klart hva det konkrete innholdet skal være. Det er heller ingen ensartet begrepsbruk knyttet til estimater i IFRS. (Eilifsen et al., 2011, s. 47) Imidlertid har det kommet en ny standard gjeldende fra 2013, IFRS 13, som regulerer måling av virkelig verdi. Standarden sier ikke noe om når virkelig verdi skal anvendes. (Deloitte, 2011)

Modeller vil ifølge ISA 540 være spesifikke målemetoder. Begrepet inndata i denne sammenheng, refererer normalt til både modellforutsetningene ledelsen har benyttet og de underliggende dataene som er brukt. Det finnes to typer inndata når man estimerer, observerbare inndata og ikke-observerbare inndata. Sistnevnte vil være ledelsens egne skjønnsmessige vurderinger om for eksempel hvilke forutsetninger markedsaktører ville ha brukt ved prisfastsettelse av en eiendel eller forpliktelse, utarbeidet på bakgrunn av den beste informasjonen tilgjengelig under omstendighetene. Ved måling til virkelig verdi vil det ofte kreves bruk av modeller basert på ikke-observerbare inndata. Revisjon av slike estimat, som i stor grad baseres på ledelsens skjønn, kan derfor være utfordrende. (Eilifsen et al., 2011, s. 47)

Revisors utarbeidelse av et punkttestimat eller intervall

Revisor kan som et annet alternativ utvikle et eget punkttestimat eller et intervall, for å vurdere ledelsens punkttestimat. Muligheten for revisor å utvikle et punkttestimat eller et intervall være avhengig av flere faktorer. Faktorene inkluderer den brukte modellen, arten og omfanget av tilgjengelige data og estimeringsusikkerheten som er knyttet til regnskapsestimatet. Beslutningen om å utarbeide et punkttestimat eller intervall vil også være påvirket av det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering. Er konklusjonen til revisor at det er mer hensiktsmessig å bruke et intervall, skal dette snevres inn, basert på tilgjengelige revisjonsbevis, inntil alle utfall innenfor intervallet anses å være rimelige. (Eilifsen et al., 2011) Det presiseres i standarden at intervallet skal inneholde alle rimelige utfall, snarere enn alle mulige utfall. Dersom intervallet skal være nyttig kan det ikke omfatte alle mulige resultater, ettersom et slikt intervall vil være for bredt til å være effektivt med hensyn til revisjonens formål. Revisors intervall vil være nyttig og effektivt når det er tilstrekkelig innsnevret til at revisor kan konkludere med hvorvidt regnskapsestimatet er feil. Vanligvis vil et intervall som er innsnevret til å være likt eller mindre enn arbeidsvesentligheten, være adekvat for formålene med å evaluere rimeligheten av ledelsens punkttestimat. Derimot vil det i enkelte tilfeller ikke være mulig å innsnevre intervallet til under et slikt beløp. Dette vil ikke nødvendigvis utelukke regnskapsføring av estimatet, men

det kan indikere at estimeringsusikkerheten er slik at det foreligger en særskilt risiko. (ISA 540, 2010, punkt A93-94)

Bruker revisor andre forutsetninger eller en annen metode for utarbeidelse av et regnskapsestimat, enn den som brukes av ledelsen, skal revisor opparbeide seg en tilstrekkelig forståelse av forutsetningene eller metoden brukt av ledelsen. På den måten skal revisor bli i stand til å fastslå at revisors punkttestimat eller intervall tar hensyn til alle relevante variabler og til å analysere eventuelle avvik av betydning mellom revisors estimat og ledelsen. (ISA 540, 2010, punkt A92)

Veiledning for valg av revisjonshandling

ISA 540 gir veiledning for når hvilken revisjonshandling kan være hensiktsmessig. Å vurdere hendelser som finner sted frem til datoen for avgivelse av revisjonsberetningen, kan for eksempel være en hensiktsmessig handling når slike hendelser forventes å finne sted, og dette kan noen ganger gi tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for et regnskapsestimat. Testing av ledelsens prosess for utarbeidelse av et regnskapsestimat kan derimot være en god fremgangsmåte når det dreier seg om estimerer på virkelig verdi, utarbeidet ved hjelp av en modell som delvis bruker ikke-observerbare inndata. Et annet eksempel for bruk av denne metoden er når regnskapsestimatet stammer fra regnskapssystemets rutinemessige behandling av data. Test av kontroller vil kunne være en passende handling når ledelsens estimeringsprosess er godt utformet, implementert og vedlikeholdt, mens revisors utarbeidelse av eget estimat eller intervall kan være relevant i de tilfellene ledelsen ikke har gode prosesser for etablering av estimatet. Det vil også kunne være aktuelt å utarbeide et eget estimat når estimatet ikke er utviklet som ledd i en mer rutinemessig prosess, eller når revisor på grunnlag av erfaring med tidligere lignende estimerer har grunn til å tvile på ledelsens estimeringsprosess. (ISA 540, 2010, punkt A62-A95) Men, dette er som sagt en veiledning, og hva som gjøres i praksis kan avvike. Grad av veiledning for de ulike spesifiserte revisjonshandlingene varierer imidlertid. Veiledningen inneholder seks punkter med hensyn til å se på hendelser som finner sted frem til datoen for avgivelse av revisjonsberetningen. For testing av ledelsens estimeringsprosess, finnes det 16 punkter, mens for test av kontroller er det kun tre. Når det kommer til revisors utarbeidelse av et punkttestimat eller et intervall, kommer veiledningen med ni punkter.

Revisors bruk av ekspert

Som jeg var inne på tidligere, krever revisjonsstandarden også at revisor vurderer om det trengs å engasjere en ekspert, som har spesialferdigheter og kunnskap. Betingelser omkring dette gjengis i en egen standard, ISA 620 – *Bruk av arbeidet til en ekspert engasjert av revisor* (2010), men det nevnes under ISA 540 ettersom et slikt behov ofte er særlig til stede i forbindelse med revisjon av regnskapsestimater.

ISA 220 – *Kvalitetskontroll av revisjon av regnskaper* (2010), krever at oppdragsansvarlig revisor forsikrer seg om at oppdragsteamet, og eventuelle eksterne eksperter engasjert av revisor, til sammen har den nødvendige kompetanse og kapabilitet til å gjennomføre revisjonsoppdraget. I løpet av revisjonen kan revisor også identifisere, i lys av erfaring og omstendighetene ved oppdraget, behovet for spesialistferdigheter eller – kunnskap som må benyttes i forhold til et eller flere aspekter ved regnskapsestimatene. Det er revisor som alene har ansvaret for konklusjonen som uttrykkes i revisjonsberetningen, og ansvaret reduseres ikke selv om revisor bruker arbeidet til en engasjert ekspert. Revisor må opparbeide seg en forståelse av forutsetningene og metodene brukt av eksperten, for å ta stilling til om de er hensiktsmessige og rimelige, i forhold til revisors kunnskap om klienten og resultatene fra andre revisjonshandlinger.

Videre substanshandlinger for særskilte risikoer

For regnskapsestimater som utgjør en særskilt risiko, må revisor utføre substanshandlinger som er spesielt tilpasset denne risikoen (ISA 540, 2010, punkt 15). Dette kommer i tillegg til andre substanshandlinger for særskilte risikoer, gjennomført for å oppfylle kravene i ISA 330 - *Revisors håndtering av anslåtte risikoer*. Revisor skal evaluere:

- a) Hvordan ledelsen har vurdert alternative forutsetninger eller utfall, og hvorfor de har avvist dem, eller hvordan ledelsen ellers har håndtert estimeringsusikkerhet ved utarbeidelsen av regnskapsestimatet.
- b) Hvorvidt viktige forutsetninger brukt av ledelsen er rimelige.
- c) Ledelsens hensikt og evne til å gjennomføre spesifikke handlinger, når det er relevant for rimeligheten av de viktige forutsetningene lagt til grunn av ledelsen, eller for en tilbørlig anvendelse av det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering.

I forbindelse med særskilte risikoer kan det, som nevnt, utarbeides et eget intervall. Revisor kan om nødvendig, dersom ledelsen etter revisors skjønn ikke i tilstrekkelig grad har

håndtert virkningene av estimeringsusikkerheten på de estimatene som medfører særskilte risikoer, utarbeide et intervall for å vurdere rimeligheten av regnskapsestimatene (ISA 540, 2010, punkt 16).

Det presiseres videre i ISA 540 (2010, punkt 17), at for regnskapsestimater som medfører særskilte risikoer, skal revisor innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for om ledelsens beslutning om regnskapsestimatene skal innregnes i regnskapet eller ikke, og om det valgte grunnlaget for måling av estimatene, er i samsvar med kravene i det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering.

Vurdering av rimeligheten til regnskapsestimatene og avgjøre hva som er feilinformasjon

Revisor må på bakgrunn av de innhentede revisjonsbevisene ta stilling til hvorvidt regnskapsestimatene i regnskapet er rimelige innenfor rammen av det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering, eller inneholder feilinformasjon. Det vil imidlertid ikke alltid være lett for revisor å avgjøre om ett punkttestimat er mer riktig enn et annet punkttestimat, på grunn av regnskapsestimatenes skjønnsmessige karakter og usikkerheten som kan knyttes til dem, som tidligere vært inne på.

Når revisor også skal ta stilling til om det er gitt tilstrekkelige opplysninger om regnskapsestimatet i regnskapet, stiller regnskapsreglene i mange tilfeller opp detaljerte krav om hvilke opplysninger som skal gis. Dette kommer i tillegg til det skjønnsmessige kravet om at det må gis opplysninger som er av betydning for forståelsen av regnskapsestimatet. Dermed er det både et krav om at revisor kontrollerer de spesifikke opplysningene som kreves av regnskapsreglene og at revisor bruker profesjonelt skjønn, for å vurdere om opplysningene er tilstrekkelige til å belyse regnskapsestimatet slik at det gir et rettvise bilde av situasjonen. (Kjelløkken, 2009, s. 16-17) Det er likevel ikke alltid klart når usikre størrelser skal ha tilhørende tilleggsopplysninger og hva som er tilstrekkelig av opplysninger (Eilifsen et al., 2011, s. 48).

For regnskapsestimater som innebærer særskilte risikoer skal revisor i følge ISA 540 (2010, punkt 20), også bedømme om tilleggsopplysningene er adekvate. Det innebærer at selv når opplysningene er i samsvar med gjeldende rammeverk for finansiell rapportering, kan revisor konkludere med at opplysningene om estimeringsusikkerhet er utilstrekkelige i lys av de aktuelle omstendighetene eller faktaopplysningene (Eilifsen et al., 2010, s. 48).

Oppsummering og uavklarte problemstillinger

Overnevnte gjennomgang gjør det klart at selv om ISA 540 inneholder krav, og gir en omfattende veiledning for revisjon av regnskapsestimater, er deler av revisors framgangsmåte for revisjonen i praksis mindre klar. Det er flere forhold i standarden og ved utførelsen av revisjonen av regnskapsestimater som det kan være interessante å se nærmere på.

Risikovurderingshandlinger og relaterte aktiviteter

Revisors mål med revisjonen av regnskapsestimater er som nevnt å ta stilling til om regnskapsestimatene er rimelige. Revisjonsstandarden starter ut med et krav om at revisor skal opparbeide seg en forståelse for gjeldende rammeverk, men også hvordan ledelsen identifiserer hvilke transaksjoner, hendelser og forhold som medfører behov for å utarbeide estimater, og hvordan utarbeidelsen faktisk foregår. Standarden nevner ikke noe spesifikt om at revisor skal gjøre seg opp en mening i forkant, av hva som vil være et rimelig regnskapsestimat. Som ledd i en vurdering omkring rimelighet vil det derimot ikke være urimelig å anta, å ta stilling til dette før man ser nærmere på ledelsens egne forutsetninger og deres utarbeidete regnskapsestimat, vil være hensiktsmessig. På den måten kan revisor innledningsvis gjøre seg opp en mening om hva som vil være et rimelig estimat, upåvirket av ledelsen som kan tenkes å være mer subjektiv i sin presentasjon av informasjon. Med dette som bakgrunn, tror jeg det vil være interessant å finne ut om revisor i forkant vurderer hva som vil utgjøre et rimelig regnskapsestimat.

Videre er det ikke gitt at den overnevnte forståelsen for ledelsens identifisering av behov for estimater og ledelsens estimeringsprosess, er en uproblematisk oppgave for revisor. Det gjeldende finansielle rammeverket vil som jeg har vært inne på, kunne legge visse føringer for utarbeidelse av estimatene, men i flere tilfeller vil retningslinjene være mer vage eller generelle. Vurderingen av om transaksjoner, hendelser eller forhold medfører behov for estimering og hvordan estimatene skal utarbeides, kan dermed bli en avgjørelse for ledelsen av mer skjønnsmessig karakter. Det kan tenkes å være en utfordring for revisor, å vurdere slike skjønnsmessige avgjørelser. Mange av de ulike metodene og modellene som brukes for å utarbeide estimatet kan også som nevnt, være avanserte og krevende for revisor å forstå. Når rammeverket ikke kommer med spesifiseringer kan ledelsen ta i bruk egenutviklede modeller og metoder, eller velge modeller som avviker fra bransjenormer. For revisor blir det viktig å ha kunnskap om regnskapsreglens krav til bruk av regnemodeller og å besitte

nødvendige ferdigheter for å forstå om regnemodellene er riktig brukt. Dersom det ikke blir gjengitt spesielle krav til bestemte regnemetoder eller modeller, må revisor i tillegg besitte tilstrekkelig bransjekunnskap til å kunne bedømme om ledelsens valgte regnemetode eller modell er vanlig og hensiktsmessig å anvende i den aktuelle sammenhengen. Jeg er interessert i å finne ut om det er deler ved opparbeidelsen av forståelse for ledelsens estimeringsprosess revisor strever med. Er det for eksempel en utfordring for revisor at rammeverk for rapportering ikke spesifiserer hvordan måling av usikre estimatstørrelser skal skje, eller at dette er uklart? Å få nærmere innsikt i revisors opplevelse av dette steget i revisjonen vil helt klart være interessant, da arbeidet som nevnt danner grunnlaget for å identifisere og vurdere risikoen for vesentlig feilinformasjon. Denne identifiseringen danner videre grunnlaget for revisors videre revisjonshandlinger. Revisjonsstandarden nevner også at revisor skal gjennomgå resultatet av regnskapsestimater inkludert i tidligere perioders regnskaper, men hvor nyttig finner revisor denne gjennomgangen? Estimeringsusikkerheten knyttet til regnskapsestimater gjør som nevnt at en forskjell mellom utfallet av et regnskapsestimat og beløpet som opprinnelig ble innregnet eller opplyst om i regnskapet, ikke nødvendigvis utgjør en feil i regnskapet. Likevel kan det tenkes å gi en indikasjon på mulig manglende objektivitet hos ledelsen.

Identifisering og vurdering av risikoen for vesentlig feilinformasjon

Etter at revisor har kartlagt ledelsens estimeringsprosess skal risikoene for vesentlig feilinformasjon identifiseres og vurderes. Revisor vurderer graden av estimeringsusikkerhet knyttet til hvert regnskapsestimat, men det er som nevnt flere forhold som kan påvirke denne usikkerheten. Er vurdering av usikkerhetsgraden en av de mest utfordrende oppgavene ved revisjonen av regnskapsestimater? Er det regnskapsestimater hvor det typisk er knyttet høy grad av estimeringsusikkerhet til, eller som typisk utgjør særskilte risikoer? Det vil være interessant å se om noen estimattyper utpeker seg. Når revisor vurderer graden av estimeringsusikkerhet og om et estimat representerer en særskilt risiko, baseres en stor del av vurderingen på funnene etter risikovurderingshandlingene. Likevel er det rom for, og viktig med bruk av, revisors profesjonelle skjønn samt profesjonelle skepsis. Disse prinsippene står sentralt i enhver revisjon.

Håndtering av de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon

ISA 540 åpner også opp for bruk av profesjonelt skjønn når revisor skal håndtere de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon. Standarden spesifiserer som jeg tidligere har tatt opp fire revisjonshandlinger, men lar det være opp til revisor hva som velges. Det gis veiledning

for situasjoner som kan tale for den ene eller andre handlingen, men det vil være interessant å se hva revisor faktisk gjør i praksis. Er det noen av revisjonshandlingene som utpekes som mer vanlig enn de andre? I så fall vil det være aktuelt å finne ut hva som gjør at de andre metodene oftere velges bort, om det er spesielle utfordringer ved dem. Er det kanskje vanlig å kombinere flere av handlingene og i så fall, hvilke kombinasjoner velges og hvorfor? Trolig er valg av revisjonshandling avhengig av den bestemte situasjonen. Forhold som for eksempel type regnskapspost, klientstørrelse og grad av estimatusikkerhet vil kunne påvirke. Er det flere påvirkningsfaktorer og hvordan påvirkes valget av revisjonshandling av disse? Det vil også være av interesse å gå nærmere inn på de to revisjonshandlingene, test av ledelsens estimeringsprosess og utarbeidelse av eget punkttestimat eller intervall. Når det gjelder å teste ledelsens estimeringsprosess, vil det være verdt å se nærmere på hvordan dette gjøres i praksis. Tar for eksempel revisor i betraktning at det kan finnes andre rimelige forutsetninger enn de ledelsen har brukt? Når revisor derimot velger å utarbeide et eget intervall som revisjonshandling, hvordan foretas innsnevring til et område der alle resultater innenfor intervallet anses som rimelige? Som jeg tidligere har vært inne på, kan det være nødvendig at revisor utarbeider et intervall for å vurdere rimeligheten av et regnskapsestimat som medfører særskilte risikoer. Dersom regnskapsestimater medfører en slik risiko, utarbeides det da i større grad et punkttestimat eller intervall for å vurdere ledelsens punkttestimat? Det vil også være av interesse å undersøke om revisor mener det er særlige problemstillinger ved evaluering av eller innhenting av revisjonsbevis for håndtering av særskilte risikoer, som oppleves som utfordrende.

Revisor må som nevnt ta stilling til om det er nødvendig med eksperthjelp. Bruk av ekspert kan tenkes å være særlig aktuelt i forhold til regnskapsestimater, og spesielt når det kommer til estimater på virkelig verdi. Som allerede vært inne på, kan estimatene være svært komplekse og baseres på avanserte modeller som kan være utenfor revisors ekspertise. I hvilken grad er det vanlig å ta i bruk ekspert ved revisjon av regnskapsestimater, og hvor i revisjonsprosessen er det oftest behov for slik hjelp? Er det en spesiell type ekspertise det ofte er behov for? Det vil også være interessant å se nærmere på om det oppstår særlige utfordringer i forbindelse med bruk av ekspert. Tross alt er det, som tidligere presisert, revisor alene som er ansvarlig for den avgitte konklusjonen i revisors beretning, og arbeidet til eksperten må vurderes av revisor. Er dette problematisk når den eksterne eksperten er engasjert som følge av revisors manglende ekspertise på det aktuelle området?

Vurdering av rimeligheten til regnskapsestimatene og avgjøre hva som er feilinformasjon

Til slutt vurderer revisor regnskapsestimatenes rimelighet, i forhold til de innsamlede bevisene og regnskapet som helhet. Gitt den store usikkerheten som knytter seg til mange estimater og potensiell høy grad av kompleksitet, som kan gjøre det utfordrende å planlegge revisjonen, hender det revisor har behov for å gå tilbake og hente inn ytterligere bevis eller mer drastisk, endre fremgangsmåten for revisjonen? Målet til revisor ved revisjon av regnskapsestimater er som nevnt at innsamlede bevis er både tilstrekkelige og hensiktsmessige, men hender det at dette ikke er tilfellet for de tilgjengelige bevisene? Hva så, med tilleggsopplysningene? På grunn av stor bruk av skjønn i vurderingene som tas knyttet til regnskapsestimater og bruk av subjektive inndata, åpnes det som nevnt for muligheten til at ledelsen har utvist manglende objektivitet. Er dette noe revisor opplever som et problem?

Avslutning

En stor del av arbeidet med revisjon av regnskapsestimater, særlig å håndtere risikoene for vesentlig feilinformasjon, er opp til revisors bruk av profesjonelt skjønn, og det er dermed av interesse å få innsikt i hvordan arbeidet faktisk foregår. Jeg er også interessert i å finne ut om det er typer av estimater som utpeker seg som særlig utfordrende for revisor å revidere. Å få vite mer om dette er av interesse, ettersom man kan få en bedre forståelse for hvor det trengs mer kunnskap og videre undersøkelser. Jeg har identifisert flere punkter som kan tenkes å skape utfordringer for revisor, og det vil være interessant å ta rede på hva revisor selv mener. Stemmer min oppfatning overens med hva revisor opplever som utfordrende når regnskapsestimater skal revideres? Det vil være av interesse å se nærmere på hva revisor vil klassifisere som hovedutfordringer ved revisjon av regnskapsestimater. Er det noen regnskapsposter eller bransjer/næringer som skiller seg ut? Jeg synes videre det vil være relevant å lære mer om revisors mening om ISA 540, i forhold til i hvilken grad standarden konsulteres og om den finnes nyttig. Jeg ønsker også å se nærmere på om det kan være deler av standarden som revisor opplever som problematisk. Mener revisor det er forhold som burde vært dekket av revisjonsstandardene som ikke er det, eller som er dekket mangelfullt?

4. Forskning om revisjon av regnskapsestimater

De siste tiårs utvikling har gått i retning mer bruk av virkelig verdi og andre regnskapsestimater i regnskapet. Dette har, sammen med estimaters økende kompleksitet og estimeringsusikkerhet, ført til en aktualisering av problemstillinger knyttet til revisjon av regnskapsestimater. Dermed er det blitt viktig å studere emnet mer inngående og det er allerede skrevet flere artikler og utført ulike studier. I det følgende oppsummeres utvalgte, sentrale forskningsartikler. Artiklene vektlegger kunnskap revisor må besitte når regnskapsestimater skal revideres, og hva revisor må være oppmerksom på. Det presenteres forhold som kan påvirke revisjonen av regnskapsestimater og som gjør denne oppgaven utfordrende, men også forhold som kan påvirke utarbeidelsen av regnskapsestimatene. Revisors fremgangsmåte og egne oppfatninger av utfordringer ved revisjon av regnskapsestimater, blir fremlagt i en egen studie utført av Griffith et al. (2013).

I neste delkapittel vil jeg, med bakgrunn i de presenterte forskningsartiklene, kort utdype nærmere funn fra forskning innen vurdering og beslutningstaking («judgment and decision-making»), som påvirker både ledelsens utarbeidelse og revisjonen av regnskapsestimatene.

Jeg tror det er viktig å ha en god forståelse for problematikken knyttet til regnskapsestimater når revisjonen av slike studeres. Som nevnt er det flere faktorer som påvirker både utarbeidelse og revisjonen av regnskapsestimater. Å ha denne litteraturen som en del av min referanseramme håper jeg også vil hjelpe min egen analyse, av datamaterialet jeg får etter å ha utført egne intervjuer med revisorer. Likevel berører dette forhold som min studie ikke er utarbeidet for å fange opp, men det faller seg naturlig å kommentere deler av denne litteraturen i en oppgave omhandlende regnskapsestimater.

4.1 Sentrale forskningsstudier

For å bidra til et prosjekt i regi av PCAOB, om revisjon av regnskapsestimater på virkelig verdi, har American Accounting Association (AAA) tatt initiativ til å sammenfatte relevant akademisk litteratur for å få innsikt, konklusjoner og veiledning for videre forskning. Arbeidet om regnskapsestimater presenteres i *Auditing Fair Value Measurements: A Synthesis of Relevant Research* (Martin et al., 2006). Artikkelen er spesielt utviklet på bakgrunn av litteratur innenfor revisors skjønnsmessige vurdering og beslutningstaking

(«judgment and decision-making»). Forfatterne benytter denne litteraturen til å diskutere og analysere beslutningsstrategier som kan tenkes å skape skjevheter og begrensninger i utarbeidelsen av regnskapsestimater på virkelig verdi, så vel som i revisjonen.

Martin et al. (2006) mener økt bruk av estimater på virkelig verdi krever at revisorer og standardsettere ikke bare forstår modellene som er tatt i bruk av ledelsen, og ledelsens prosess for blant annet å ta stilling til inndata, men også potensielle skjevheter og sannsynlige feil når forutsetninger tas av ledelsen, når underliggende data skal identifiseres og når modeller tas i bruk. Kunnskap om hvordan ledelsen, tilsiktet eller utilsiktet, introduserer feil i regnskapsestimater på virkelig verdi, vil kunne hjelpe med å bedre revisjonen. Forfatterne mener også det vil være vanskelig for revisor å vise tilstrekkelig aktsomhet i revisjonen, uten en grundig forståelse av underliggende verdivurderingsteknikker og inndata som brukes i utarbeidelsen av estimatene. Revisor må være i stand til å identifisere sentrale inndata for et estimat på virkelig verdi. Det poengteres videre at spesialkunnskapen som trengs for en effektiv revisjon av regnskapsestimater på virkelig verdi imidlertid kan være utfordrende for revisor både å tilegne seg og opprettholde. Revisorer og standardsettere bør også være oppmerksom på muligheten for bias og feil fra revisors side.

Hovedfokuset i artikkelen er rettet mot regnskapsestimater på virkelig verdi, men Martin et al. (2006) påpeker at mange av problemstillingene også vil være aktuelle for andre regnskapsestimater. Flere av de samme utfordringene for revisor som oppstår i forbindelse med estimater på virkelig verdi, vil også kunne forekomme når andre regnskapsestimater skal revideres. Forfatterne begrunner sitt fokus med at estimater på virkelig verdi ofte er mer komplekse og blir stadig meg utbredt, noe som vil være med å vanskeliggjøre arbeidet til revisor. (Martin et al., 2006, s. 289)

En annen artikkel som også tar opp problematikken rundt revisjon av regnskapsestimater er *The Audit of Fair Values and Other Estimates: The Effects of Underlying Environmental, Task, and Auditor-Specific Factors* (Bratten et al., 2012). Forfatterens utgangspunkt er at den økende bruken av virkelig verdi- og andre regnskapsestimater i finansielle rapporter gjør dette til en sentral del av revisjonen. I sine inspeksjoner av revisjonsoppdrag i 2011 oppdaget PCAOB flere mangler ved vurderinger gjort i tilknytning til estimater (PCAOB 2011a, 2011b, referert i Bratten et al., 2012, s.1). Dette tydeliggjør at regnskapsestimater skaper utfordringer i revisjonen, og har ført til ytterligere bekymring for at revisorer ikke er

tilstrekkelig forberedt på de problemstillingene som oppstår ved revisjon av regnskapsestimater på virkelig verdi og andre estimater. I artikkelen til Bratten et al. (2012), analyseres mulige årsaker til de observerte manglene ved revisors praksis, ved å trekke på eksisterende forskning innenfor vurdering og beslutningstaking. Forfatterne bruker den tilgjengelige litteraturen relatert til revisjon av regnskapsestimater, og som belyser implikasjoner for revisjon av regnskapsestimater, til å prøve å forklare funnene gjort av PCAOB. For å organisere diskusjonen baserer forfatterne seg på et teoretisk rammeverk, som tar for seg revisors vurderinger gjennom en analyse av tre kritiske og interaktive faktorer: miljøet, oppgaven og personen. (Bonner, 2008, referert i Bratten et al., 2012, s. 1) Ofte benyttes karakteristika ved revisor, eksempelvis mangel på kunnskap innenfor verdsettelse og mangel på profesjonell skepsis, til å forklare observerte mangler i revisjonen av regnskapsestimater (IAASB 2008a, 2011; International Accounting Bulletin 2011; PCAOB 2008, 2009, referert i Bratten et al., 2012, s. 1). Selv om dette er en viktig faktor, argumenterer forfatterne for at faktorer som miljø og oppgave, i hovedsak usikkerhet og kompleksitet, også spiller en vesentlig rolle når man skal prøve å forstå revisors skjønnsmessige vurderinger. Å ta i bruk et slikt tredelt rammeverk ser de på som spesielt nyttig i denne forbindelsen, ettersom regnskapsestimater ofte har unike miljø- og oppgavefaktorer knyttet til seg. Ser man kun på karakteristika ved revisor for å bedre revisjonskvaliteten, vil dette mest sannsynlig være utilstrekkelig, skriver Bratten et al. (2012).

Den nevnte litteraturen fremhever at regnskapsestimater kan være krevende både å utarbeide og å revidere. Revisjon av regnskapsestimater er i mange tilfeller en kompleks oppgave hvor det er flere påvirkende faktorer å ta hensyn til. Det knytter seg også ofte mye usikkerhet til estimatene, og sammen med kompleksiteten åpner dette for mulige skjevheter i vurderingene som tas både av ledelse og revisor. Kombinert med revisors mulig manglende kunnskap og erfaring innenfor regnskapsestimater, kanskje spesielt estimater på virkelig verdi, kan dette skape problemer i revisjonen. Selv rapporterer revisorer om utfordringer i alle ledd av prosessen med å revidere regnskapsestimater (Griffith et al., 2013, s. 32).

4.1.1 Revisjon av regnskapsestimater i praksis

Griffith et al. (2013) har utført en studie som tar for seg hvordan revisjon av komplekse regnskapsestimater gjennomføres i praksis og hvilke utfordringer revisor støter på. Regnskapsestimater blir stadig mer relevant for den finansielle rapporteringen, men de

krever imidlertid en annen revisjonstilnærming enn transaksjonsbasert historisk koststørrelser som er etterprøvbare. Revisor har etablerte prosedyrer for å verifisere transaksjoner og balanseposter til historisk kost, men disse prosedyrene vil ofte ikke være hensiktsmessige når regnskapsestimatene, som inneholder subjektive så vel som objektive faktorer, skal revideres. (PCAOB, 2003a og IFAC 2008b, 18, referert i Griffith et al., 2013, s. 2) Forfatterne tar tak i hvordan prosessen ved revisjon av komplekse estimater foregår, med det formål om å få innsikt i hvordan revisor gjennomfører denne ofte utfordrende oppgaven. De ser også på hvordan utførelsen er i forhold til det standarden forskriver. De søker videre å identifisere hvor i revisjonen av regnskapsestimater det oppstår problemer, og hva som kan være de underliggende årsakene til disse. I studien blir til sammen 24 erfarne revisorer fra USA intervjuet. (Griffith et al., 2013, s. 4)

Forfatterne finner at revisor ofte har vansker med å utvikle egne forventninger om estimatstørrelsene, noe som kan føre til at ledelsens forutsetninger og fremgangsmåte ilegges for stor vekt. Selv om revisjonsstandarder tillater fire ulike tilnærminger til revisjon av regnskapsestimater, kommer det frem i studien at de fleste revisorene velger å teste hvordan ledelsen har utarbeidet estimatet og inndataene som regnskapsestimatet er basert på. Det er sjeldent revisorene velger å utarbeide et eget punkttestimat og/eller intervall, ei heller å se på hendelser som finner sted frem til datoen for avgivelse av revisjonsberetningen. Revisorene rapporterer også at de utfører få av de anbefalte stegene for testing av ledelsens estimat. Griffith et al. (2013) er bekymret for at ledelsen kan «lede revisor an», når revisorene ikke generer egne estimat eller vurderer hva ledelsen kan ha utelatt av relevante forhold for estimeringsprosessen. Det fremgår av intervjuene at revisorene typisk aksepterer ledelsens modell som et utgangspunkt. Fremgangsmåten ved revisjonen følger i større grad den som blir brukt på regnskapspostene som ikke er regnskapsestimater. (Griffith et al., 2013, s. 4)

Forfatterne observerer at stegene i revisjonen, jf. figur 1, som beskrives av revisorene og slik de beskrives, indikerer at revisorene følger en prosess hvor individuelle elementer av ledelsens påstander stykkevis blir verifisert. Dermed blir det en for stor avhengighet av ledelsens prosess i motsetning til hva som ville vært tilfellet ved en mer kritisk analyse av estimatet som helhet. Revisorene forteller om til tider å mislykkes i å forstå ledelsens prosess for utarbeidelse av et estimat, at de ikke tilstrekkelig tester underliggende data og forutsetninger, at de ikke oppdager inkonsistens mellom estimatene og andre interne data eller eksterne forhold og at de i for stor grad baserer seg på at spesialister identifiserer, evaluerer og utfordrer kritiske forutsetninger. (Griffith et al., 2013, s. 5) Det kommer tydelig

frem at revisorene mener det primært er i stegene der det kreves mest bruk av profesjonelt skjønn, utfordringene ved revisjonen av regnskapsestimater er størst (Griffith et al., 2013, s. 32).

Griffith et al. (2013, s. 37) knytter problemene med revisjon av regnskapsestimater opp mot to underliggende problem: 1) Både revisjonsselskap og standarder er i stor grad fokusert på å verifisere de ulike aspektene av ledelsens modell eller metode, i stedet for kritisk å evaluere rimeligheten til estimatet, og 2) Revisor tenderer å mangle den type kunnskap som trengs for en effektiv revisjon av regnskapsestimater. Revisjonsselskapenes valgte oppdeling av kunnskap mellom revisor og eksperter, resulterer i at revisor ikke alltid har tilstrekkelig kunnskap for å kunne delta i den nødvendige og kritiske analysen av ledelsens eller ekspertens modeller. Institusjonell teori anslår at disse underliggende problemene springer ut fra revisjonsselskapenes utvidede bruk av prosedyrer og prosesser som er legitime innenfor et område (eksempelvis revisjon av regnskapsposter uten usikkerhet), til bruk innenfor et annet område (eksempelvis revisjon av komplekse estimater). Dette på tross av at prosedyrene og prosessene gjerne er mindre effektive innenfor det nye området. Griffith et al. (2013) argumenterer at denne tendensen motarbeider revisors forsøk, i god tro, på å utføre en kritisk analyse av regnskapsestimatene. (Griffith et al., 2013, s. 5) I likhet med Bratten et al. (2012), mener også Griffith et al. (2013, s. 43) at den tidligere forskningen omkring revisjon av regnskapsestimater, fokuserer for mye på karakteristika ved revisor, når lav kvalitet på revisjon av regnskapsestimater skal forklares. Bratten et al. (2013) trekker som nevnt inn faktorer ved miljø og oppgave, mens Griffith et al. (2013) sin brede analyse peker på at revisjonsselskapenes respons på økte krav til revisor, vil medvirke til lav kvalitet på revisjonen.

4.1.2 Revisjon av regnskapsestimater – en umulig oppgave?

Det er ikke nytt for revisor å utføre revisjon av regnskapsestimater. Imidlertid har som nevnt bruken av samt kompleksiteten og usikkerheten til estimatene i regnskapsrapporteringen økt, særlig som konsekvens av målinger til virkelig verdier. Utvikling bort fra regnskap basert på enhetens faktiske transaksjoner, til antatte hypotetiske transaksjoner mellom markedsaktører på måletidspunktet, kan sies å utfordre den grunnleggende revisorfunksjonen: å tilføre pålitelighet til regnskapet på en effektiv måte. Denne utviklingen har ført frem en debatt om hva revisjonsberetningen faktisk bør kommunisere når det foreligger stor usikkerhet i målingen, og om revisor bør gi uttrykk for ulik grad av sikkerhet for ulike elementer i

regnskapet. (Eilifsen et al., 2011, s. 45 og 50) Christensen et al. (2013) tar i sin artikkel, *Extreme Estimation Uncertainty and Audit Assurance*, opp at på tross av de siste års økte kompleksitet og usikkerhet knyttet til regnskapsestimater, har vi ikke sett en endring i de finansielle rapportene og revisors beretning, eller i kravene til nivå av sikkerhet i revisjonen. Forfatterne er ikke nødvendigvis kritisk til verdien av revisjon for markedsaktører, eller evnen revisor har til å ta i bruk oppdaterte revisjonsteknikker. De foreslår derimot at revisorer utsettes for en stadig vanskeligere, krevende og i noen tilfeller urealistisk oppgave. (Christensen et al., 2013, s. 1)

Christensen et al. (2013) utførte en studie hvor børsnoterte selskapers rapporterte regnskapsestimater ble undersøkt. De fant eksempler på at estimater basert på ledelsens subjektive modeller og inndata, kan inneholde estimeringsusikkerhet som er mange ganger større enn den typiske grensen for vesentlighet. Små, tilsynelatende rimelige, endringer i inndata brukt for å utarbeide estimater på virkelig verdi, kan føre til endringer så store som 50 ganger revisjonsvesentligheten. Hypersensitivitet for små endringer i ikke-observerbare inndata, et stort volum av ulike ikke-observerbare inndata, økt bruk av estimater som tar i bruk slike inndata i komplekse forretningsmiljø, samt ledelsens bruk av skjønn ved utarbeidelse av regnskapsestimaterne, skaper alle en utfordrende og krevende oppgave for revisor som skal revidere regnskapsestimaterne (Christensen et al., 2013, s. 4).

Forfatterne stiller spørsmål ved om revisjons- og regnskapsstandarder legger til rette for en effektiv fremstilling av den usikkerhet som i mange tilfeller knytter seg til den finansielle rapporten. Revisor skal med betryggende sikkerhet uttale seg om regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, hvor revisjonsstandardene definerer dette som høy sikkerhet. Hadde det ikke eksistert usikre estimat ville dette målet kunne være oppnåelig, men forfatterne mener estimeringsusikkerheten som foreligger tilsier noe annet. Revisorene operer kanskje så godt som det kan forventes, gitt dagens revisjons- og regnskapsstandarder. (Christensen et al., 2013, s. 4-6) Uansett hvor mye revisjon som foretas, vil det ikke eliminere den underliggende estimeringsusikkerheten i de rapporterte størrelsene, som fremkommer ved ledelsens bruk av modeller basert på ikke-observerbare inndata (Christensen et al., 2013, s. 8).

4.2 Forskning om revisors skjønnsmessige vurderinger knyttet til regnskapsestimater

Som det har vært inne på tidligere, vil revisjon av regnskapsestimater ofte innebære betydelige skjønnsmessige vurderinger. En retning innenfor revisjonsforskning har vært opptatt av å studere hvordan revisor foretar skjønnsmessige vurderinger og tar beslutninger («judgment and decision-making»). Det foreligger forskningsstudier innenfor denne tradisjonen som fokuserer på revisors skjønnsmessige vurderinger når det gjelder revisjon av regnskapsestimater. I det følgende presenteres kort resultatene fra noen av disse studiene. Jeg vil også så vidt nevne forskning knyttet til ledelsens skjønnsmessige vurderinger knyttet til regnskapsestimater, noe som påvirker revisors revisjon av estimatene.

Inndelingen er gjort med bakgrunn i revisjonsstandarden og de utvalgte forskningsartiklene, hvor jeg mener det kommer frem at en stor del av utfordringen med revisjon av regnskapsestimater knytter seg til kompleksitet og usikkerhet³. Til slutt poengteres også betydningen av revisors utøvelse av profesjonell skepsis.

4.2.1 Usikkerhet

Bratten et al. (2012, s. 3) påpeker at den store usikkerheten som ofte knytter seg til regnskapsestimater, skiller revisjon av estimater fra andre deler av revisjonen. Forfatterne deler usikkerheten inn i to, måleusikkerhet og makroøkonomiske risikofaktorer. Måleusikkerheten eksisterer under stabile økonomiske omgivelser, men usikkerheten kan også knyttes opp mot makroøkonomien, som igjen kan forsterke måleusikkerheten. Finanskrisen 2008 er et eksempel på en ustabil økonomisk situasjon som gjorde arbeidet med regnskapsestimater mer utfordrende, spesielt i forhold til virkelig verdi-målinger. (Bratten et al., 2012, s. 5-6) Under krisen ble det et problem å finne pålitelig og relevant informasjon for måling til virkelig verdi, og informasjonen tilgjengelig for ledelsen var ofte varierende (IAASB, 2008). Regulatorer for regnskap og revisjon har uttrykt bekymring for usikkerheten i estimaters inndata, og påpekt at volatilitet i makroøkonomien og

³ Det kan diskuteres i hvilken grad begrepene kompleksitet og usikkerhet er overlappende. I ISA 540 er begrepet kompleksitet i hovedsak brukt om estimatberegningene og modellene, mens usikkerhet gjelder mulighetene for nøyaktig måling av estimerte beløp.

kapitalmarkedene kan forsterke vanskeligheter med å utarbeide og revidere målinger til virkelig verdi (IAASB 2008b, 3; PCAOB 2011c, referert i Bratten et al., 2012).

Usikkerhet kan påvirke revisors adferd

Usikkerheten knyttet til mange estimater gjør at det kan finnes flere rimelige alternativer å velge mellom, uten at noen er mer korrekt enn andre. Til og med eksperter på det aktuelle området kan være uenige, både om selve estimatet eller om metode/modell. Dermed kan det være utfordrende for revisor å ta stilling til et regnskapsestimats rimelighet. Selv etter at fremtidige hendelser har funnet sted, kan uforventede resultat skyldes dårlige vurderinger, men også at mindre sannsynlige hendelser inntraff (Martin et al., 2006, s. 300).

Til nå har jeg vært inne på eksistensen av usikkerhet og hvordan dette henger sammen med risiko for vesentlig feilinformasjon, som i teorien skal påvirke revisors valg av revisjonshandlinger. Flere studier har undersøkt hvordan usikkerhet faktisk påvirker adferden til revisor. Generelt finner man at selv om revisorer tilsynelatende fremstår som risikoavers, eksempelvis krever mer testing av subjektive regnskapsposter, så vil usikkerhet også kunne trekke i retning av mindre konservative vurderinger (Nelson og Kinney, 1997 og Zimelman og Waller, 1999, referert i Bratten et al., 2012, s. 25). Det fremkommer at estimeringsusikkerheten og andre miljøfaktorer kan påvirke revisors planlegging av revisjonen for innsamling av bevis, og føre til at revisor foretar justeringer av planen underveis i revisjonen (Bratten et al., 2012, s. 26).

Vanskeligheter med tilstrekkelig å ta i betraktning underliggende usikkerhet omkring regnskapsestimater, har blitt knyttet til begrensninger i individers prosesseringsevner. Forskning innenfor psykologi har demonstrert at individer ofte reduserer sin kognitive innsats når de står overfor økt oppgavevanskelighet og/eller usikkerhet (Payne, 1976 og Payne et al., 1993, referert i Bratten et al., 2012, s. 26-27). De tyr da til forenklete beslutningsstrategier som i flere tilfeller leder til ignorering eller feilbruk av relevant informasjon (Slovic og Lichtenstein, 1971, s. 115, referert i Bratten et al. 2012, s. 27). Bratten et al. (2012, s. 27) trekker frem flere studier som indikerer at revisor ikke alltid klarer å ta hensyn til relevant informasjon, om usikkerhet eller bevis kvalitet, i sine vurderinger.

4.2.2 Kompleksitet

Forståelse for ledelsens estimeringsprosess

Som diskutert tidligere har mennesket begrensede evner til prosessering og når kravene til dette øker tenderer man å ta i bruk forenklete beslutningsstrategier, som kan resultere i redusert prestasjon. Revisor må være oppmerksom på at individer ofte er kognitive «gniere» (engelsk «misers»), og at dette også vil gjelde for ledelsen (Simon 1955 og 1956, referert i Martin et al., 2006, s. 293). Et sentralt funn om forenklete beslutningsstrategier er at dette kan lede til kognitive «bias» og begrensede vurderinger, tilsiktet eller utilsiktet. Revisor bør rette sin innsats mot de tilfeller i klientens estimeringsprosess hvor det er størst fare for at slike skjevheter eller begrensninger i vurderingene kan forekomme. Når ledelsen for eksempel utarbeider regnskapsestimer på virkelig verdier, er fremtidige hendelser og forhold ofte med i beregningene. Det finnes utstrakt psykologisk forskning omkring hvordan og hvor bra individer integrerer tilgjengelig informasjon i sine avgjørelser om en ukjent hendelse (Kleinmuntz 1990; Hammond et al., 1975 og Dawes, 1971, referert i Martin et al., 2006, s. 294). Individer viser seg ofte å ha begrenset innsikt i hvordan de faktisk vektet eller kombinerer informasjon for å ta avgjørelser. Man tror gjerne man tar i bruk forskjellige typer informasjon, men i virkeligheten stemmer ikke dette. (Brehmer, 1980, referert i Martin et al., 2006, s. 294) I prosessen med å utarbeide estimer på virkelig verdi kan man videre oppleve at ledelsen har for stor tiltro til de tilgjengelige dataene, og dermed blir i overkant selvsikker i sine avgjørelser dersom en stor mengde data bygger oppom dette. Flere studier indikerer at ytterligere informasjon ofte ikke forbedrer nøyaktigheten til en prediksjon (Slovic, 1982; Paese og Snizek, 1991 og Davies et al., 1994, referert i Martin et al., 2006, s. 295). På tross av dette ser man en tendens til at individer blir mer sikker i sin sak, når mengden informasjon de har tilgjengelig øker (Russo og Schoemaker, 2002, referert i Martin et al., 2006, s. 295). Som et resultat kan andre relevante scenarioer, metoder eller annen relevant informasjon bli oversett. Tidligere utført forskning indikerer også en inkonsistens og forekomst av feil når individer foretar prediksjoner (Dawes, 1997, referert i Martin et al., 2006, s. 289). Selv etter å ha tatt i bruk statistiske eller mekaniske metoder ved dataanalyse for å komme frem til en prediksjon, kan det i følge litteratur om «motivert tenkning» («motivated reasoning»), fortsatt være slik at beslutningstakere opplever skjevheter i sine vurderinger ved at de ubevisst vrir estimatene i ønsket retning (Kunda, 1990; Wilks, 2002 og Kadous et al., 2003, referert i Martin et al., 2006, s. 289). «Motivert tenkning» er prosessen hvor en tidligere antakelse eller et tidligere ønske påvirker stegene i det mentale

resonnementet (Martin et al., 2006, s. 296). Den nevnte litteraturen fokuserer på regnskapsestimater på virkelig verdi, men som nevnt vil mange av problemstillingene også berøre andre typer av regnskapsestimater (Martin et al., 2006, s. 289).

Det eksisterer altså en betydelig mengde litteratur som indikerer at ledelsen er villig til å rapportere regnskapsestimater preget av «bias», eller med andre ord, skjevheter i vurderingene som er tatt. Når tilstedeværelsen av slike skjevheter i reviderte regnskap er blitt dokumentert, tilsier det at dette er noe som er utfordrende for revisor å oppdage og korrigere. (Bratten et al., 2012, s. 31)

Oppgavevanskelighet

Oppgavevanskelighet har generelt en negativ effekt på kvaliteten til beslutninger (Payne et al., 1993 og Gaynor et al., 2010, referert i Bratten et al., 2012, s. 11). Det er som jeg tidligere har vært inne på, flere elementer som gjør revisjon av regnskapsestimater utfordrende, blant annet at regnskapsestimater er skjønnsbasert og usikkerheten som knytter seg til estimatene. Modellene som underbygger estimatene kan også være krevende for revisor å forstå fullt ut. Ofte må revisor vurdere flere typer modeller og metoder i tillegg til selve inndataene for estimatet. For å foreta en effektiv revisjon av regnskapsestimater kan det i tillegg være nødvendig med kunnskap utover regnskap og revisjon, for eksempel innen finans og verdsettelse. (Bratten et al., 2012, s. 11) Ved intervju av revisjonspartnere foretatt av Griffith et al. (2012, s. 20, referert i Bratten et al., 2012, s. 11), rapporteres det at revisor noen ganger ikke forstår hva som hovedsakelig er modellens risikodrivere. Dette kommer som en følge av at revisorene ikke alltid har tilstrekkelig kunnskap om metodene eller modellene som brukes, slik at de misforstår hvilke forutsetninger som er kritiske. Selv om revisor likevel skulle forstå ledelsens brukte modell, vil det fortsatt kunne være utfordrende å ta stilling til hensiktsmessigheten av forutsetningene, spesielt under dynamiske markedsforhold eller når uavhengige markedsdata ikke er tilgjengelige (Humphrey et al., 2009 og SEC 2011, referert i Bratten et al., 2012, s. 11).

Som jeg tidligere var inne på, kan det forekomme skjevheter i ledelsens vurderinger i tilknytning til regnskapsestimater, men det er ikke bare ledelsen som er utsatt for dette eller som kan gjøre feil. Når for eksempel regnskapsestimater på virkelig verdi revideres, må revisor passe på ikke kun å søke etter bevis som bekrefter ledelsens eller revisors egne initiale antakelser. En slik fremgangsmåte vil være alt for enkel og kan føre til «bekreftelsesbias», som er en underkategori av «motivert tenkning». Det kan skje at revisor

urettmessig tar for gitt opprinnelige antakelser eller preferanser. I stedet bør revisor også ta stilling til bevis som potensielt kan avkrefte egne eller ledelsens antakelser. (Martin et al., 2006, s. 289) Som tidligere nevnt, har individer en tendens til å bli mer sikker i sine avgjørelser jo mer informasjon som er tilgjengelig (Slovic, 1982; Paese og Sniezek, 1991 og Davies et al., 1994, referert i Martin et al., 2006, s. 299). Dette vil også gjelde for revisor. Når regnskapsestimer på virkelig verdier blir revidert vil det ofte være mye tilgjengelig inndata og bevis som kan brukes til å støtte oppom eller tilbakevise ledelsens antakelser. (Martin et al., 2006, s. 299)

4.2.3 Profesjonell skepsis

Det blir i flere av artiklene trukket frem at profesjonell skepsis er en individuell karakteristikk, fundamental for en effektiv revisjon (Martin et al., 2006, s. 300 og Hurtt, 2010, s. 150, referert i Bratten et al., 2010, s. 21). Dette fremgår fra bekymringer uttrykt av myndigheter og andre. I 2009 ytret PCAOB bekymring for at revisorer ikke utøver tilstrekkelig profesjonell skepsis, spesielt i tilknytning til bruk av spesialister ved revisjon av regnskapsestimer på virkelig verdi. Mer nylig, i 2011, uttalte PCAOB seg om hvor vesentlig det er å ta i bruk profesjonell skepsis i forbindelse med regnskapsestimer. De utdyper at profesjonell skepsis er påkrevd i alle deler av revisjonen (IAASB, 2011, s. 72, referert i Bratten et al., 2012, s. 22), men det vil være særlig relevant i forbindelse med regnskapsestimer hvor størrelser kan være usikre og revisjonsbevisene mindre konkrete (PCAOB, 2009 og IAASB 2011, referert i Bratten et al., 2012, s. 22). På kort sikt mener Martin et al. (2006, s. 300), at revisors bruk av profesjonell skepsis fremstår som en god måte å bekjempe problemene knyttet til regnskapsestimer. Profesjonell skepsis henger delvis sammen med kunnskap og erfaring. Når det gjelder regnskapsestimer, vil revisors mangel på for eksempel kunnskap innenfor verdivurdering kunne hindre en effektiv bedømmelse av risiko for feilinformasjon. Dette vil mest sannsynlig bidra til utilstrekkelig utøvelse av profesjonell skepsis, nødvendig for å danne seg en uavhengig mening. Dermed blir ledelsens metode eller modell utgangspunktet for revisor. Som nevnt kan flere av manglene i revisjonen i tilknytning til profesjonell skepsis, som ble oppdaget av PCAOB, tenkes å tilskrives mangel på kunnskap og ekspertise om verdivurdering. Manglende kunnskap og således skepsis, i kombinasjon med kompleksitet og usikkerhet, kan føre til ulike skjevheter i revisjonen. (Bratten et al., 2012, s. 22-23)

5. Intervju

Jeg vil i det følgende presentere funn fra de foretatte intervjuene. Først vil svarene fra alle intervjuobjektene presenteres samlet, og så vil jeg ta opp det jeg mener er spesielt sentrale og interessante funn. For mer detaljer omkring intervjuene henvises det til metodekapittelet.

5.1 Intervjurespons

Jeg merket meg at de ulike revisorene i mer eller mindre grad bærer preg av hvilke ulike bransjer de jobber innenfor, i forhold til hvilke eksempler de kommer med. Revisorene som er intervjuet har blant annet erfaring innen kraftverkindustrien, oljeindustrien, bank og gründervirksomhet. Dette er ulike bransjer, men alle revisorene har erfaring med regnskapsestimater, og svarene fra dem har en del likheter og fellesnevner. Det første jeg vil ta for meg er bruken og nytten av ISA 540, og etter dette vil jeg presentere responsen på de generelle og de mer spesifikke spørsmålene til revisjon av regnskapsestimater.

5.1.1 Generelt om ISA 540

Revisorene karakteriserer sitt kjennskap til innholdet i ISA 540, til i snitt å være mellom middels og godt. Når det kommer til bruk av ISA 540, er svarene mer sprikende. En kan fortelle om aktiv bruk av standarden i forbindelse med revisjonen, og synes den er bra også å bruke for eksempel som grunnlag i diskusjoner omkring særskilt risiko. En annen av revisorene opplyser om sporadisk bruk av standarden ved behov, mer som et oppslagsverk, mens fire sier bruken av ISA 540 er sjelden. To av dem som oppgir lite bruk av standarden henviser til revisjonsmetodikken, og sier den blir mye brukt og ISA-ene skal der være innarbeidet. Den ene legger til, «sånn sett er det egentlig sjeldent man går inn i selve standarden for å konsultere, fordi metodikken har tatt hensyn til det», det blir mer en indirekte bruk av ISA 540. Det er ikke grunnlag for at det foreligger sammenheng mellom hvordan revisorene karakteriserer sitt kjennskap til innholdet i standarden og bruken av den. En av revisorene har hatt et opphold på flere år i Nord-Amerika, og sier bruken av standarden var mer utbredt der enn hva revisoren opplever i Norge. Ikke nødvendigvis fordi behovet oppfattes mindre i Norge, men det blir mer en konsekvensanalyse mener revisoren. Konsekvensene av å bomme på et stort utenlands børsnotert selskap versus å bomme på et lite privat selskap i Norge uten ekstern gjeld, er veldig forskjellige. Dermed opplever

revisoren å være mindre påpasselig med å dobbeltsjekke med ISA-en i Norge, selv om man kanskje i teorien burde foreta en sjekk.

Det var ikke forventet at den direkte bruken av ISA 540 var så begrenset, som revisorene forteller, men forklaringen på det er bruk av metodikken. Som flere av revisorene sier, når metodikken skal fange opp det som står i revisjonsstandardene blir det en indirekte bruk.

I forhold til de øvrige spørsmålene knyttet til bruk og nytte av ISA 540, er svarene preget av at ikke alle revisorene aktivt tar i bruk ISA 540. En av revisorene som har en del å komme med, er også den som rapporterer om stor bruk av revisjonsstandardene. Denne revisoren opplever sammenslåingen av de to tidligere standardene til en, som mer nyttig ettersom man nå slipper å slå opp i to standarder. Inntrykket er også at strukturen har blitt bedre, og det er dermed lettere å finne frem. Spesielt kanskje for de som ikke har jobbet med revisjon så lenge, utdyper revisoren. Dette inntrykket stemmer overens med målet som ble satt for Clarityprosjektet. En annen av revisorene som rapporterte om god kjennskap til innholdet, men mindre bruk av standarden til fordel for metodikken, mener det har blitt økt fokus på å revidere selve estimeringsprosessen til klientene. Dette synes revisoren kan virke fornuftig, ettersom det presiserer kunden selv skal stå for utarbeidelsen av regnskapsestimater. Den samme revisoren uttaler kanskje å savne en grensdragning i standarden, vedrørende revisors mulighet for bistand i kundens estimeringsprosess. Revisoren uttrykker å oppleve en problemstilling i forhold til hvor langt revisor egentlig kan gå, i forhold til å guide klientene vedrørende regnskapsestimater. Det trekkes frem at foretakene ofte mangler kompetanse, selv flere børsnoterte, slik at utarbeidelsen av enkelte estimater fort kan bli et samspill mellom klient og revisor. Ikke i den forstand at revisor for eksempel foretar en verdsettelse, men mer at revisor fungerer som en guide. Dette er også noe som tas opp av mange av de andre revisorene under intervjuene.

Flere av revisorene påpeker at det ikke er standarden som er problemet i forhold til innhold og nytte, men heller ledelsens i mange tilfeller manglende dokumentasjon i tilknytning til regnskapsestimater eller manglende vurderinger. (Mer om dette senere.) Revisoren som aktivt tar i bruk ISA 540 tror også deler av problemene med revisjon av regnskapsestimater, kan knyttes til manglende bruk av standarden og kjennskap til den. Derimot forteller revisoren, som har vært i Nord-Amerika, om interne diskusjoner i etterkant av utenlandsoppholdet, om hvorvidt ISA-ene slik de i dag er utformet, i det hele tatt er det riktige å bruke for svært mange av de små norske selskapene.

I forhold til om revisjon av regnskapsestimater har endret seg, sier samtlige av revisorene det har skjedd en endring. Om det er som følge av de nye standardene og endringene innenfor der, de endrede forholdene som sådan eller en kombinasjon av alt dette, er det ikke enighet om. Det som i alle fall er klart er at fokuset på revisjon av regnskapsestimater har økt, og det har blitt en større bevissthet rundt det, forteller revisorene. En revisor mener det generelt er mer fokus på risiko nå, enn det var for bare noen få år siden. En annen av revisorene forteller det før var mer vanlig å gjennomgå alle regnskapsposter nesten på samme måte, men med det nå økte fokuset på risiko vil man peile seg inn der risikoen er stor, og relativt sett gjøre mindre på de andre postene. Når regnskapsestimater i mange tilfeller klassifiseres som risikoposter, så opplever denne revisoren det i dag brukes mer tid på dette, noe som også har kommet til syne i metodikken til revisjonsselskapet. Flere av revisorene nevner i den anledning, økt oppmerksomhet og bevissthet knyttet til dokumentasjon og begrunnelser for estimatene med sine inndata, samt vurdering av om den som utarbeidet estimatet har kvalifikasjoner til å kunne gi et best mulig estimat. En av revisorene sier for fem, ti år siden var ofte revisjonen av estimater dokumentert ved at revisor hadde diskutert forholdene med foretaket, og konkludert med at selskapets vurdering var fornuftig. Det var ikke mye fokus på selve estimeringsprosessen og hvordan klienten faktisk hadde kommet frem til estimatet, slik det er i dag. En annen av revisorene beskriver samme situasjonen og sier det generelt er mye strengere krav i dag til revisjon av estimater, i forhold til hva du skal ta hensyn til og vurdere og hvordan det skal dokumenteres, men at det igjen kanskje vil komme an på størrelsen av foretaket som revideres. Mindre foretak merker kanskje ikke så mye til dette, tror denne revisoren. En annen revisor viser til internasjonale undersøkelser for både feil i regnskapsrapporteringen til foretak og mangler eller feil i revisjonen. Revisoren sier regnskapsestimater er en gjenganger i mange land.

Utviklingen innen revisjon av regnskapsestimater, med økt fokus og økte krav, stemmer overens med det litteraturen beskriver. Som tidligere tatt opp, har det blitt pekt på at den økende bruken av regnskapsestimater, kombinert med økt kompleksitet og i noen tilfeller mer usikkerhet, vil føre til høyere estimeringsusikkerhet og kreve mer revisjon.

5.1.2 Generelt om revisjon av regnskapsestimater

Hovedutfordringer

I forhold til hvilke hovedutfordringer det generelt er ved revisjon av regnskapsestimater, sier samtlige revisorer ledelsens dokumentasjon til tider er et stort problem. Flere er også inne på utfordringene knyttet til at regnskapsestimater er skjønnsbasert og at det kan foreligge stor usikkerhet. Den ene revisoren sier skjønn automatisk betyr personer kan ha forskjellig oppfatning av estimatet, og i praksis blir det vanskelig dersom klienten har én oppfatning og du selv har en annen. Er det stor usikkerhet kan begge sin oppfatning ligge innenfor et akseptabelt skjønnsintervall, og det er da utfordringen begynner. Det er ikke problematisk dersom klientens estimat helt klart ligger utenfor det skjønnsintervallet en kan akseptere med anerkjente estimeringsmetoder. Da kan du uansett ikke som revisor godkjenne regnskapsestimatet. Dersom det imidlertid ligger innenfor et akseptabelt skjønnsintervall, kan det være mer problematisk, sier revisoren. Om du som revisor for eksempel ville valgt andre forutsetninger som hadde ført til et annet svar, gjerne et svar som avviker mye mer enn vesentlighetsgrensen du reviderer innenfor, det er da utfordringen starter fordi ledelsen fortsatt kan hevde, å være innenfor et akseptabelt skjønnsintervall. Flertallet av revisorer knytter imidlertid hovedutfordringen opp mot ledelsens dokumentasjon. Dokumentasjon av inndata og modeller som er brukt, og begrunnelser for valgene som i den anledning er tatt. Mye foregår muntlig hos klientene uttaler flere av revisorene, som diskusjoner og lignende omkring estimatene, og blir ikke dokumentert. Uten at informasjonen er bearbeidet og tilrettelagt, kan det være veldig krevende for revisor å komme inn i ettertid og revidere estimatene. En revisor sier: «du er prisgitt nivået på den dokumentasjonen som kommer fra klienten.» En annen revisor sier ledelsens estimater i flere tilfeller kan være basert på objektive vurderinger og deres kunnskap om egen virksomhet, som ofte er god, men de dokumenterer ikke alltid dette i tilstrekkelig grad. Den samme revisoren nevner i tillegg utfordringer ved å avgjøre påliteligheten av inndataene, både på grunn av at dokumentasjonen mangler, men også fordi ledelsens forklaringer til estimatvurderingene kan være vage. «Når man går og snakker med dem får man en forklaring, men innimellom kan den være ganske svada for å være helt ærlig.» En slik problemstilling, å få tilstrekkelig sikkerhet for de brukte forutsetningene, beskrives også av noen av de andre revisorene. Den ene av dem med erfaring fra Nord-Amerika, har i den anledning blitt oppmerksom på den store forskjellen i ledelsens dokumentasjon der kontra i Norge. Flere av revisorene tror det generelt er en sammenheng mellom størrelsen på et foretak og kompetanse innenfor

regnskapsrapportering. De mener jo mindre et foretak er, jo mindre forståelse er det for regnskap, standarder og krav til dokumentasjon. Tre av dem tar i den sammenheng eksplisitt opp, at svært mange av selskapene vi finner i Norge er karakterisert som små eller mellomstore foretak. Revisoren med praksis fra utlandet mener likevel det ikke utelukkende kan skyldes på mange små foretak i Norge, som begrunnelse for lavere kompetansenivå. Sammenlignet med mange andre land er regnskapskompetansen til norske foretak generelt lavere, påstår denne revisoren. Revisoren sier videre regnskapsavdelingene til mange utenlandske foretak, eksempelvis i Nord-Amerika, besitter personale med i mange tilfeller høyere utdanning tilsvarende master i regnskap og revisjon og mer erfaring, gjerne innen revisjon. En annen revisor sier det ofte er slik at større foretak, gjerne børsnoterte selskap, i utgangspunktet er mer profesjonelle og har mer kompetanse. «De både ønsker og må gjøre ting [knyttet til regnskapsrapporteringen] mer skikkelig». Likevel kan det være store forskjeller dersom man sammenligner to børsnoterte. Denne revisoren mener det i stor grad vil være personavhengig.

En annen hovedutfordring som flere av revisorene tar opp, er at det ikke er sikkert ledelsen har identifisert et behov for å endre på et regnskapsestimat, eller for den slags skyld behovet for å utvikle et estimat overhode. En del av revisorene opplever at foretakene ofte ikke har tatt stilling til estimatene. Flere av revisorene har observert foretak som mangler formelle rutiner, for eksempel knyttet til indikatorer på nedskrivninger. I mange tilfeller er det revisor som må opplyse ledelsen om eksistensen av behov for estimatvurderinger. I praksis er det i mindre grad slik at ledelsen har foretatt estimatberegninger, og så går revisor inn og reviderer dette, slik teorien sier. En revisor sier, «det er sjeldent revisor kommer til dekket bord». Ofte må ledelsen få hjelp med å vurdere hvilke modeller som er hensiktsmessige, er det flere av revisorene som sier, men presiserer det vil være opp til ledelsen å vurdere og å avgjøre inndataene, samt å foreta beregningene. Dette kan også være tilfellet for større foretak, sier en revisor, som har observert at også store børsnoterte selskap har inkludert revisor i prosessen som en guide. Denne og en annen av revisorene påpeker imidlertid man ikke kan hjelpe klienten for mye, og det kan være en fin balansegang, som en av dem også mener er delvis uklar. Den ene av revisorene som tar dette opp er også den samme som pekte på uklar rollebeskrivelse for revisor som en mulig mangel i ISA 540.

God regnskapsskikk versus IFRS

På spørsmålet om utfordringene ved revisjon av regnskapsestimater er forskjellig dersom regnskapet avlegges etter IFRS eller etter god regnskapsskikk, er det en del ulike svar. To av revisorene nevner IFRS-foretak ofte har mer kontroll på estimatene, fordi kunnskapsnivået hos slike klienter i mange tilfeller er høyere. IFRS-foretak er større selskap som er mer vant til å måtte dokumentere, og som har mer dokumentasjon tilgjengelig. Den ene revisoren sier det kanskje er andre utfordringer hos et IFRS-foretak enn hos de som følger god regnskapsskikk, og da særlig små foretak, men dokumentasjonen hos førstnevnte er som oftest bedre. Derfor mener revisoren man som hovedregel kan si det er enklere å revidere estimater hos IFRS-foretak, rett og slett på grunn av at de er vant til å rapportere på en annen måte enn foretak som følger god regnskapsskikk. Den andre revisoren poengterer, i møte og i gjennomgangen av estimatene med en klient som rapporterer etter IFRS, blir det mer fokus på å være tydelig på regelverket og utfordre estimatene og metodene for utarbeidelse. Det blir i mindre grad en jobb for revisor å gjøre klienten oppmerksom på estimeringsbehov og dokumentasjonskrav.

To av revisorene mener det isolert sett er mange av de samme utfordringene, uavhengig hvilket rammeverk man rapporterer etter, men en av dem påpeker det klart er forskjell på et lite og enkelt norsk selskap som rapporterer etter NGRS, med en eller to estimater, og et større IFRS-selskap som kan ha betydelig mer innslag av virkelig verdi poster. Denne revisoren mener det bunner i hvor stort innslag av regnskapsestimater, og da særlig estimater på virkelig verdi, regnskapet har. Jo større elementer av virkelig verdi du får inn i et regnskap, jo mer komplekst og vanskelig kan det bli, ettersom det kan bli mer innslag av estimater. Revisoren sier videre at man kan være heldig og ha virkelig verdi i form av en børsnotert aksje, men en hver form for virkelig verdi hvor man må inn og gjøre vurderinger, vil kunne være utfordrende. Det vil da stilles større krav til både kompetanse og ressurser intern i selskapene, og igjen til de som skal inn og revidere i etterhånd. Fire av revisorene tar også opp at de to rammeverkene kan ha litt ulike krav, i den forstand at IFRS i flere sammenhenger kan være mer spesifikk. En av dem kommer med et konkret eksempel, IFRS 3-Virksomhetssammenslutninger og IAS 36-Verdifall på eiendeler, som revisoren sier er mye mer detaljert enn under NGRS. Revisoren fortsetter videre med å si en mer detaljert verdsettelse også blir mer utfordrende.

Oppsummert kan regnskapsestimater til foretak som rapporterer etter IFRS være enklere å revidere fordi slike foretak er mer profesjonelle, kompetente og mer bevisst på dokumentasjonskravene, men det kan også være mer utfordrende ettersom IFRS stiller større krav enn NGRS og har større innsalg av virkelig verdi.

Utfordrende regnskapsposter

Det nevnes flere regnskapsposter som typisk er utfordrende ved revisjon av regnskapsestimater, men stort sett alle revisorene presiserer dette avhenger av flere faktorer. Det kan for eksempel komme an på bransje og selskap, mener en revisor. Denne revisoren fortsetter med å si forhold ved ledelsen kan påvirke, om den har vært der lenge og hvilke integritet revisor har inntrykk av at de har. En annen revisor stresser at det finnes mange ulike regnskapsestimater, og de vil blant annet variere i kompleksitet. Noen estimat er basert på enkle beregninger, mens andre kan ta i bruk mer eller mindre avanserte modeller. Pensjon er regnskapsposten som nevnes av fem revisorer, og regnskapsestimateret omtales som komplisert. Derfor er det stort sett en ekspert inne i bildet sier revisorene, en aktuar innleid av foretaket selv. Utfordringen for revisor ligger da i å bli komfortabel og få sikkerhet for de mange ulike forutsetningene og underliggende dataene som inngår i aktuarberegningen. Flere av revisorene nevner også utfordringer ved ulike verddivurderinger som nedskrivninger, goodwill, merverdi til for eksempel et bygg eller en tomt, tap på kundefordringer og ukurans på varelager. En av revisorene mener de mest utfordrende estimatene oppstår i forbindelse med nedskrivning og oppkjøp, mens tap på fordringer er av de mer enkle, selv om det kan være mange diskusjoner knyttet til disse. Den ene revisoren trekker igjen frem dette med at beregningene ofte ikke blir initiert av klienten selv, og det gjelder særlig for verddivurderinger, hvor det er revisor som må gjøre ledelsen oppmerksom på at det eksisterer et verdiproblem og be om beregninger. En av revisorene som har jobbet mye innen bank, peker på estimater knyttet til tap på utlån som særlig utfordrende. Avsetning til fremtidige forpliktelser, i form av for eksempel oppryddingskostnader eller som følge av rettsaker, trekkes også av flere frem som utfordrende regnskapsposter ved revisjon av regnskapsestimater, i tillegg til utsatt skattefordel. En revisor uttaler seg også mer generelt, og tar opp problematikken rundt hvilke inndata som brukes. Jo mer type tre inndata, jo mer utfordrende vil det være, ettersom det blir mer krevende å verifisere og bli komfortabel med dataene som ligger til grunn for estimatet.

Utfordrende bransjer og næringer

En av revisorene nevner utfordringene med revisjon av regnskapsestimater gjerne vil være de samme uavhengig bransje/næring. «Stort sett vil jeg si at det er de samme utfordringene ved revisjonen, men det er kanskje andre typer poster det er utfordringer til», i den forstand utfordringer med dokumentasjon, skjønn og usikkerhet. En annen mener de ulike utfordrende estimattypene kan finnes innen stort sett alle bransjer. Flere av revisorene uttaler imidlertid at det kanskje likevel er enkelte bransjer som har større sannsynlighet for at det oppstår behov for komplekse og vesentlige estimater, men det er vanskelig å komme med noe konkret. En sier om bransjen er nasjonal eller internasjonal, kan ha noe å si, og noen nevner også bestemte bransjer som de opplever kan være mer utsatt enn andre. En av revisorene som har erfaring innen entreprenørbransjen, mener dette kan være en utfordrende bransje, mye på grunn av prosjektregnskap som regnskapsføres i henhold til en fullføringsgrad. Det kan være vanskelig å avgjøre grad av ferdigstillelse. Revisoren som er involvert i kraftbransjen peker på utfordringer i form av tidlig regnskapsavleggelse, slik at regnskapet kan bestå av mange estimater ettersom flere forhold ikke vil være bekreftet på det tidspunktet. Olje- og gruvevirksomhet nevnes også som mulige utfordrende bransjer i forhold til at de kan ha store og mange fremtidige oppryddingskostnader, kombinert med store investeringer som kan være utsatt for nedskrivninger. Shipping blir også oppgitt av to revisorer, og den ene sier dette er en bransje preget av store nedskrivingsdiskusjoner de siste årene. Det har vært dårlige tider for shipping, som har store verdier i skip og andre anleggsmidler, sier revisoren. Dermed dukker diskusjonen om verdiforringelse opp. Revisoren er imidlertid usikker på om det likevel blir riktig å knytte dette til bransjen, men at det heller er mer konjunkturavhengig.

5.1.3 Risikovurderingshandlinger og relaterte aktiviteter

Rimelighetsvurdering av regnskapsestimatet

Alle revisorene jeg snakket med gjør i mange tilfeller seg opp en mening om hva som vil være et rimelig regnskapsestimat, i forkant av undersøkelser av hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatet. En revisor sier dette vil være det ideelle å gjøre, slik at man har et bevisst forhold til hva man forventer, noe som til en viss grad bør gjenspeiles i planleggingen og de handlingene man ønsker å gjennomføre. Revisoren sier man bør ha en forventning til hvilke typer modeller klienten bør ha brukt, alt etter som hvilke type estimat man ser på, slik at man «ikke går inn med bind for øynene og aksepterer alt». Dette mener

revisoren kanskje er noe man burde gjort i større grad, og er mer vanlig for større klienter enn hos de små, som ofte oppfattes som mer gjennomsiktede. Alle revisorene jeg snakket med oppgir i alle fall dette er noe som gjøres i mer eller mindre grad. Det påpekes imidlertid det ikke gjøres noen fullstendig analyse, men mer betraktninger for hva som vil kunne være et rimelig estimat. Dermed har de et eget inntrykk eller en magesfølelse som de kan sammenligne med det ledelsen presenterer. En av revisorene nevner de ulike rammeverk for rapportering kan komme med føringer for hvordan estimer skal utarbeides, og derfor har man en formening i forkant av at man ser på ledelsens prosess. En annen drar inn det kanskje ligger i menneskets natur å ha en eller annen forventning, og det kommer også an på erfaringen revisor har til den bestemte klienten, og bransjen som klienten opererer innenfor. En revisor sier at det for noen estimer kan ses hen til hva det var i foregående år, og så se dette i forhold til hvordan utviklingen har vært i påvirkende faktorer for det innværende året, og på den måten danne seg en mening om hva som vil være et rimelig estimat.

Rammeverk for rapportering

Svarene knyttet til om det er utfordringer i forhold til i hvilken grad rammeverk for rapportering spesifiserer hvordan måling av usikre estimatstørrelser skal skje, varierer. Fire av revisorene mener dette stort sett ikke er en utfordring for revisor, og rammeverkene vanskelig kan spesifiseres mer enn de allerede er. En av dem sier spillerommet for hvordan ulike poster skal behandles i regnskapet er bra. En annen revisor sier dette imidlertid kan være en ulempe, så vel som en fordel. Revisoren er av oppfatningen at det kan være utfordringer knyttet til grad av spesifisering i rammeverket, men sier det klart er vanskelig å sette en A4-løsning på alt. Revisoren fortsetter med å si jo mindre spesifikt noe er, jo mer åpnes det opp for skjønn, som igjen stiller større krav til den som i ettertid skal inn og vurdere regnskapet. Da kan det bli mer krevende å utfordre og stille spørsmål til ledelsen, ved om de faktisk har gjort det skal og vurdert det de bør vurdere for å sette et godt estimat. Likevel sier denne revisoren og flere av de andre, estimer er såpass ulike og det kan være store forskjeller mellom virksomheter, slik det godt skal gjøres å få til en «kokebokoppskrift». En av revisorene sier de store revisjonsselskapene har mye intern kompetanse, som kan benyttes i den grad metode for utarbeidelse av estimat ikke er spesifisert. Av spesifikke utfordringer nevner noen av revisorene vurderinger i forhold til virkelig verdi og valg av diskonteringsrente for kontantstrømmer. Den ene av revisorene som tar opp dette henviser til den nye standarden, IFRS 13, som hjelp når virkelig verdi skal beregnes.

Forståelse for ledelsens identifisering av estimeringsbehov

Når det kommer til forståelse for hvordan ledelsen identifiserer de transaksjonene, hendelsene og forholdene som kan medføre et behov for å regnskapsføre eller opplyse om regnskapsestimater, sier flere at dette kan være utfordrende på grunn av den manglende dokumentasjonen av regnskapsestimaterne, eller som følge av at ledelsen ikke foretar noen identifisering av behov for estimering. Hvordan prosessen og rutinene for dette er i foretakene, kan som allerede vært inne på, avhenge av både størrelsen til foretaket og kompetansenivå. For mange foretak er erfaringene til fire av revisorene, at ledelsen ofte ikke er klar over at en regnskapspost krever estimering. Dette kan imidlertid, i tillegg til foretakets størrelse og kompetanse, avhenge av type estimat. For eksempel sier den ene revisoren de fleste foretakene er klar over at det må foretas årlige pensjonsberegninger, men vurderinger knyttet til for eksempel verdiendringer er det ikke alle som er like observant på. Det kan være flere grunner til dette mener revisoren, for eksempel uvitenhet eller rett og slett fordi foretaket ikke ønsker en reduksjon i verdien til en eiendel. Som nevnt, er det ofte revisor som må gjøre klienten oppmerksom på ulike estimater, da gjerne i forbindelse med oppstarts- eller andre møter med klienten. I den anledning kan det forekomme tunge diskusjoner rundt regnskapsestimaterne som kan foregå over lang tid, sier en av revisorene. Det legges til at mange klienter kan være i overkant optimistisk for fremtiden. Utarbeidelse av regnskapsestimater kan altså bli en prosess, som starter når revisor gjør ledelsen oppmerksom på at det kreves beregninger, og så må ledelsen selv foreta disse eller eventuelt leie inn ekspertise. Når klienten selv har utarbeidet estimatene, kan problemet være å få dokumentasjon fra dem, som tatt opp innledningsvis. I utgangspunktet skal ikke dette være et problem sier en av revisorene, for egentlig skal det bare være for ledelsen å finne frem informasjonen knyttet til estimatene. I praksis har det vist seg ikke alltid å være så lett å få tak i all dokumentasjon for inndata til estimatet, og de nyeste versjonene. Som allerede sagt, mener flere av revisorene også disse utfordringene vil kunne være avhengig av størrelsen til klienten og kompetansen. Store, og gjerne børsnoterte, selskap har ofte et helt annet kompetansenivå, men også et annet fokus i forhold til krav om estimater innenfor de ulike rammeverkene som de rapporterer etter.

Den ene av revisorene som ikke opplever forståelsen av hvordan ledelsen identifiserer behov for estimater som noen stor utfordring, peker likevel på at det vil være annerledes dersom man ikke har revidert klienten lenge. Da har man kanskje ikke kommet tett nok på ledelsen og hatt nok møter med dem, og dermed bygget opp et tillitsforhold. En klient revisor har hatt

lenge derimot, har man som oftest god kjennskap til. Da har man, og det har tidligere vært, løpende diskusjoner med dem, i tillegg til oppstartsmøte hver høst og møter knyttet til årsoppgjøret. Denne revisoren opplever dermed ikke det er der skoen trykker. En annen av revisorene kommer også inn på dette med forståelsen av klientens virksomhet, som vil være vesentlig for revisjonen av regnskapsestimater.

Forståelse for ledelsens utarbeidelse av regnskapsestimater

Å få forståelse for hvordan ledelsen utarbeider regnskapsestimatene, og å få en forståelse av dataene der er basert på, kan både være utfordrende og ikke-utfordrende i følge revisorene. Det kommer an på flere forhold. En revisor sier, «stort sett så skjønner vi jo hva de har gjort», men det kan være utfordrende å avgjøre om inndataene er pålitelige, om de har brukt inndataene som burde vært brukt og eventuelt hvorfor ikke. Noen revisorer sier det også kan være utfordrende å forstå hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatene, på grunn av at enkelte estimater kan være svært komplekse. De sier dette kommer an på hvor sofistikert foretaket er og hvilke type estimat det dreier seg om. Noen estimater utarbeides for eksempel i store og kompliserte regneark, slik at det kan være krevende å få en oversikt og en forståelse. En av revisorene kommer med et eksempel fra et stort børsnotert selskap, med modeller for garantiavsetninger som bygget på blant annet empiriske studier og mer. Hvor utfordrende det er å få forståelse for utarbeidelsen av regnskapsestimatene, kommer også an på hvor mye ledelsen har dokumentert og kvaliteten av dokumentasjonen. En revisor sier det vil være avgjørende om ledelsen forstår viktigheten av å begrunne og bygge opp under estimatene sine for å ha god dokumentasjon. En annen revisor tar også opp, som førstnevnte revisor i dette avsnittet, utfordringene ved å avgjøre påliteligheten av de brukte inndataene og hensiktsmessigheten av dem. Revisoren forteller det kan være utfordrende å finne ut hvor klienten har fått input-en sin i fra, og kommer med flere eksempler. Valgte data kan være det som økonomisjefen syntes var fornuftig der og da, uten at han eller hun kan vise til noe dokumentasjon eller en vurdering, det var mer en magefølelse. I noen tilfeller kan estimatene baseres på et budsjett, men så er det gjort justeringer i budsjettet uten å dokumentere dem. Revisoren sier det også kan tenkes ledelsen har basert seg på anerkjente modeller, men med ikke-dokumenterte egne tilpasninger. Alt det nevnte er med på å gjøre det utfordrende for revisor å forstå hva ledelsen har gjort, sier denne revisoren. Flere av revisorene er enige i jo mindre dyktig ledelsen er til å dokumentere, jo vanskeligere er det å få forståelse for hva som går inn i estimatene, hvor informasjonen kommer fra og hvor det bygger på hverandre. Kompetansen som foretaket du reviderer besitter, er helt klart veldig tonegivende for hvor

stor utfordring det er å komme bak tallene og skjønne hva som skjer sier den ene revisoren. Dermed kan dette steget i revisjonsprosessen knyttet til regnskapsestimer, være både utfordrende og mindre utfordrende.

Interne kontroller

Interne kontroller hos foretakene relatert til regnskapsestimer, er i mange tilfeller ikke til stede, kommer det frem av intervjuene. Dette kan likevel være avhengig av det gitte foretaket. I hvilken grad det finnes interne kontroller kan også avhenge av type estimat, mener en revisor. Denne sier det i forbindelse med prosjektvurderinger kan være flere personer involvert enn ved andre typer regnskapsestimer, men for de fleste foretak og estimer er det et fåtall involvert i estimeringen. En annen av revisorene karakteriserer prosessen internt i foretakene for ofte å være diffus, gjerne litt uformell og muntlig. Dermed er det lite som er dokumentert og det blir vanskelig for revisor å se hva som foretas av kontrollaktiviteter, om det i det hele tatt foretas noe. En annen revisor sier manglende eller dårlig internkontroll er en av svakhetene til mange foretak. Hvorvidt dette eksisterer og i hvilken grad vil imidlertid kunne avhenge av størrelsen på foretaket, påpekes det av tre av revisorene. Foretak som er å regne som små, har mindre ressurser tilgjengelig, og ofte er det kanskje bare en person som har kontroll på estimatet uten å involvere resten av foretaket, og det foreligger heller ikke særlig med rutiner som kvalitetssikring og lignende ut over det. I store selskaper bærer kontrollprosessen mer preg av å være formalisert, og det kan være flere personer som både utarbeider og kvalitetssjekker estimatet. Revisoren med erfaring fra store utenlandske børsnoterte selskap, forteller om svært gode rutiner for kontroll hos disse klientene. Underdokumentasjon ble der utarbeidet av økonomiavdelingen, hvor på dette ble presentert for styret som utfordret estimatene i forhold til bruk av modeller, underliggende data, forutsetninger, andre vurderinger som økonomisk utvikling osv., og om det var andre forhold som burde vært hensyntatt. Dette karakteriserer revisoren som en idealsituasjon. Imidlertid er det langt i fra alle foretak som har det på denne måten mener revisoren, og det gjelder særlig mindre foretak og da gjerne flere av de norske som faller innunder denne kategoriseringen. Revisoren tror derimot ikke alltid det vil være en sammenheng mellom internkontroll og størrelse på foretak; jo større selskap, jo bedre internkontroll. Også hos mellomstore selskap har denne revisoren, og flere av de andre, observert dårlige rutiner for internkontroll av estimatberegninger. En av disse revisorene knytter mangel på internkontroll opp mot flere forhold som kan forekomme i alle foretak. For eksempel tror denne revisoren noen foretak ser på internkontroll som en regnskapsmessig øvelse, noe som må gjøres, men

ikke har en praktisk betydning. Da prøver de å minimere ressursbruken på dette og involverer så få som mulig. Revisoren mener også mange mangler kompetanse til å forstå hvordan de skal gripe dette an, og i tillegg vil det for mange være tidsmessige og ressursmessige begrensninger. Mange bedrifter har lite ressurser og da ønsker de gjerne å gjøre den interne kontrollen unna så raskt som mulig, og involvere minst mulig.

En av revisorene understreker hvor viktig det er å være observant for nøkkelpersonrisikoer. Revisoren sier når man er ute hos klientene, er det viktig å se om det er flere ansatte som vurderer beregninger som blir gjort, om det er en «review-funksjon» i foretaket. Dette er noe som presiseres for kunden at er viktig og må etableres. Skriftlige rutiner for hvordan estimer skal beregnes og dokumenteres må på plass. Denne revisorene synes også det er viktig å finne ut om utarbeidelsen av estimatene har vært tilfredsstillende i tidligere år, og om det har vært utskiftning i personene som beregner estimatene. En annen av revisorene sier det i mange tilfeller burde vært mer kontroll internt i selskapene knyttet til estimer, men en ulempe her i Norge er at vi har et høyt kostnadsnivå. Økonomiavdelingen er ofte ikke den første plassen foretakene ønsker å bruke ressurser, som det tidligere har vært inne på av en annen revisor, og det blir tatt opp av en tredje revisor, men under et annet spørsmål. Mindre ressurser, kompetanse og personer gir mindre muligheter for internkontroll. Revisoren som tok opp at det burde være mer internkontroll, synes også det er viktig poeng at selv om mange av prosessene knyttet til internkontroll av estimer ikke er dokumentert, betyr ikke det nødvendigvis at de ikke eksisterer. Denne revisoren tror det er mange diskusjoner og prosedyrer som foregår i foretakene, men at de ikke blir dokumentert. Dermed sier revisoren man kan få følelsen av at det er lite eller ingen internkontroll, men det er ikke nødvendigvis tilfellet.

Gjennomgang av resultatet for tidligere estimer

Samtlige av de intervjuede revisorene mener det er nyttig å gjennomgå resultatet av regnskapsestimer i tidligere perioders regnskaper, for å vurdere regnskapsestimatene i innværende periode. Flere bruker beskrivelsen «veldig nyttig», eller «svært nyttig». En av revisorene presiserer at det er mest nyttig først å se på årets vurdering, mer uavhengig av hva som ble gjort året før, og så se nærmere på fjoråret og tidligere år. To av revisorene påpeker likevel at en gjennomgang av resultatet av regnskapsestimer i tidligere perioder, ikke alltid vil være nyttig, for eksempel om estimatet er en engangshendelse. De fleste sier i alle fall at en slik gjennomgang ofte er nyttig, og kan gi indikasjoner på hvor god ledelsen er til å

utarbeide estimater, om de er konsistent i sin beregning og om det er forhold i tidligere år som burde hatt en effekt i år. Gjennomgang av resultatet av estimater i tidligere perioder kan gjøre at et estimat får et helt annet fokus enn om man kun så på innværende periode. En revisor uttrykker i den anledning, å forstå godt at det er et krav om tilbakegående analyser. Revisoren utdyper at dette blant annet kan hjelpe til med å avdekke ulike skjevheter ledelsens påstander, som ofte gir seg utslag i estimater. I praksis tror denne revisoren slike analyser benyttes i litt for liten grad, noe som en av de andre revisorene også nevner, men mener de absolutt er nødvendige. En del norske foretak, slik denne revisoren har erfart, har en oppfatning av at det er bedre å sette av for mye enn for lite. Beste estimat er dessverre fortsatt et ukjent begrep for mange foretak, mener revisoren. En annen av revisorene nevner også opplevelser med foretak som er i overkant optimistisk for fremtiden.

5.1.4 Identifisering og vurdering av risikoen for vesentlig feilinformasjon

Estimeringsusikkerhet

Vurdering av graden av estimeringsusikkerhet knyttet til et regnskapsestimat kan være utfordrende, i følge en del av revisorene som har blitt intervjuet. I hvor stor grad dette ses på som en utfordring, varierer imidlertid fra revisor til revisor. Noen av dem peker på hvor skjønnsmessig denne vurderingen kan være, noe som gjør den krevende. En av revisorene kommer med et eksempel knyttet til usikkerheten rundt utfallet av en rettssak. Da må det vurderes om informasjonen revisor har fått fra ledelsen stemmer, og det hentes gjerne inn advokatbrev for å få en advokats objektive syn på saken. Ledelsens og advokatens synspunkt må så sammenlignes, sier revisoren, for å se om det er samsvar. Likevel kan det være usikkerhet rundt utfallet, og å avgjøre denne usikkerheten vil være utfordrende. Tre av revisorene trekker igjen inn dette med manglende dokumentasjon og manglende vurderinger fra ledelsen selv, som grunnlag for utfordringer i dette steget av revisjonen. En av dem uttaler så og si aldri å ha sett en god dokumentasjon av ledelsens vurdering av estimatusikkerheten, ikke isolert sett en rendyrket dokumentasjon av hvor stor grad av estimeringsusikkerhet som knytter seg til et bestemt regnskapsestimat. Noen av revisorene nevner det hender foretakene har noen enkle scenarioanalyser, dersom det er knyttet stor usikkerhet til estimatet. Flere av revisorene sier også de selv danner seg en oppfatning, av for eksempel hvor usikre forutsetningene som inngår i en modell er. Under spørsmålet om utførelsen av revisjonshandlinger er det mange revisorer som tar opp å teste ledelsens modeller ved å endre på inndata.

Estimater det typisk knytter seg usikkerhet til

Eksempler på regnskapsestimater som det typisk knytter seg usikkerhet til, er stort sett de samme estimatene som ble nevnt under spørsmålet om hvilke regnskapsposter som typisk er utfordrende ved revisjon av regnskapsestimater. Dette er da eksempelvis utfall av en rettssak, ukurans på varelager, tap på fordring, pensjon, tap på utlån, prosjektvurderinger, kostprisallokering og nedskrivingsvurderinger. En av revisorene trekker også frem tingsinnskudd ved kapitalutvidelse, dersom to personer skyter inn. Hvis de er enige om at tingsinnskuddene er like mye verdt, så er det enkelt sagt det samme for dem hva det verdsettes til. Bytteforholdet vil være det samme, og det kan tenkes det dermed ikke vil legges særlig mye arbeid ned i verdsettelsen. For revisor som skal bekrefte innskuddet, vil verdien imidlertid være viktig, slik at dette kan være en utfordrende situasjon. En annen av revisorene kommer ikke med noen spesifikke eksempler på estimater det knytter seg usikkerhet til, men er generell og knytter usikkerheten til i hvilken grad man prøver å si noe om fremtiden. «Ingen har en krystallkule», og «alt som har med fremtiden å gjøre, blir profesjonell gjetting.» Revisoren fortsetter videre med at man kan spørre seg om hvor mange estimat som ikke har et element av fremtid i seg, men mener man i alle fall kan si jo lengre tidsrekken er, jo større er som oftest usikkerheten. Revisoren peker også på muligheten et foretak har til å kontrollere de ulike elementene selv, og bruker Statoil og Telenor som er ute i alle verdens hjørner som eksempler. For slike foretak sier revisoren, kan det være mye usikkerhet knyttet til for eksempel den politiske situasjonen i landene de befinner seg i.

Regnskapsestimater som typisk medfører særskilt risiko

Revisorene synes ikke det er lett å komme med eksempler på regnskapsestimater som typisk medfører særskilt risiko. En av dem mener selve begrepet er ullent. Revisoren trekker frem nedskrivingsberegninger som et estimat som mange de siste årene har benevnt som en særskilt risiko, men fortsetter med å si at dersom det er tilfellet, inneholder plutselig veldig mange regnskap særskilt risiko. Revisoren fortsetter med å si at sjeldne eller særskilte transaksjoner og hendelser, hvor det kommer opp vurderinger som man ellers ikke har ved de samme regnskapspostene, er noe som kan føre til særskilt risiko. De fleste revisorene kommer med slike mer generelle beskrivelser, av forhold som kan føre til at en risiko knyttet til estimater er særskilt. Stort sett alle nevner størrelsen på estimatet som en medvirkende faktor til om estimatet vil medføre en særskilt risiko, i forhold til hvor stor den regnskapsmessige konsekvensen vil være. En annen av revisorene mener regnskapsestimater generelt er en post hvor man bør stoppe opp og tenke gjennom om det er særskilt risiko. I

tillegg til å se på den regnskapsmessige konsekvensen, kan også kjennskap og erfaring til bransje eller foretaket ha noe å si for risikoen nevner noen. En revisor sier erfaringsmessig, med en gang man kommer ut for estimater av en viss størrelse og som er mer komplekse, har man ofte særskilt risiko, men legger til selv om estimatet er lite av størrelse kan det være stort av betydning og dermed utgjøre en særskilt risiko. Kanskje markedet av en eller annen årsak har fokus på foretaket. Denne revisoren trekker også inn kompleksitet kombinert med kompetansen til klienten, som en faktor av betydning for hvilke estimat som utgjør en særskilt risiko. Revisoren sier et estimat kan være veldig komplekst, men vil kanskje ikke utgjøre en særskilt risiko dersom ledelsen besitter høy kompetanse. Er det derimot slik at ledelsen ikke innehar tilstrekkelig kompetanse, vil regnskapsestimatet kunne utgjøre en særskilt risiko selv om det ikke er særlig komplekst.

Det kommer frem av svarene at revisorene mener det er mye som kan spille inn i en vurdering av om et estimat utgjør en særskilt risiko eller ikke. Noen av dem kommer likevel med spesifikke eksempler. Blant annet nevnes nedskrivinger på vesentlige eiendelsposter, hvor det er en utfordring å få tak i takst eller markedsverdi, og det er også noen som trekker frem det kan være særskilt risiko knyttet til enkelte prosjektvurderinger og til bankers tap på utlån.

5.1.5 Håndtering av de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon

Revisors valg av revisjonshandling

Revisjonshandlingen som utmerker seg som mest vanlig for å håndtere de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon, er test av ledelsens estimat. Der det er mulig, ser man også på hendelser som finner sted frem til datoen for avgivelse av revisjonsberetningen. Hvorvidt dette er et alternativ, fremhever flere kommer an på om det er nok tid før «deadline for filing», og om en slik handling i det hele tatt kan gi bevis ettersom en del estimater har lang løpetid. Dersom det lar seg gjøre, kan dette være en rask og enkel metode sier en del av revisorene. Tre stykker trekker også frem kravet i ISA 560, om å se på hendelser etter balansedagen. En revisor sier at når det eksisterer et slikt krav om å se på hendelser etter balansedagen, da ser vi også samtidig på estimatene.

Testing av kontrollenes effektivitet og utarbeidelse av punkttestimat eller intervall, er i mindre grad tatt i bruk, men revisorene mener det kommer an på estimatet man vurderer. To

av revisorene sier at test av kontrollenes effektivitet er noe som blir tatt i bruk dersom det er høy grad av usikkerhet og risiko, og da gjerne særskilt risiko, mens to sier en slik handling så å si aldri blir brukt og en av dem sier det fokuseres mer på substanshandlinger. Når det kommer til utarbeidelse av punkttestimat eller intervall, mener en revisor noe av årsaken til at dette i liten grad utarbeides er fordi dette kan være krevende, både tidskrevende og krevende i forhold til utarbeidelsen. En annen av revisorene mener imidlertid tidsaspektet ikke bør spille en rolle, ettersom man tidlig i en revisjon bør vite om det vil være nødvendig å utarbeide et punkttestimat eller et intervall. Normalt sett skal dermed ikke tiden være påvirkende i avgjørelsen dersom man gjør en god planlegging, med mindre det er forhold som endrer seg over natten. Denne revisoren og flere av de andre uttrykker imidlertid også at en slik revisjonshandling kan være krevende i forhold til utarbeidelsen, og det vil ofte være nødvendig med eksperthjelp. Den samme revisoren som mener det kan være både tidkrevende og krevende å utarbeide et punkttestimat eller intervall, tror dersom det reviderte foretaket er av en viss størrelse, så vil denne revisjonshandlingen oftere benyttes. Dette begrunnes med som tidligere nevnt, at dokumentasjonen er bedre i større foretak slik at det er lettere for revisor å utarbeide et estimat. Revisoren fortsetter videre med å si det også kanskje i større grad utarbeides punkttestimat eller intervall, når det er estimater hvor en har utfordringer eller problemer med å forstå klientens vurderinger. Denne påstanden støttes også av en av de andre revisorene. En annen revisor igjen, sier at for mange foretak og dets estimater er det ikke fornuftig å utarbeide punkttestimat eller intervall, på grunn av at det er såpass tydelig det som kommer frem av ledelsens beregninger. Dette er en av revisorene som har vært tydelig på at det i Norge er svært mange små og mellomstore foretak.

Når revisorene omtaler utarbeidelse av et punkttestimat eller et intervall, er det som oftest enkle nøkkeltallsberegninger eller bruk av ledelsens modeller, men med endring i inndata, som beskrives. En av revisorene forteller alltid å starte med å ta utgangspunkt i ledelsens modell, og vurdere om den kan anses som rimelig. Gitt at den er det, går revisoren videre og ser nærmere på forutsetningene og de underliggende dataene, og i den anledning vil det foretas sensitivitetsanalyser ved at ulike inndata byttes ut. Dersom klienten derimot har brukt en uvanlig modell for verdsettelse eller revisor ikke er enig i modellbruken, kan det føre til revisors utarbeidelse av egne punkttestimat eller intervall. Slike mer avanserte beregninger av enten punkttestimat eller intervaller beskrives også av noen av de andre revisorene. De utarbeides gjerne i tilknytning til ulike verdsettelsler, spesielt for bygg, men shipping nevnes også. For slike beregninger vil det ofte være nødvendig med ekspertise, og i mange tilfeller

hentes dette internt fra revisjonsselskapet. Som en av revisorene sier, «(...) dette er på en måte en egen vitenskap (...)», og sikter til at slike beregninger i mange tilfeller krever spesialkunnskap. Kompetanse kan være et problem med denne revisjonshandlingen sier flere av revisorene, ettersom det ikke er sikkert det finnes den rette type ekspertise for slike komplekse beregninger internt i revisjonsselskapet. Revisoren med erfaring utenfor Norge, tror kompetansen på de regionale kontorene kan være begrenset knyttet til verdivurdering. Sentralt er det kanskje en annen sak, men spørsmålet blir hvor mye regionavdelingene benytter seg av ressursene sentralt sier revisoren. Erfaringer fra utlandet er at der vil alltid interne eksperter gå gjennom eksterne eksperters vurderinger. Denne revisoren tror at å utarbeide punkttestimat eller intervall, ikke er så vanlig i Norge, noe som delvis støttes ved de andre revisorenes manglende erfaring med denne revisjonshandlingen.

Uansett, valg av revisjonshandling baseres på hvilket behov det er, og selv om test av ledelsens estimat skiller seg ut som kanskje den mest brukte handlingen, vil det avhenge av situasjonen og type estimat. Flere av revisorene påpeker at målet er å samle inn tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis, slik at kommer man ikke langt nok med å se på hendelser etter balansedagen og teste ledelsens estimat, så blir det nødvendig å teste kontrollenes effektivitet og/eller utarbeide et punkttestimat eller intervall. Ved valg av revisjonshandling vil ledelsens kompetanse i forhold til bruk av modell og dokumentasjon kunne være påvirkende. En revisor nevner at valget også vil være påvirket av hvor lenge den eller de som har beregnet estimatet har vært ansatt i selskapet. Har de ikke jobbet særlig lenge kan dette skjerpe kravene til revisjonshandlingene. Har den som utarbeider estimatet derimot jobbet i foretaket i flere år, man har god erfaring med personen, den har truffet med estimatene før og det har ikke vært noen endringer i det eksterne miljøet rundt selskapet eller i lover og regler, da holder man seg i større grad til å teste ledelsens estimat. Dette ble også nevnt tidligere i intervjuet av en annen revisor, som presiserte alltid å sjekke om det er samme person som utarbeider estimatet i år som foregående år, om det har vært utført tilfredsstillende, om det er samme metode som brukes og i tillegg om det er en god review-funksjon i foretaket.

Test av ledelsens regnskapsestimat

Når revisjonshandlingen som velges er å teste hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatet og dataene som regnskapsestimatet er basert på, beskriver revisorene dette stort sett likt, men med ulik grad av detaljer. En av revisorene uttrykker kommunikasjon med ledelsen eller den som har utført estimeringen er viktig. Revisor må snakke med dem og få underbygget og dokumentert det de sier muntlig. En annen legger til at kompetansen til de som har utført estimeringen også må vurderes. To av revisorene tar spesifikt opp at selve beregningen av estimatet må gjennomgås, og det må oppnås en oversikt over den brukte modellen, hvilket kan være basert på relativt komplekse og omfattende regneark, som vært inne på tidligere. Alle beregningene må testes og det inkluderer å kontrollere for regnefeil. Flere av revisorene tar opp at brukte underliggende data og forutsetninger må verifiseres, påliteligheten av disse må vurderes og man må vurdere om det virker fornuftig. Med andre ord, ledelsens regnskapsestimat må systematisk gjennomgås steg for steg, og som en av revisorene sier, «hvis det er forhold som du ikke forstår deg på, eller ikke skjønner hvorfor de har valgt en sann tilnærming, så vil du måtte utfordre de på det». En av revisorene tar som nevnt først stilling til selve modellen, og dersom den er rimelig går man videre og tester inndataene. To revisorer tar i tillegg opp å undersøke i hvilken grad foretaket benytter seg av en tredjepart, altså en ekstern ekspert. Det er flere av revisorene som mener det også kan være nyttig å sjekke om det er noen endringer fra det foregående år som det må tas hensyn til, om metoden for estimeringen er endret eller om det har vært utskiftning av de som tidligere har beregnet estimatene. Hvilken erfaring revisor historisk har med klienten, om de har truffet med sine tidligere estimater, vil også være nyttig å ha i bakhodet når nåværende regnskapsestimater skal revideres. To av revisorene tar også opp å vurdere de interne kontrollene knyttet til regnskapsestimatene, om det er en review-funksjon i foretaket.

Utarbeidelse av punkttestimat eller intervall

I samsvar med at det ikke er særlig vanlig å utarbeide et punkttestimat eller et intervall, er det få av revisorene som svarer å ha noen erfaring med å utarbeide nettopp dette. Som allerede vært inne på er det flere som nevner de kanskje supplerer test av ledelsens estimat, hvor man går gjennom ledelsens brukte modell, med å foreta ulike scenarioanalyser for å se hvor sensitiv modellen er for ulike endringer, og om det er visse indikasjoner på problemer. En av revisorene nevner også nøkkeltallsanalyser der hvor bransjen opererer med slike tall. Det uttales av en annen revisor at hvorvidt man kan utarbeide et punkttestimat eller intervall,

kommer an på type estimat og hvor enkelt det er å kunne etterprøve dette basert på egne data. Veldig ofte kan dette være vanskelig for en del estimater fordi de er så særegne for det gitte foretaket.

Ettersom så få har erfaring med å utarbeide punkttestimater og intervaller, så er det heller ikke mange av revisorene som har kommentarer til hvordan de innsnevrer intervallet til å inneholde alle rimelige utfall. To av dem nevner å bruke rimelige forutsetninger og underliggende data, slik at intervallet man ender opp med er rimelig. Den ene sier for å sikre seg, kan det være lurt å være observant på at ikke alle inndataene som benyttes ligger i en eller annen ytterkant.

Alle revisorene utenom en, svarer ja på spørsmålet om det i større grad utarbeides et punkttestimat eller intervall, dersom regnskapsestimater medfører særskilte risikoer. En begrunner dette med jo mer kompleks risiko du har, jo viktigere er det å gjøre en nøye analyse og vurderer ulike scenarioer. To andre revisorer sier det gjøres mer revisjon og brukes mer tid på regnskapsestimater det knytter seg stor usikkerhet til, og som kanskje utgjør en særskilt risiko. En av de andre revisorene har erfart at ved alle tilfeller som har involvert utarbeidelse av punkttestimater, har det vært særskilt risiko. Hvorvidt denne revisoren ville gjort det annerledes uten særskilt risiko er det ikke reflektert over, men det presiseres igjen at en slik revisjonshandling alltid avhenger av type estimat og den bestemte situasjonen.

Evaluering og innhenting av revisjonsbevis for særskilte risikoer

Problemstillingene ved evaluering av eller innhenting av revisjonsbevis for håndtering av særskilte risikoer, er stort sett de samme som for den øvrige bevisinnsamlingen for regnskapsestimatene. De fleste revisorene mener utfordringen knytter seg til dokumentasjonen. En av revisorene sier det kanskje til og med er ekstra utfordrende når det dreier seg om særskilte risikoer, ettersom det er mer krav til håndteringen av disse. Revisoren sier videre det kan være enda viktigere at revisjonsbeviset er tilstrekkelig og tilfredsstillende, men dette er ikke lett når det er utfordrende å få tak i dokumentasjon for ledelsens estimeringsprosess og det endelige regnskapsestimatet. En annen revisor tar opp at det kan være utfordrende hvordan å skille mellom hvilke revisjonshandlinger man vil foreta hvis det er ordinær risiko i forhold til særskilt risiko. Revisoren spør seg selv, vil man ikke vurdere alle forutsetningene selv om det er normal risiko? Hvis det var mulig å lage et intervall og det var enkelt og markedet observerbart, ville man ikke gjøre det selv om det var

normal risiko? Når er nok, undrer denne revisoren. En annen av revisorene tar opp problemer med å få nok informasjon, i den utstrekning dette er noe som skal offentliggjøres i for eksempel en note. Spesielt IFRS kan stille opp detaljerte krav for dette, men selskapet kan vise motvilje, særlig for særskilte risikoer hvor foretaket kanskje er i en særlig kritisk situasjon. Foretaket kan være redd for å skade omdømmet og konkurransesituasjonen sin, og revisor kan få en utfordring med å få all nødvendig informasjon, forteller revisoren.

Bruk av ekspert

Revisorene sier bruk av ekspert kan forekomme, noe som flere allerede har nevnt. Ekspertes, deler revisorene inn i interne eksperter, eksterne eksperter og eksterne eksperter engasjert av klienten selv. Om ekspert nyttes, kan komme an på type virksomhet og estimat. For noen estimer som for eksempel pensjon, er det som nevnt vanlig med eksperthjelp, da i form av at foretaket selv hyrer inn en aktuar som utfører beregningene. Flere nevner bruk av advokat dersom det for eksempel foregår en rettssak, bistand i forhold til skatt og kanskje bruk av it-revisorer dersom det er store datagrunnlag med veldig mange transaksjoner. Ekspertes kan også være nødvendig innen bransjer som shipping og eiendom, for verdivurderinger. Noen av revisorene nevner at det hender revisjonsteamet tar i bruk ekstern ekspert, men stort sett virker det som om det er interne eksperter som benyttes, eventuelt at klienten har brukt ekstern ekspert. En av dem sier det er sjeldent vi selv engasjerer en ekspert for å gjøre en vurdering, og denne revisoren har aldri selv vært med på noe slikt. Da skal det være spesielle ting som vi ikke vet særlig mye om. «Da har vi virkelig ikke peiling», uttaler revisoren. Ofte er vi innenfor bransjer vi kjenner godt sier revisoren, og vi har som regel god kjennskap til problemstillinger på forhånd. Benyttes ekstern ekspert er det som oftest foretaket som selv engasjerer denne, og da leier ikke vi inn en ekspert for å foreta etterkontroll. Da blir det mer en rimelighetsvurdering og en vurdering av eksperten som foretaket har benyttet seg av, forklarer revisoren. En av de andre revisorene uttrykker også at det ikke er særlig vanlig for revisjonsteamet å leie inn eksterne eksperter. Revisoren sier dersom det er snakk om verdsettelse, er det sjeldent revisor bruker eksterne eksperter fordi revisjonsselskapene har egne interne verdsettelsesekspertes. Det legges til at de største revisjonsselskapene har en del ekspertise internt, særlig innen verdivurdering. I den utstrekning det er behov for eksterne eksperter, er det ofte kunden selv som har brukt det fortelles det, og så vurderes ekspertens arbeid av revisor når regnskapsestimatene gjennomgås. Revisoren fortsetter videre med å si at for enkelte områder som shipping og eiendom, er det vanlig å hente inn takst, men ofte er det også i disse tilfellene, klienten selv som har stått for innhenting.

Revisoren som har praktisert utenlands, stiller seg videre spørsmålet om bruk av ekspert kanskje ikke er så vanlig som det burde være. Erfaringene fra Nord-Amerika er at de i større grad sier «revisor skal være revisor», og så brukes ekspert til det meste som går utenfor det. Denne revisoren mener også fokuset på å vurdere arbeidet utført av eksperten er mye større i Nord-Amerika. Revisoren ser dette litt i sammenheng med presset fra tilsynsmyndighetene der versus Finanstilsynet i Norge, og hvilken kultur som har bygget seg opp i revisjonsselskapene. I mange sammenhenger tror denne revisoren vurderingen av eksperter ofte er tynn eller fraværende i Norge. Når det er sagt legger revisoren til at man i Norge har vært heldig med i stor grad åpne forhold i bedriftene, og gjennomsiktighet. Ledelsen er stort sett åpen og ærlig, mener denne revisoren, og tror dette er en generell oppfatning. Forholdene er litt annerledes i Nord-Amerika, hvor revisoren mener man nesten kan si per definisjon så er det ingen som stoler på ledelsen. I Norge henger vi også kanskje litt igjen i en oppfatning av å være på lag med ledelsen, noe som også delvis nevnes av en annen av revisorene. Det blir ikke helt riktig sier revisoren, ettersom vi gjør en jobb for de som ikke har det samme innsynet. På den annen side tror revisoren dette må ses i sammenheng med de norske forholdene. Revisoren sier en stor del av selskapene som revideres, er selskaper som eies av en, to eller tre personer, og da er det gjerne snakk om familiemedlemmer. Ofte er ikke en gang banken særlig involvert. Det blir mer en revisjon på grunn av et lovkrav om det, så det er i mange tilfeller en helt annen situasjon enn hva man finner i flere andre land.

Selv om den ene av revisorene mener vurderingen av ekspertene kan være for tynn, er det likevel tydelig på de andre revisorene at det i alle fall foretas noen vurderinger. Flere av de spurte revisorene nevner dette er en av problemstillingene ved bruk av ekspert. Problemet er at man gir fra seg noe av kontrollen og man har ikke den samme nærheten til en ekstern ekspert. Fem av revisorene tar opp at det blir viktig å vurdere ekspertens kompetanse og arbeid. Som en av dem sier, selv om en ekspert benyttes, skal man som revisor være komfortabel med dens bruk av modeller og inndata. En annen av de fem revisorene uttrykker det i flere tilfeller ikke er like lett å skjønne hva eksperten har gjort. Den oppgir kanskje hvilke modeller som er brukt, men ikke detaljene, noe som gjør det vanskelig å etterregne. To revisorer henviser eksplisitt til ISA 620 som stiller opp krav for bruk av en ekspert engasjert av revisor, og flere henviser også til revisjonsselskapets sin metodikk. En av dem tar opp at det kan være hensiktsmessig med planleggingsmøter og lignende med eksperten, men selvfølgelig avhengig av regnskapestimatets kompleksitet og størrelse. Tre av revisorene sier fokuset på å dokumentere ekspertens kompetanse og utførte arbeid har økt.

Flere uttaler selv om dette kan være krevende, går det som oftest greit ettersom det stort sett benyttes eksperter og selskap man kjenner til. Den ene sier metodikken omtrent tilsier å måtte hente inn CV fra eksperten, men mener personlig dette kanskje blir litt i overkant. Revisoren er av oppfatningen dersom eksperten kommer fra et anerkjent selskap, må man kunne forutsette personen som er satt til jobben av dette selskapet, har de nødvendige kvalifikasjonene. Denne revisoren sier likevel det kan være hensiktsmessig å ha en samtale med eksperten, for å få et inntrykk av om han eller hun er kompetent. Flere av de andre revisorene mener også vurdering av ekspert går greit dersom det er snakk om anerkjente selskap. En revisor nevner det vil være mer utfordrende dersom eksperten kommer fra ukjente selskap, og sier mange for eksempel starter opp private selskap som skal drive med verdsettelse. Da har man gjerne ingen anelse om hvem vedkommende er eller hva den har gjort tidligere, noe som i følge revisoren vil øke ytterligere behovet for å få innblikk i hva vedkommende ekspert har gjort i tilknytning til regnskapsestimatet.

En av revisorene nevner også hvor sentralt det er å ha kunnskap og forståelse for bransjen det er snakk om, enten selv eller innad i revisjonsselskapet, slik at man kan foreta en tilstrekkelig kontroll av arbeidet utført av eksperten. Noe annet som blir tatt opp av to andre revisorer, er hvordan man skal forholde seg til bruk av interne eksperter. Bør de kontrolleres like nøye som eksterne eksperter? Den ene nevner dette er noe som av og til blir diskutert internt. Den andre tror kompetansen til interne eksperter kan tas delvis for gitt, og dermed kan det hende man delvis unnlater å dokumentere dette.

5.1.6 Vurdere rimeligheten av regnskapsestimatene og avgjøre hva som er feilinformasjon

Når revisor skal vurdere regnskapsestimatenes rimelighet i forhold til de innsamlede bevisene og regnskapet som helhet, svarer de fleste at det kan skje eller at det er ganske vanlig, å måtte gå tilbake og hente inn ytterligere bevis eller velge en ny fremgangsmåte. Ingen vil si det er veldig vanlig, særlig ikke å velge en ny fremgangsmåte. Når dokumentasjonen fra ledelsen ofte er dårlig og mangelfull som tidligere forklart, vil det være nødvendig å foreta en gjennomgang av estimatene sammen med de som har utarbeidet dem, for å få forståelsen og dokumentasjonen som trengs. Ulike problemstillinger rundt regnskapsestimatene diskuteres da, og revisor blir forklart hva foretaket har tenkt. Slik flere av revisorene beskriver det, er det en prosess som kan gå frem og tilbake, men to av dem presiserer man prøver å gå grundig til verks første gangen slik at man ikke trenger å gå så

mange runder med klienten. Det er likevel alltid en sjanse for at noe blir oversett i gjennomgangen av estimatene med klienten, ettersom det kan være mye som tas opp. En revisor kommer med et eksempel hvor man i møtet med klienten endrer på en forutsetning, men glemmer å endre en annen, selv om de to har sammenheng med hverandre. Revisoren sier likevel vurdering av dette selvfølgelig må ses opp mot vesentlighetsgrensen. En annen revisor sier det alltid er en mulighet for at det eksisterer forhold, som en ikke tenkte over når revisjonen ble planlagt. Ny informasjon kan også fremlegges og det kan skje endringer i forutsetninger, spesielt om det er et estimat med lang tidshorisont. Dreier det seg om store regnskapsestimater, kan også små endringer gi store utslag sier denne revisoren. Slike uforutsette endringer kan kreve ytterligere bevis eller kanskje må brukte modeller endres, fortelles det videre. En av revisorene sier det kan tenkes, at etterhvert som man begynner å se nærmere på underliggende data og forutsetninger og stille spørsmål, kan det vise seg at modellen ikke tar hensyn til alt som den burde likevel. En annen revisor kommer med et eksempel fra virkeligheten hvor en klient med et varelager hadde avsetning for ukurans som var veldig lav, og begrunnelsen for dette fremstod som noe diffus. Dette gjorde revisoren og teamet mistenksomme og de foretok derfor en analyse av omløpshastigheten til varene på lager. Resultatet av analysen avslørte at mange av varene hadde ligget lenge på lager, og kunden ble bedt om å foreta en endring i avsetning til ukurans.

Tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis

Som revisorene allerede har vært inne på, kan det være store problemer med ledelsens dokumentasjon av estimatet og forutsetninger rundt det, i den grad det er utarbeidet et estimat. I mange tilfeller er dokumentasjonen mangelfull og ikke tilstrekkelig, eller i verste fall ikke eksisterende. En revisor peker på at for estimer som går igjen år etter år, for eksempel garantiforpliktelser hos en bilselger, kan det være et problem at ledelsen så å si viderefører tallene fra året før. Beregningen går delvis på «autopilot». En situasjon som også beskrives av en annen revisor. Dokumentasjonen kan da være mangelfull fordi vurderingene ble gjort og dokumentert for flere år siden, mens de burde vært oppdatert. De tilgjengelige bevisene er ikke tilstrekkelige og det kan også tenkes de er mindre hensiktsmessige. Den andre revisoren som også har observert klienter på «autopilot», mener større og mer profesjonelle foretak som oftest har hensiktsmessige bevis for revisor å innhente, mens dette kan være et problem hos de mindre i tillegg til problemet med tilstrekkelighet. Hos store foretak ligger stort sett bevisene der, revisor må bare finne de sier denne revisoren. Fire av de andre revisorene mener utfordringen i hovedsak knytter seg til om bevisene er

tilstrekkelige. Stort sett følger klientene lovverket eller en standard sier revisorene, slik at det som blir gjort er hensiktsmessig, men ofte ikke tilstrekkelig. En revisor sier det merkes en tendens til at små og mellomstore klienters fremskaffede dokumentasjon, ofte ikke er tilstrekkelig til å gi revisor 95 prosent sikkerhet. Som tidligere nevnt knyttes det opp mot manglende kompetanse hos de som utarbeider regnskapsestimatene. Revisoren mener kompetente ansatte i større grad vil være klar over at dokumentasjonen er viktig. Mangler dokumentasjonen blir det krevende å få tilstrekkelige revisjonsbevis, og som en revisor sier, «det er nok dessverre mer vanlig enn vi hadde håpt». En annen revisor fortsetter, selv om dokumentasjon for estimatene kan være mangelfull går det som oftest fint. «Vi gir oss ikke før vi har fått det vi skal ha». Revisoren sier videre at klienten ikke får en beretning før revisor er fornøyd. Da ordner det seg som regel mener revisoren, selv om revisor kan måtte gå flere runder noe som så absolutt kan være både utfordrende og krevende, og gjør det til en omstendelig prosess.

Revisjon av tilleggsopplysninger

Det største problemet med revisjonen av tilleggsopplysningene til regnskapsestimatene, er igjen knyttet til faktisk å få dokumentasjon på opplysningene, men også å få dette i tide. To revisorer sier når noteopplysningene kommer veldig sent, kan det bli utfordrende å få gjennomført endringer før regnskapet skal sendes inn. Flere av revisorene sier klientene kanskje delvis glemmer det kan være opplysningskrav, og fokuset er stort sett på tallene i regnskapet. En av revisorene bemerker imidlertid at dette ikke er typisk, men det er heller ikke utypisk, og en annen sier det vil delvis avhenge av hvor profesjonell klienten er. To andre revisorer tar opp kravene etter IFRS, i den forstand at de påpeker at krav til tilleggsopplysninger er omfattende med mange nyanser som gir rom for tolkninger. Dermed kan man se store forskjeller for eksempel i verbal fremstilling og presentasjon. Uenigheter rundt tolkning av de ulike rammeverkene for noteopplysninger, er imidlertid avhengig av at klienten har utarbeidet slike, sier en av revisorene. Denne opplyser om at det ofte er revisor som selv identifiserer nødvendigheten av tilleggsopplysninger, slik som for behovet for å utarbeide regnskapsestimater, og at revisor er den som henter inn informasjonen nødvendig for utarbeidelse av notene. Det nevnes i tillegg av en revisor at det kan være utfordrende ikke bare å få dokumentasjonen, men å få god informasjon slik at brukeren av regnskapet forstår hva som er gjort. To andre revisorer tar opp at ledelsen kan være motvillig til for eksempel å opplyse om uenigheter og diskusjoner som har oppstått omkring et estimat. Ledelsen ønsker ofte ikke å gi sensitiv informasjon. Generelt opplever denne ene revisoren at mange klienter

ikke ønsker å gi eller gjøre mer enn det som trengs. Spørsmål som «må vi gjøre dette», tenderer å dukke opp.

Indikasjoner på manglende objektivitet hos ledelsen

Når regnskapsestimater gjennomgås, hender det indikasjoner på mulig manglende objektivitet hos ledelsen avdekkes. Fire av revisorene vil ikke påstå dette er vanlig, men flere sier det hender. En av dem spekulerer om det kanskje er mer vanlig dersom ledelsen også er eierne, enn hvis ledelsen er uavhengig. Forutsatt at det ikke finnes bonusordringer og lignende som kan gi insentiver til ledelsen. En annen av revisorene sier en del klienter for eksempel på forhånd har bestemt seg om de ønsker en nedskrivning eller ikke, og så tilpasser de seg ved nedskrivningstesten slik at de får det svaret de ønsker. Reaksjonen på indikasjoner på manglende objektivitet hos ledelsen, er at revisor går mer i dybden på estimatene og øker omfanget av revisjonen. En av revisorene sier det vil føre til strengere krav til dokumentasjonen av estimatene. En annen påpeker at vesentlige estimat, spesielt om det knyttes særskilt risiko til dem, alltid skal gjennomgås grundig, men ved mistanke om manglende objektivitet så skjerpes selvfølgelig gjennomgangen ytterligere. Generelt blir de mer skeptisk, sier flere av revisorene. En revisor nevner også det kanskje fører til økt bruk av egne estimater, i den grad det er mulig. En del av dem er i tillegg inne på at slike indikasjoner for estimatene, kan få implikasjoner for revisjonen totalt. Faren er til stede for at ledelsen har bedrevet regnskapsmanipulasjon påpeker tre av revisorene, og en av dem sier, «estimer er det første stedet jeg som ledelse ville ha begynt». Dette blir imidlertid en helt annen diskusjon. Den ene revisoren som klassifiserer indikasjoner på manglende objektivitet hos ledelsen som mer vanlig enn hva de andre gjør, er også den revisoren som har flere klienter som er entreprenører og gründere. Dette tror jeg må ses i sammenheng, og revisoren tar opp at gründere ofte er veldig optimistisk. Flere av revisorene presiserer de alltid må være observant for manglende objektivitet hos ledelsen og regnskapsmanipulasjon. Dette er noe revisor må ha i bakhodet, sier en.

5.1.7 Avsluttende spørsmål

Beslutninger

Av intervjuene kommer det frem at vesentlige og vanskelige vurderinger, slike vurderinger som ofte knytter seg til regnskapsestimater, i hovedsak tas av partner. Oppdragsleder (manager), og av og til resten av revisjonsteamet, diskuterer derimot ofte med partner og kommer med sine innspill, men formelt sett er det partner som har det siste ordet og som signerer på oppdraget. Partner er stort sett mest involvert innlednings- og kanskje avslutningsvis i revisjonen i følge flere av revisorene. Selve gjennomførelsen og i flere tilfeller valg av revisjonshandling(er), er det stort sett oppdragsleder som har ansvaret for, men dette vil selvfølgelig være avhengig av faktorer som for eksempel klientens størrelse og egenskaper ved regnskapsestimatet. En revisor nevner i tillegg at det hensynstas hvor erfaren oppdragsleder er. I forhold til revisjonsteamets bruk av ekspert, uttaler en av revisorene at en slik avgjørelse alltid vil tas av partner ettersom dette påvirker lønnsomheten til oppdraget. En annen sier oppdragsleder imidlertid kan ha sterke meninger om eksperthjelp er nødvendig, hvilket vil bli presentert for partner. Flere av revisorene oppgir at senior ved flere anledninger kan få muligheten til å ta større del i revisjonen av regnskapsestimater, for å lære og for å få erfaring. Enten ved deltakelse i diskusjoner omkring estimatenes egenskaper og risiko og valg av hensiktsmessige revisjonshandlinger, eller ved i større grad å få anledning til å foreta dette selv og så gjennomgå dette av oppdragsleder. Flere av revisorene sier direkte at vurderinger omkring regnskapsestimater kan være såpass krevende og skjønnsmessige, og derfor er avgjørelsene flyttet oppover i selskapene. En av revisorene sier deriblant dersom estimatet er vesentlig, vil partner se over revisjonsbevisene og konklusjonen, gjerne i møte med revisjonsteamet. En annen uttaler at dersom estimatet utgjør en særskilt risiko så skal partner ha full kontroll på hva som har blitt gjort i løpet av revisjonen. Denne revisoren presiserer at viktige avgjørelser som gjerne er preget av skjønn, må tas høyt oppe i revisjonsselskapene, for hvem ellers har den rette kompetansen. En annen sier det ikke er rart partnerinvolveringen er stor når regnskapsestimater skal revideres, ettersom dette er noe i regnskapet med størst risiko. «Hvis det er et område partner skal involvere seg på, så er det nå der».

Finanskrisen

På spørsmålet om Finanskrisen 2008 påvirket revisorenes arbeid med revisjon av regnskapsestimater, er svarene fra revisorene både av generell karakter og noen mer spesifikke. Flere sier de har merket et større fokus på regnskapsestimater, som de også innledningsvis tok opp. En av revisorene opplever fokuset siden den gang bare har fortsatt, og kanskje til og med økt, og en annen tror det bare vil fortsette å øke. Sistnevnte peker også på at regnskapsestimater er et fokusområde i metodikken til revisjonsselskapet. Utenom dette kommer noen av revisorene med mer konkrete eksempler på hvordan de merket påvirkningen av Finanskrisen på revisjonen av regnskapsestimater. Svarene er avhengig av hvilke bransjer de ulike revisorene arbeider innen, og i hvor stor grad de har vært eksponert for krisen. Flere påpeker det faktum at vi befinner oss i Norge som har vært relativt skjermet fra det som har foregått i resten av verden. Revisoren som har klienter innen bank, sier krisen påvirket en del av bankkundene som igjen ble reflektert i blant annet regnskapsestimatene til bankene. Fortsatt kan det være etterdønninger av dette, uttaler revisoren. Verdiforringelser blir nevnt av tre revisorer, som et resultat av Finanskrisen. Og de sier det ble økt fokus på dette og økt risiko for nedskrivninger. En av dem mener slike effekter fortsatt kan merkes i utlandet, men har avtatt i Norge, mens en annen mener det fortsatt er dårlige tider for mange bransjer også i Norge. Revisoren som mener effektene er redusert, sier videre det ikke har vært særlig med diskusjoner internt rundt slike problemstillinger det siste året, men tror det kan igjen bære preg av at vi er i Norge, uten å kunne si noe med sikkerhet. En annen revisor tar opp at en bransje eller et foretak som opplever en nedgangskonjunktur, kan ha en større motvilje til å foreta estimatjusteringen i deres disfavør. Revisoren har imidlertid også opplevd det motsatte, kunder som er overoptimistisk for fremtiden fordi «bunnen må være nådd». Flere andre har også i løpet av intervjuet vært innom motvilje hos klienten, som følge av lavkonjunkturer som gir dårligere resultater og press fra eiere og bank.

Andre forhold

Stort sett har ingen av revisorene noe særlig å tilføye utover det som allerede har blitt tatt opp under spørsmålene. Noen av revisorene tilføyer likevel et par ting. En presiserer at regnskapsestimater er ulike, og det er slettes ikke alle estimater som har like mye risiko knyttet til seg. Dette tas også opp av en annen revisor, riktignok under et annet spørsmål. Faktorer som spiller inn er for eksempel størrelsen på estimatet, sett i forhold til vesentlighetsgrensen. Hvor lenge man har revidert klienten og hvilke erfaringer man har kan også ha noe å si. Revisoren sier det selvfølgelig vil være et innsalg av risiko, det er tross alt

regnskapsestimater som omtales, men risikoen vil ikke nødvendigvis alltid være klassifisert til å være høy. Avslutningsvis uttaler revisoren, «et estimat er ikke et estimat.»

En annen av revisorene kommer inn på inntektsføringen i foretak, som i flere tilfeller kan være basert en del på skjønn. I den anledning har denne revisoren vært bort i tilfeller med nyere revisjonsoppdrag, hvor revisor begynner å stille spørsmål ved selve inntektsføringsmodellen. Foretakene har ofte sin egen måte å tenke på og hele organisasjonen med kontrollsystemer kan være bygget rundt det tankesettet, slik at å utfordre dette kan være utfordrende for revisor.

En tredje revisor tar opp det store presset i markedet på inntjening og presset på revisjonshonorarer. Denne sier det kanskje er et dårlig argument, men likefullt en veldig reell problemstilling. Skal ISA 540 følges til punkt og prikke, uavhengig størrelse på selskap, så mener revisoren det er veldig tidkrevende dokumentasjonsmessig. Dette er samme revisoren som drøftet om ISA-ene burde utgis i to versjoner, en ISA og en «ISA-light». Ideelt sett sier denne, skal revisor dokumentere sin revisjon på en slik måte at en tilsvarende kompetent person skal kunne komme inn og helt klart og tydelig se hva som er tenkt og gjort fra start til mål. Dette vil i den virkelige verden helt klart være utfordrende mener revisoren, men å bruke det som et argument for ikke å gjøre det man skal, blir likevel feil. Revisoren peker videre på den fallende utviklingen til honorarene, mens kompleksiteten ved store deler av revisjonen har gått opp. En annen av revisorene ser også på dette som en utfordring, og uttaler det kan skape en følelse av, «hvordan skal jeg få dette til å gå rundt på det fee-et jeg har?». Revisoren utdyper med å si kravene til dokumentasjon blir strengere, mens transaksjonene mer kompleks. I tillegg sier denne, dokumentasjonen hos klienten kan som sagt være mindre bra og dermed kreve mer arbeid av revisor, noe som også vil ha sin effekt på revisjonshonoraret. En annen revisor uttaler dersom revisjonen skal effektiviseres så bør det ikke være revisjonen av regnskapsestimater det ses hen til. En effektivisering må i så fall skje i revisjonen av de mer enkle regnskapspostene, hvor revisoren sier det faktisk brukes relativt mye tid.

Revisjon av regnskapsestimater

Flertallet av revisorene kan være enige i å utsettes for en vanskelig og krevende oppgave når regnskapsestimater skal revideres, men om den blir stadig vanskeligere eller er urealistisk er det mer uenighet om. Fire revisorer tar opp at revisor må kunne mye, om mye, for å revidere regnskapsestimater, utfordre estimatene og uttale seg med sikkerhet. I den anledning er det

en som sier, «95 prosent sikkerhet er høyt!». En av revisorene sier kunnskapen revisor må besitte blant annet inkluderer skatt, moms, mye teknisk i forhold til ligningspapirer, regnskap; både norske og internasjonale regler, revisjonsstandardene, verdivurdering og aksjeloven. Tre av revisorene mener revisjonen av regnskapsestimater blir stadig mer krevende, mens ingen vil direkte si at revisor utsettes for en i noen tilfeller urealistisk oppgave, når regnskapsestimater skal revideres. En av disse mener revisjon av regnskapsestimater helt klart har blitt mer krevende, men ikke nødvendigvis vanskeligere. Denne revisoren mener det har vært så mye fokus på revisjon av estimater, og det er såpass etablert at revisjonen må gjøres grundig, slik at det faktisk er enklere for revisor å vite hva som må gjøres. I tillegg er revisjonsprosessen lettere å få i gang hos klientene, når dette er å anse som vanlig sier revisoren. Derimot vil det være mer krevende for revisor ettersom endringene har ført til en mer grundig revisjon og stort fokus på dokumentasjon.

Flere av revisorene sier forventningene til revisor ofte er høye, og den ene tror dette kan være problematisk. Sistnevnte revisor tar opp at det kan være et forventningsgap, i forhold til hva markedet forventer av revisor og hva revisor har mulighet under stramme rammer og relativt små honorarer. En annen revisor tar også opp dette, men mener det har blitt mer akseptert at regnskapsestimater ikke er en eksakt vitenskap. På grunn av skjønn vil man få skjønnsintervaller og det viktigste blir å fokusere på hele revisjonsprosessen og dokumentere det som blir gjort. Man må bare akseptere at to personer kan komme frem til forskjellige svar, sier denne revisoren. Sånn sett er det ikke en urealistisk oppgave for revisor, men ser man på hvordan det av og til kan bli fremstilt i media kan revisjon av regnskapsestimater virke urealistisk. Revisoren mener media av og til får det til å virke som at når revisor har foretatt en revisjon er det to streker under svaret, og ingen tvil eller usikkerhet. Dette nevnes også av revisoren som mener det er et forventningsgap. Begge mener dette ikke er en riktig fremstilling.

En annen revisor påpeker mye av litteraturen knyttet til revisjon av regnskapsestimater, omhandler estimater i store foretak, mens problemstillingen i Norge, stort sett knytter seg til små og mellomstore foretak. Dermed føler denne revisoren det mangler en del forskning og svar på de utfordringene norske revisorer møter.

Tiltak for å lette og forbedre arbeidet med revisjon av regnskapsestimater

Mange av revisorene synes det er vanskelig å foreslå bestemte tiltak som kan lette eller forbedre arbeidet med revisjon av regnskapsestimater. En av dem mener noe av problemet er at regnskapsestimater er så forskjellige. Innen mange andre områder av revisjonen kan det la seg gjøre å lage maler eller sjekklister, men det er ikke så lett for estimater. Kanskje kunne det vært utarbeidet noen overordnede kontrollspørsmål, undrer revisoren, men legger til det kanskje allerede finnes om man ser i ISA 540. En annen av revisorene tror på en todeling av revisjonsstandardene, som tidligere nevnt. Denne og en annen revisor tror også økt fokus på estimater i revisjonsselskapene vil være viktig. Estimater blir bare mer og mer vanlig sier den ene av dem, og de kan være utsatt for regnskapsmanipulasjon, hvor begge forhold gjør dem stadig mer sentral i revisjonen. Den andre av disse revisorene tror opplæring vil være sentralt, i innholdet i ISA 540 og hvilke handlinger som må gjøres. Det poengteres at stadig nye revisorer kommer inn i revisjonsselskapene, slik at det er viktig at ikke fokuset avtar. Særlig blant mindre erfarne revisorer, tror denne revisoren det vil være viktig å øke bevisstgjøringen. Det må tenkes gjennom hvorfor man gjør som man gjør. En annen av revisorene mener fokuset på estimater allerede er der, og sier tiltak for å lette eller forbedre arbeidet med revisjonen av estimater er noe revisorene tenker på hver dag. Internt er det også jevnlig mye kursing, blant annet om ulike regnskapsestimater. Et tiltak for å bedre revisjonen tror denne revisoren vil være å bli mer oppmerksom på å identifisere estimatene tidlig i revisjonsprosessen. Revisoren som foreslo å utvikle kontrollspørsmål, tar også opp viktigheten av å besitte kunnskap om den bransjen klienten befinner seg i. Dette vil være med å danne grunnlaget for evnen til å kunne etterprøve og vurdere klientens beregninger og vurderinger. Av en annen revisor nevnes det muligheten for å utvikle en veiledning for verdsettelse, lignende den som eksisterer for pensjon. Revisoren sier det viser seg at verdsettelsesekspertene bruker mye av de samme modellene, i alle fall relativt like. En del av inputen vurderes mot ulike referanser, men dette og modellene er noe ekspertene verner litt om. Dermed blir det utfordrende for en vanlig revisor uten verdsettelseskompetanse. Hadde dette vært mer tilgjengelig, og da gjerne i form av en veiledning, tror denne revisoren det kunne vært til hjelp. Den siste revisoren tror tiltak rettet mot foretakene kan være hensiktsmessig, i form av klarere retningslinjer for estimatene og begrunnelsene for bruk av de ulike inndataene. Kanskje det hjelper å presisere ytterligere for foretakene at alt må være velbegrunnet, sier revisoren.

5.2 Sentrale funn

I dette delkapittelet ønsker jeg å se nærmere på det jeg synes er de mest sentrale og interessante funnene, fra de utførte intervjuene. Overordnet, slik som revisorene beskriver det, fremstår revisjon av regnskapsestimater som en dynamisk prosess. Stegene som skisseres av revisjonsstandarden følges ikke i den forstand at det er en bestemt rekkefølge, hvor revisor gjør seg ferdig med det ene steget før man går videre til det neste. Slik revisjon av regnskapsestimater beskrives av revisorene, kan dette fortone seg som en utfordrende oppgave, og det går ikke å følge en «oppskrift». Jeg får inntrykk av at hvert regnskapsestimat nesten er unikt, og det blir derfor vanskelig å si noe generelt om estimater. Flere faktorer spiller inn, for eksempel den gitte situasjon, type estimat, forhold ved klienten og type virksomhet. Slike faktorer påvirker om regnskapsestimatet blir utfordrende å utarbeide og utfordrende å revidere. Når det er sagt, påpeker en del av revisorene at ikke alle estimater er like krevende og utgjør en vesentlig risiko. Det finnes mange ulike typer av regnskapsestimater.

5.2.1 Klientens utarbeidelse av regnskapsestimater og manglende dokumentasjon

Det som slår meg mest etter gjennomførelsen av intervjuene, er revisors beskrivelse av manglende regnskapsestimater og manglende dokumentasjon hos klienten.

Regnskapsestimater

Slik det fremkommer av intervjuene, kan det i mange tilfeller være foretakene ikke har utarbeidet regnskapsestimater eller foretatt en vurdering av behovet for å utarbeide estimater, selv om dette i utgangspunktet skulle ha vært gjort. Revisorene beskriver denne situasjonen som en av hovedutfordringene ved revisjon av regnskapsestimater. Grunner til manglende utarbeidelse kan i følge revisorene være lav vilje, fordi det kan være ugunstig for foretaket for eksempel å måtte foreta verdireduksjon av eiendeler, men også i mange tilfeller fordi foretaket ikke har tilstrekkelig kunnskap til å være klar over at det foreligger krav om, og behov for, estimatvurderinger. Flere av revisorene rapporterer at det ofte er revisor som må gjøre klienten oppmerksom på behovet for estimatberegningene. I oppstartsmøtet og andre møter med klienten, kan det avdekkes forhold som ikke er hensyntatt av foretaket, og revisor poengterer dette overfor klienten.

Det er heller ikke uvanlig i følge noen av revisorene, at klienten har utarbeidet et estimat for flere år siden, for eksempel tap på kundefordring, uten å ha foretatt nødvendige oppdateringer av metoden for estimering og de brukte forutsetningene. Da blir det også revisor som må opplyse klienten om det følgende behovet for ny gjennomgang av det bestemte regnskapsestimatet.

Flere av revisorene uttaler at de ofte må guide klienten ved utarbeidelsen av estimatene, i den forstand å opplyse om modeller eller metoder, og forhold klienten må ta stilling til. Selve beregningen overlates til klienten selv, eventuelt at klienten leier inn ekstern ekspertise. Revisors bistand ved estimatberegningen fremstår nærmest som en nødvendighet, når kunnskapsnivået innen regnskap er lavt hos klienten. Spørsmålet man kan stille seg er om revisor er den som burde ta seg av denne veiledningen av klientene. Noen av revisorene tar opp at det kan være en hårfin balansegang, ettersom revisor må beholde sin uavhengighet. Jeg tror dette kan være utfordrende og viktig å være bevisst på, og stiller meg derfor noe undrende til at problemstillingen ikke blir tatt opp av flere av revisorene. Samtidig var det mange av revisorene som presiserte at bistand til kunden i forbindelse med regnskapsestimater, kun forekommer som veiledning og selve utvelgelsen av forutsetninger, underliggende data og utarbeidelsen av regnskapsestimatet, er forbeholdt klienten. Dermed virker det på meg som om de likevel er bevisst på denne problemstillingen og hvordan de forholder seg til den.

Dokumentasjon

Den andre hovedutfordringen som revisorene tar opp, er knyttet til ledelsens i mange tilfeller manglende dokumentasjon av regnskapsestimatene. Samtlige av revisorene poengterte i løpet av intervjuene at dette er en utfordring. De observerer mindre bra eller manglende rutiner internt i foretakene, i tilknytning til regnskapsestimater, og revisorene sier deres inntrykk er at mye foregår muntlig i foretakene. En av revisorene påpeker imidlertid at ettersom mye foregår muntlig, kan det tenkes det er mer som utføres i foretakene knyttet til estimeringsprosessen, enn det som fremkommer av dokumentasjonen. Selv om rutinene ikke er nedfelt og formalisert, kan det likevel hende de finner sted, og diskusjoner omkring regnskapsestimatene og inndataene kan også forekomme, selv om det ikke er dokumentert. Samtidig er det en del av revisorene som sier de opplever mindre gode forklaringer, når de konfronterer klientene og utfordrer regnskapsestimatene, noe som trekker i motsatt retning. Flere av revisorene uttrykker at mange av foretakene har mindre forståelse og kunnskap når

det kommer til regnskapsrapportering, og da særlig knyttet til regnskapsestimater. For revisor blir det utfordrende å få tak i dokumentasjonen som underbygger estimatene og å få dokumentert det som klientene forteller i møter med revisor. Når dokumentasjon for et regnskapsestimat faktisk foreligger hender det også den ikke er tilstrekkelig, i den forstand at valgene som klienten har gjort i tilknytning til estimatet, kun blir gjengitt og ikke nærmere forklart. Et eksempel kan være når klienten har valgt en diskonteringsrente, men ikke utdyper valget mer enn som så. Den manglende eller ikke tilstrekkelige dokumentasjonen gjør det utfordrende å vurdere om inndataene er pålitelige og hensiktsmessige, og om estimatene er rimelige.

Problemene med manglende dokumentasjon hos klientene påvirker flere av stegene (jf. figur 1) i revisjonen av regnskapsestimater: når revisor skal oppnå forståelse for ledelsens estimeringsprosess, når revisor skal avgjøre grad av estimeringsusikkerhet og eventuell særskilt risiko, når selve revisjonshandlingene og innhenting av bevis foretas og når tilleggsopplysningene skal revideres. Uten dokumentasjon fra klienten blir det rett og slett utfordrende å samle revisjonsbevis. Jeg legger likevel merke til at flere av revisorene poengterer at de ikke gir seg før de har fått bevismaterialet de trenger for å bli komfortabel, og det blir presisert at de ikke lar seg presse av klientene. Revisor har en jobb å gjøre, og de må tenke på hva som er rett, er det noen av dem som sier. Språkbruken til flere synes jeg også støtter oppom dette, i forhold til at flere nevner «å utfordre» regnskapsestimatene til klienten, og noen sier revisor må se på ikke bare hva klienten har gjort i tilknytning til estimatene, men også hva som burde vært gjort. Dette indikerer etter mitt syn både profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn, noe som jeg tidligere har vært inne på kan være viktig for å unngå skjevheter i revisors vurderinger gjort i tilknytning til regnskapsestimatene.

For å få all informasjonen som er nødvendig, er det vanlig å gjennomgå alle vesentlige estimater, i møter med klienten. Slik prosessen beskrives av flere av revisorene, kan det også være nødvendig å gå flere runder med klienten, ettersom informasjonen som presenteres i første omgang ikke alltid er tilstrekkelig. Derimot uttaler flere av revisorene at det ikke er ønskelig å gå for mye frem og tilbake, slik at de prøver å minimalisere dette.

Norske forhold

Flere norske foretak kan karakteriseres som små og mellomstore, og mange av revisorene linker den mangelfulle dokumentasjonen og de manglende estimatvurderingene delvis opp mot dette. De drar en parallell mellom regnskapskompetanse og størrelse på foretaket, i den forstand at jo mindre et foretak er, jo mindre forståelse er det for regnskap, standarder og behovet for dokumentasjon. Derimot vil ikke dette alltid gjelde. Noen av revisorene sier også større foretak, i noen tilfeller børsnoterte, kan mangle tilstrekkelig kompetanse for utarbeidelse av regnskapsestimater. Når dette er realiteten for en del av de reviderte foretakene, blir det som nevnt ofte revisors oppgave å informere klienten om behovet for utarbeidelse av ulike regnskapsestimater.

Videre synes jeg refleksjonene til revisoren som har arbeidet i Nord-Amerika er interessante. Denne revisoren tar som nevnt opp det han mener å være kulturforskjeller mellom Norge og Nord-Amerika. I Norge mener revisoren det er et mer avslappet forhold til regnskap, både ved utarbeidelse, revisjon og overvåkning, mens man i Nord-Amerika forholder seg mye strengere til dette.

Sammenlignet med egen analyse av ISA 540 og sentrale forskningsstudier

I forhold til min egen analyse av ISA 540, samt store deler av det som blir presentert i den tilgjengelige litteraturen omkring regnskapsestimater, kom det delvis som en overraskelse at de intervjuede revisorene knytter hovedproblemet til manglende dokumentasjon og i flere tilfeller mangel på estimater. Spesielt ut i fra den tilgjengelige litteraturen og forskningsstudier rundt regnskapsestimater, for eksempel i studien til Griffith et al. (2013), fremstår selve revisjonen av estimatene og vurderingen av rimeligheten som hovedproblemet. Regnskapsestimater blir beskrevet som i mer eller mindre grad usikre og komplekse, samt preget av at estimatene er basert på skjønnsmessige vurderinger, noe som kan gjøre dem krevende å revidere og krevende å ta stilling til om de fremstår som rimelige. Riktignok blir dette poengtert av revisorene, og de sier dette i mange tilfeller kan stemme. Flere av revisorene trekker inn hvor skjønnsmessig utarbeidelsen av regnskapsestimater kan være, noe som fører til skjønnsintervaller av rimelige estimater, hvorpå usikkerheten som omgir mange av estimatene kan gjøre dette intervallet større. Det er også noen av revisorene som poengterer det store antallet av forutsetninger som kan inngå i en estimatberegning. Revisorene beskriver videre kompliserte modeller som kan være store, og bestå av mengder med inndata. Hovedutfordringen slik de fleste revisorene beskriver det er derimot knyttet til

mangel på dokumentasjon, dokumentasjon som er mindre bra eller av utilstrekkelig kvalitet og manglende estimater.

Sammenlignet med den nevnte studien, har jeg sett på revisjon av regnskapsestimater i Norge, mens Griffith et al. (2013) tok for seg revisjon av komplekse regnskapsestimater i Amerika. Store deler av litteraturen som knytter seg til regnskapsestimater er amerikansk, og selv om alle i hovedsak står overfor de samme kravene til revisjon av regnskapsestimater, kan problemstillingene være forskjellige, noe som jeg mener denne oppgaven kan gi indikasjoner på. Som Bratten et al. (2012) poengterer, faktorer som miljø og oppgave vil kunne påvirke revisjonen av regnskapsestimater. Dette var noe jeg i utgangspunktet hadde reflektert over, men etter hvert som arbeidet med tilgjengelig litteratur pågikk, må jeg innrømme at det ble skjøvet mer på avstand, slik at svarene fra revisorene delvis kom som en overraskelse.

Generalisering

Revisorene jeg har vært i kontakt med, kommer fra to ulike revisjonsselskap, og de forholder seg også til flere ulike bransjer. Når de likevel peker på noen av de samme utfordringene knyttet til klientenes estimatarbeidelse og dokumentasjon, mener jeg det taler for at dette kan være problemstillinger som også vil gjelde for andre revisorer og revisjonsselskap, og da også i andre regioner. De intervjuede revisorene knytter også problemene opp mot størrelsen på de reviderte foretakene. I Norge klassifiseres 99,5 prosent av alle foretak som små eller mellomstore (NHD, 2012). Imidlertid kan jeg ikke på dette grunnlaget hevde at det vil tilsi at de identifiserte utfordringene også vil gjelde for andre revisorer og revisjonsselskap, men det kan heller ikke utelukkes.

5.2.2 Valg av revisjonshandling

Revisors valg av revisjonshandling kommer an på type estimat og den gitte situasjon, men jeg ser en tendens blant revisorene til i større grad å vurdere hendelser etter balansedagen og test av ledelsens regnskapsestimat. Flere av revisorene sier direkte, at dette er handlingene som anvendes mest i praksis. Test av kontrollenes effektivitet og utarbeidelse av punkttestimat eller intervall benyttes også, men helt klart ikke i like stor grad. I forhold til punkttestimat og intervall, nevnes hovedsakelig scenarioanalyser og nøkkeltallsanalyser. Inntrykket mitt er derfor at revisjonshandlingene som utføres er en kombinasjon av at revisor tester ledelsens regnskapsestimat, ser på hendelser etter balansedagen og supplerer med

nøkkeltalls- og scenarioanalyser. To av revisorene uttrykker også dette eksplisitt. I den grad fullstendig, egne punkttestimat eller intervall utarbeides, er det som oftest en intern ekspert involvert. Det fremstår ikke som vanlig å engasjere eksterne eksperter, men klientene benytter i flere tilfeller eksperthjelp når regnskapsestimater skal utarbeides.

I studien til Griffith et al. (2013) avdekkes det også at revisor i stor grad konsentrerer seg om å utføre revisjonshandlingen, teste ledelsens regnskapsestimater. Dette har ført til at det fryktes revisor i for liten grad utfører en uavhengig revisjon, og at det blir i større grad en verifisering av det ledelsen har gjort, og ikke en vurdering av rimeligheten til regnskapsestimaterne. Det blir altså mer fokus på prosessen enn rimeligheten til regnskapsestimaterets tallstørrelse. Revisorene jeg har vært i kontakt med oppgav som nevnt, i tillegg ofte å se på hendelser som finner sted frem til datoen for avgivelse av revisjonsberetningen, i motsetning til de amerikanske revisorene. I forhold til om revisor ikke gjør seg opp en uavhengig vurdering av hva som er et rimelig regnskapsestimater, så synes ikke jeg det virker å gjelde for revisorene jeg har intervjuet. Alle svarte de i mer eller mindre grad foretar en vurdering av hva som vil være et rimelig regnskapsestimater, i forkant av at de ser nærmere på hva klienten har utarbeidet, selv om dette ikke er et krav i revisjonsstandarder. Som tidligere vært inne på, var det også flere som uttalte å tenke over om ledelsen har brukt de inndataene som de burde, noe som indikerer at de ikke utelukkende kun ser på ledelsens inndata og estimater. De bruker også ord som «å utfordre» klientens regnskapsestimater. Alt dette tror jeg også må ses i sammenheng med at de reviderte foretakene ikke alltid utarbeider regnskapsestimater, og når de gjør det kan dokumentasjonen være mangelfull. Dermed kan det bli mer naturlig at revisorene utvikler egne oppfatninger, og blir observant for om alle inndata som skal hensynstas er med i estimatberegningen.

Selv om revisorene jeg har vært i kontakt med oppgir å reflektere, i noen grad, over hva som vil være et rimelig estimater i forkant av at de ser nærmere på klientens estimatberegninger, er det ikke gitt at dette er en etablert praksis. Som argumentert tidligere, mener jeg at det som ledd i en vurdering omkring rimelighet ikke vil være urimelig å anta at å ta stilling til dette før man ser nærmere på ledelsens egne forutsetninger og deres utarbeidete regnskapsestimater, vil være hensiktsmessig. Jeg mener ikke at revisor skal utføre en fullstendig estimatberegning, men foreta en enkel vurdering og utarbeide et rimelighetsintervall, før regnskapsestimateret ledelsen presenterer gjennomgås. Dersom dette er aktuelt kan det utgjøre et nytt krav i ISA 540, under risikovurderingshandlinger og relaterte aktiviteter.

5.2.3 Krav og forventninger til revisor

Som sagt eksisterer det er mange ulike typer av regnskapsestimater, og de kan finnes innen ulike typer av bransjer og virksomheter. Flere av revisorene presiserer hvor viktig det er å kjenne klienten, bransjen og virksomheten, fordi dette vil danne et grunnlag for tilstrekkelig å kunne utfordre estimatene og dets forutsetninger og underliggende data. En forståelse for klienten og regnskapsestimatene er sentralt for å kunne utføre en effektiv revisjon. Dette er kanskje også grunnen til at revisorene stort sett operer innenfor bestemte bransjer. Det skal godt gjøres å kunne mye om alle typer bransjer og virksomheter, slik at det er bedre å begrense fokusområdet og utvikle spisskompetanse. Likevel må revisor besitte relativt mye kunnskap og kompetanse, som påpekt av flere av revisorene, og som også tas opp av Martin et al. (2006) og Bratten et al. (2012). En av revisorene sier revisor må besitte kunnskap om blant annet skatt, moms, mye teknisk i forhold til ligningspapirer, regnskap; både norske og internasjonale regler, revisjonsstandardene, verdivurdering og aksjeloven. Dette er også noe som nærmest forventes at revisor skal kunne, og som flere av revisorene tar opp, kan det være store forventninger til revisor. En av revisorene tror at det kan være et forventningsgap, mellom hva som forventes av revisor og hva revisor er i stand til. Selv om regnskapet er revidert vil ikke det bety at det er 100 prosent sikkert, og fritt for feilinformasjon. Dette poengteres også av en annen revisor, som mener media kan gi en urealistisk fremstilling av hva revisors rolle er og hva revisor er i stand til. Jeg mener dette er et godt poeng, ettersom regnskapsestimater inneholder en usikkerhet som revisjonen ikke kan eliminere. Samtidig ser jeg også nytten av høye forventninger, fordi det fører til økt fokus på å bli bedre og yte best mulig.

Press på revisjonshonorarene

Et annet poeng som nevnes av to av revisorene og som jeg finner interessant er presset på revisjonshonorarene, samtidig som regnskapsrapporteringen blir mer kompleks og det stilles økte krav til revisjonen. Flere av revisorene tok innledningsvis opp at de har opplevd et økt fokus på regnskapsestimater de siste årene. Dette økte fokuset har ført til mer oppmerksomhet og bevissthet knyttet til dokumentasjon og begrunnelser for regnskapsestimatene, for eksempel i forhold til underliggende data, forutsetninger og vurderinger av den eller de som har foretatt utarbeidelsen av regnskapsestimatet. Som en av revisorene sier var det tidligere mindre fokus på selve estimeringsprosessen til ledelsen og hvordan de kom frem til regnskapsestimatene. En annen av revisorene supplerer med å si at

det i dag er oppstilt mye strengere krav for revisjonen av regnskapsestimater, i forhold til hva som skal hensynstas, vurderes og hvordan dette skal dokumenteres.

Det er i den anledning interessant at to revisorer mener det eksisterer et press på revisjonshonorarene. Som en av dem sier er det mulig dette er et dårlig argument, men det er absolutt et reelt argument. Dersom ISA 540 skal følges til punkt og prikke, uavhengig størrelse på selskap, så vil det være tidkrevende dokumentasjonsmessig. Som de fleste revisorene har påpekt er det skjedd en økning i krav til revisors dokumentering av regnskapsestimatene. Når man da har sett en negativ utvikling i revisjonshonorarene, er dette noe som vanskeliggjør oppgaven til revisor. Kravene til revisors dokumentasjon drar i retning mer arbeid med den enkelte klient, men revisjonshonorarene støtter ikke oppom dette. Som en av de to revisorene påpeker, kan det bli vanskelig å få dette til å gå rundt. Så kan man spørre seg om revisjonsselskapene selv har vært medvirkende til å sette seg i en posisjon med reduserte revisjonshonorarer. Uansett tror jeg dette kan være en utfordring for revisjonsselskapene i fremtiden, og er noe det bør ses nærmere på. Som både fremgått av litteraturen og tatt opp av enkelte av revisorene, blir ikke verden enklere, snarere tvert imot. Vi ser en stadig økt bruk av regnskapsestimater, særlig estimer på virkelig verdi, og estimatene øker i kompleksitet. Jeg vil si meg enig i revisoren som poengterer at dersom det skal foregå en effektivisering av revisjonen, bør dette følgelig ikke foregå innenfor revisjonen av regnskapsestimater.

6. Konklusjon

Formålet med denne oppgaven var å se nærmere på hvilke utfordringer revisor står overfor ved revisjon av regnskapsestimater, og hvordan disse løses i praksis. For å få svar på denne problemstillingen analyserte jeg først revisjonsstandarden for revisjon av regnskapsestimater og estimer på virkelig verdi. Standarden inneholder krav og veiledning for revisjonen, men den åpner for bruk av skjønn og gir revisor valgmuligheter på en del punkter. Dette studerte jeg nærmere for å finne ut hvilke elementer i revisjonen av regnskapsestimater som kan være utfordrende for revisor. I tillegg nyttet jeg sentrale forskningsartikler knyttet til revisjon av regnskapsestimater for å få en bredere referanseramme. Til slutt endte jeg opp med flere spørsmål som jeg ønsket svar på. Dette utgjorde min intervjuguide som ble utprøvd på seks revisorer innenfor to av de fire store revisjonsselskapene.

Revisjon av regnskapsestimater berører grunnleggende problemstillinger knyttet til regnskapsrapporteringen og hvordan utformingen av denne påvirker revisors mulighet til å tilføre pålitelighet til regnskapet. I tillegg, ettersom revisjon av regnskapsestimater ofte innebærer betydelige skjønsmessige vurderinger, inngår revisjon av estimer i en større problemstilling knyttet til revisors skjønsmessige vurderinger og beslutningstaking («judgment and decision-making»). Jeg har derimot hatt et noe annet fokus, da jeg har valgt en mer praktisk angrepsvinkel, hvor jeg har forsøkt å kartlegge revisors praksis og utfordringer ved revisjon av regnskapsestimater.

Når jeg startet arbeidet med denne oppgaven hadde jeg forventninger til at hovedutfordringen knyttet til revisjon av regnskapsestimater, ville være selve gjennomgangen og revisjonen av estimatene for å vurdere estimatenes rimelighet. Min oppfatning var at hovedutfordringen består i å få forståelse for, og vurdere, de komplekse estimatene og inndataene, uten i for stor grad å bli påvirket av klientens egne vurderinger, slik at revisor på best mulig måte kan ta stilling til regnskapsestimatenes rimelighet. Jeg fikk en forståelse av estimer som i stor grad basert på skjønsmessige vurderinger, og at estimatene i mange tilfeller kan være svært usikre. Synet mitt var preget av å ha gjennomgått den internasjonale revisjonsstandarden, ISA 540, og de mange amerikanske forskningsartiklene jeg fordypet meg i. Riktignok er dette medvirkende til at revisjon av regnskapsestimater blir utfordrende, noe som flere av intervjuobjektene tar opp, men for de intervjuede norske revisorene er det ikke nødvendigvis dette som er selve hovedutfordringen.

Revisorene mener de mange små og mellomstore foretakene i flere tilfeller mangler regnskapskompetanse og regnskapsforståelse, og revisorene opplever at hovedutfordringen knytter seg til klientenes manglende dokumentasjon av estimater, og manglende vurderinger og utarbeidelse av estimater som sådan. Dette er noe samtlige revisorer poengterer som utfordrende. Ettersom de intervjuede revisorene har erfaring fra ulike bransjer og med ulike estimattyper, mener jeg dette kan gi en indikasjon på at problemstillingen kan gjelde generelt.

Manglende dokumentasjon eller manglende regnskapsestimater hos klientene, gjør ikke revisjonen av estimatene til en umulig oppgave, men det blir en krevende oppgave som kan utgjøre en stor del av revisjonen totalt sett. Revisorene beskriver å måtte foreta flere møter med klienten, og det er gjerne nødvendig å gå flere runder før revisor kan si seg komfortabel med estimatet og det tilhørende revisjonsbeviset. Når estimatberegningene ikke er utført av klienten, må revisor ofte veilede klienten ved utarbeidelsen av estimatene, i den forstand å opplyse om modeller eller metoder, og forhold klienten må ta stilling til. Selve beregningen overlates derimot til klienten selv, eventuelt at klienten leier inn ekstern ekspertise, ettersom revisor må opprettholde sin uavhengighet.

Revisjonsstandarden for revisjon av regnskapsestimater oppstiller fire ulike revisjonshandlinger for revisors håndtering av de anslåtte risikoene for feilinformasjon. Revisor må ta hensyn til de iboende egenskapene ved regnskapsestimatet, men det legges ingen videre føringer for valg av handling. I praksis velges i hovedsak revisjonshandlingene å vurdere hendelser etter balansedagen, dersom mulig, og å teste ledelsens estimat. Test av kontroller og utarbeidelse av punkttestimat eller intervall forekommer også, men ikke i like stor grad som de to andre revisjonshandlingene. Når utarbeidelse av punkttestimat eller intervall nevnes, omtales i hovedsak scenario- og nøkkeltallsanalyser. Inntrykket mitt er derfor at revisjonshandlingene som utføres er en kombinasjon av at revisor tester ledelsens regnskapsestimat, vurderer hendelser etter balansedagen og supplerer med nøkkeltalls- og scenarioanalyser. De fleste revisorene uttaler også å gjøre seg opp en mening om hva som vil være et rimelig estimat, i forkant av at de ser på klientens regnskapsestimat. Revisorene har også etter min mening, en språkbruk som indikerer at de foretar en kritisk revisjon av regnskapsestimatene. De nevner for eksempel å «utfordre» ledelsens estimat og å se etter forutsetninger og underliggende data som ledelsen ikke har brukt for utarbeidelse av estimatet, men som burde ha vært med i beregningen. Det er imidlertid ikke gitt at andre revisorer også har denne fremgangsmåten. Jeg stiller meg spørsmålet om det kan være

hensiktsmessig med et krav i standarden, om at revisor i forkant bør utarbeide en forventning til hva som vil utgjøre et rimelig estimat.

Flertallet av revisorene jeg intervjuet mener det har blitt et økt fokus på regnskapsestimater de siste årene, med økte krav til revisjonen av regnskapsestimater og dokumentasjonen av denne, enn det tidligere har vært. De mener det i dag er oppstilt strengere krav for revisjonen av regnskapsestimater i forhold til hva som skal hensynstas, vurderes og hvordan dette skal dokumenteres. Dette har ført til en mer krevende oppgave for revisor, spesielt sett i sammenheng med fallende revisjonshonorarer.

Det er tydelig fra de foretatte intervjuene at revisjon av regnskapsestimater er en dynamisk prosess som påvirkes av ulike faktorer. Eksempler på dette kan være den gitte situasjon, type estimat, forhold ved klienten og type virksomhet. Avhengig av faktorene, kan revisjon av regnskapsestimater i mange tilfeller være en utfordrende oppgave. Regnskapsestimater kan relativt sett ha høy risiko knyttet til seg, slik at revisjonen av disse vil kunne utgjøre en stor del av revisjonen totalt sett. Flere av revisorene tar opp at det er viktig med erfaring, kompetanse og kjennskap til klienten, virksomheten og bransjen den opererer innenfor, når vurderinger skal tas i tilknytning til revisjon av regnskapsestimater. Både en del av revisorene og litteraturen knyttet til regnskapsestimater, tror man vil se en økt bruk av estimater i fremtiden, noe som jeg mener ytterligere taler for å fortsette fokuset på regnskapsestimater.

Litteraturliste

Abrahamsen, H. (30. juni 2010) *Clarity gir klarhet* [Internett], Den Norske Revisorforening. Tilgjengelig fra: <<http://www.revisorforeningen.no/d9504149>> [Lest 12.03.2013].

Bratten, B., Gaynor, L. M., McDaniel, L., Montague, N.R. og Sierra, G.E. (2012) *The Audit of Fair Values and Other Estimates: The Effects of Underlying Environmental, Task, and Auditor-Specific Factors*. The American Accounting Association, Online Early – Preprint of Accepted Manuscript.

Christensen, B.E., Glover, S.M. og Wood, D.A. (2013) *Extreme Estimation Uncertainty and Audit Assurance*. The American Accounting Association, Online Early – Preprint of Accepted Manuscript.

Dalland, O. (2012) *Metode og oppgaveskriving for studenter*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag AS.

Deloitte. (2011) IFRS Fair Value Measurement [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.deloitte.com/view/no_no/no/innsikt/417850588e6d0310VgnVCM3000001c56f00aRCRD.htm> [Lest 05.06.2013].

Den Norske Revisorforening (15.05.2010) *Clarityprosjektet* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.revisorforeningen.no/d9500243/Clarityprosjektet>> [Lest 07.03.2013].

Den Norske Revisorforening (01.01.2011) *IFRS i Norge* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.revisorforeningen.no/?did=9148448>> [Lest 30.05.2013].

Eilifsen Aa., Messier Jr., W.F., Glover, M.S. og Prawitt, D. F. (2010) *Auditing and Assurance Services*. Maidenhead, Berkshire, McGraw-Hill Education.

Eilifsen, Aa., Kinserdal, H. og Mamelund, E. (2011) Utfordringer knyttet til revisjon av regnskapsestimater. *Revisjon og Regnskap*, (nr. 4), s. 45-50.

Fardal, A. (2007) IFRS og norske regnskapsregler. *Magma* [Internett], (nr. 3). Tilgjengelig fra <<http://www.magma.no/ifrs-og-norske-regnskapsregler>> [Lest 01.05.2013].

Fardal, A. (2008) IFRS under lupen: Finanskrisen gir ny næring til debatten om måling til virkelig verdi. *Magma* [Internett], (nr.6). Tilgjengelig fra: <<http://www.magma.no/ifrs-under-lupen-finanskrisen-gir-ny-naering-til-debatten-om-maaling-til-virkelig-verdi>> [Lest 01.05.2013].

Griffith, E. E., Hammersley J. S. og Kadous, K. (2013) *Auditing Complex Estimates: Understanding the Process Used and Problems Encountered*. Working Paper [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1857175> [Lest 03.02.2013].

Grønmo, S. (2004) *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen, Fagbokforlaget.

International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). *Challenges in auditing fair value accounting estimates in the current market environment*. Staff audit practice alert, oktober 2008.

IASPlus, Deloitte. *IFRS 13-Fair Value Measurement* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.iasplus.com/en/standards/ifrs13>> [Lest 03.06.2012]

ISA 200. (2010) *Overordnede mål for den uavhengige revisor og gjennomføringen av en revisjon i samsvar med de internasjonale revisjonsstandardene*. Den Norske Revisorforening.

ISA 220. (2010) *Kvalitetskontroll av revisjon av regnskaper*. Den Norske Revisorforening

ISA 315 (Revidert). (2010) *Identifisering og vurdering av risikoene for vesentlig feilinformasjon gjennom forståelse av enheten og dens omgivelser*. Den Norske Revisorforening.

ISA 330. (2010) *Revisors håndtering av anslåtte risikoer*. Den Norske Revisorforening.

ISA 520. (2010) *Analytiske handlinger*. Den Norske Revisorforening.

ISA 540. (2010) *Revisjon av regnskapsestimer, herunder estimer på virkelig verdi og tilhørende tilleggsopplysninger*. Den Norske Revisorforening.

Kjelløkken, R. (2009). Praktisk revisjon av regnskapsestimer. *Revisjon og Regnskap* [Internett], (nr. 7), s.16-20. Tilgjengelig fra: <<http://revregn.no/pdf/2009/7-16-20.pdf>> [Lest 27.01.2013].

Martin, R. D., Rich, J.S. og Wilks, T.J. Auditing Fair Value Measurements: A Synthesis of Relevant Research. *Accounting Horizons*, vol. 20, No. 3, s. 287-303.

Nærings- og Handelsdepartementet (26.03.2012) Små bedrifter – store verdier [Internett], Regjeringen. Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/nhd/dok/rapporter_planer/rapporter/2012/sma-bedrifter--store-verdier.html?id=676379> [Lest 03.06 2013].

Revisjon as. (16.12.2010) *God revisjonsskikk* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.revisjon.no/god_revisjonsskikk/cms/21> [Lest 03.02.2013].

Revisorloven. (1999) *Lov om revisjon og revisorer av 1999-01-15-2*. Tilgjengelig fra: <<http://www.lovdatabasen.no/all/tl-19990115-002-005.html#5-2>> [Lest 05.02.2013].

Snipsøy, O. (2010) Nye internasjonale revisjonsstandarder i Norge. *Revisjon og Regnskap* [Internett], (nr. 1), s. 50-53. Tilgjengelig fra: <<http://revregn.no/pdf/2010/1-50-3.pdf>> [Lest 25.03.2013].

Stenheim, T. (2008) Virkelig verdi – et utfordrende måleattributt. *Magma* [Internett], (nr. 2). Tilgjengelig fra <<http://www.magma.no/virkelig-verdi-et-utfordrende-maaleattributt>> [Lest 29.04.2013]

Tvedt, T. (2012) Revisjonsbevis. *Revisjon og Regnskap* [Internett], (nr. 8), s. 41-46. Tilgjengelig fra: <<http://revregn.no/pdf/2012/8-41-6.pdf>> [Lest 12.02.2013].

Vedlegg

Vedlegg 1:

Intervjuguide

Generelt om intervjuobjektet

1. Hva er din posisjon i revisjonsselskapet?
 - a. Hvor mange år har du hatt denne posisjonen?
2. Hvor mange års praksis har du innen revisjon?
3. Hva er din utdannelsesbakgrunn?

Generelt om revisjon av regnskapsestimater

1. Hvilke hovedutfordringer er det generelt ved revisjon av regnskapsestimater?
2. Er utfordringene ved revisjon av regnskapsestimater forskjellig om regnskapet avlegges etter IFRS (evt. forenkelt IFRS) eller etter god regnskapsskikk (evt. god regnskapsskikk for små foretak)?
3. Hvilke regnskapsposter er typisk utfordrende ved revisjon av regnskapsestimater?
4. Hvilke bransjer/næringer er spesielt utfordrende ved revisjon av regnskapsestimater?

ISA 540 Generelt

1. Hvordan vil du karakterisere ditt kjennskap til innholdet i ISA 540: svært godt, godt, middels eller begrenset?
2. Er det vanlig eller hender det at du konsulterer (for eksempel slår opp i) ISA 540 når du reviderer regnskapsestimater?
3. Opplever du at nåværende ISA 540 er mer nyttig ved revisjon av regnskapsestimater, enn de tidligere standardene?
4. Er det deler av eller innhold i ISA 540 du opplever som problematisk ved revisjon av regnskapsestimater?

-
5. Er det forhold du mener ISA 540 burde dekket, men som den ikke dekker eller dekker mangelfullt?
 6. Har revisjon av regnskapsestimater endret seg etter at nåværende ISA 540 ble tatt i bruk, fra og med regnskapsåret 2010?

ISA 540 Risikovurderingshandlinger og relaterte aktiviteter

7. Er det vanlig eller hender det at du gjør deg opp en mening om hva som er et rimelig regnskapsestimat, i forkant av at du undersøker hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatet og hva deres estimat er?
8. Opplever du det som en utfordring at rammeverk for rapportering ikke spesifiserer hvordan måling av usikre estimatstørrelser skal skje, eller at dette er uklart?
9. Kan det være en utfordring å få forståelse av hvordan ledelsen identifiserer de transaksjonene, hendelsene og forholdene som kan medføre et behov for å regnskapsføre eller opplyse om regnskapsestimater i regnskapet?
10. Kan det være en utfordring å få en forståelse for hvordan ledelsen utarbeider regnskapsestimatene, og få en forståelse av dataene de er basert på?
11. Hvilke interne kontroller relatert til regnskapsestimater foreligger typisk?
12. Er det andre forhold knyttet til dine risikovurderingshandlinger og relaterte aktiviteter ved revisjon av regnskapsestimater, du opplever som utfordrende?
13. Hvor nyttig er det å gjennomgå resultatet av regnskapsestimater inkludert i tidligere perioders regnskaper, for å vurdere regnskapsestimatene i innværende periode?

ISA 540 Identifisering og vurdering av risikoen for vesentlig feilinformasjon

14. Er vurdering av graden av estimeringsusikkerhet knyttet til et regnskapsestimat, typisk blant de mest utfordrende oppgavene ved revisjon av regnskapsestimater?
15. Hvilke regnskapsestimater er det typisk knyttet usikkerhet til?
16. Hvilke regnskapsestimater medfører typisk særskilte risikoer?

ISA 540 Håndtering av de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon

Ved håndtering av de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon skal revisor, under hensyntagen til de iboende egenskapene ved regnskapsestimatet, gjennomføre en eller flere av disse revisjonshandlingene:

- a. Fastslå hvorvidt hendelser som finner sted frem til datoen for avgivelse av revisjonsberetningen, gir revisjonsbevis for regnskapsestimatet.
- b. Teste hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatet og dataene som regnskapsestimatet er basert på.
- c. Teste kontrollenes effektivitet i forhold til hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatet, sammen med hensiktsmessige substanshandlinger.
- d. Utarbeide et punkttestimat eller et intervall for å vurdere ledelsens punkttestimat.

17. Hvilke av disse revisjonshandlingene er mest vanlige og hvorfor?

18. Er det spesielle utfordringer med de handlingene som ikke nyttes?

19. Hender det at mer enn én av disse revisjonshandlingene nyttes, og i tilfelle når?

20. I hvilke situasjoner (for eksempel for ulike regnskapsposter, klientstørrelse og graden av estimatusikkerhet) nyttes de ulike eller kombinasjoner av disse revisjonshandlingene?

21. Sett at du velger test av ledelsens estimat som revisjonshandling, hvilke sentrale vurderinger gjøres da?

22. Har du erfaring med å utarbeide et punkttestimat eller et intervall for å vurdere ledelsens punkttestimat?

23. Hvordan går du frem for å innsnevre intervallet til et område der alle resultater innenfor intervallet anses som rimelige?

24. Dersom regnskapsestimater medfører særskilte risikoer, utarbeides det da i større grad et punkttestimat eller intervall for å vurdere ledelsens punkttestimat?

25. Er det problemstillinger ved evaluering av eller innhenting av revisjonsbevis for håndtering av særskilte risikoer, som du opplever som utfordrende?

26. Er det vanlig å nytte eksperter ved håndtering av de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon, eller er det andre faser i revisjonen der det er større behov for eksperter? Hvilke type ekspertise er det typisk behov for?

27. Er det spesielle utfordringer som oppstår når eksperter nyttes?

ISA 540 Vurdere rimeligheten av regnskapsestimatene og avgjøre hva som er feilinformasjon

28. Hender det at du, ved vurdering av regnskapsestimatenes rimelighet i forhold til de innsamlede bevisene og regnskapet som helhet, har behov for å gå tilbake og hente inn ytterligere bevis eller velge en ny fremgangsmåte? Kan du gi noen eksempler på dette?
29. Er det vanlig eller hender det at tilgjengelige bevis ved revisjon av regnskapsestimater, ikke er tilstrekkelige eller hensiktsmessige?
30. Er det spesielle utfordringer ved revisjon av tilleggsopplysninger?
31. Er det vanlig eller hender det at du avdekker indikasjoner på mulig manglende objektivitet hos ledelsen? Påvirker dette din konklusjon om hvorvidt risikovurdering og tilhørende handlinger fortsatt er hensiktsmessige, i så fall på hvilken måte?

Avsluttende spørsmål

32. Hvem i revisjonstemaet tar typisk beslutninger som:
- Vurdering av om en risiko er særskilt?
 - Vurdering av om eksperthjelp er nødvendig?
 - Valg av revisjonshandling(er)?
 - Konklusjon vedrørende regnskapsestimaters rimelighet?
 - Vurdering av indikasjoner på manglende objektivitet hos ledelsen?
33. Påvirket Finanskrisen 2008 ditt arbeid med revisjon av regnskapsestimater, og i så fall, merkes effektene ennå?
34. Er det andre forhold enn det vi til nå har vært inne på, knyttet til revisjon av regnskapsestimater, du opplever som utfordrende?
35. Vil du si deg enig i påstanden: revisor utsettes for en stadig vanskeligere, krevende og i noen tilfeller urealistisk oppgave, når regnskapsestimater skal revideres?
36. Hvilke tiltak tror du kan lette og/eller forbedre arbeidet med revisjon av regnskapsestimater?